

VARAMU

10
JÖULUKUU
1938

VARAMU NR. 10 • SISUKORD

Henr. Visnapuu: Proloog	1169
A. Adson: Ants Lauter 25 a. laval	1173
H. Adamson: Luuletusi	1180
K. Mihkla: Gustav Suits esseistina	1183
A. Tassa: Juhan Liivi portree T. Grenzsteinilt	1188
O. Loorits: Muinaseesti unarussejäänud põhiseadusest	1191
P. Kuustre: Vanaduse üksinduses	1201
K. Böläu: Tänapäeva arhitektuurist	1215
M. Laarman: Uus „Kalevala“	1219
A. Öpik: Fosfor ja elu	1225
N. Zabolotski: Sedov	1234
R. Paris: Kunsti sügisnäitus	1237
J. Jaik: Hallid hauad	1248
M. Päss: Jaan Tõnisson	1255
K. Keevesk: Poliitiline moment ja väikeriigid	1260
E. Roots: Üliõpilaste arvu piiramise ja selektsiooni küsimused Tartu Ülikoolis	1266
R. Hallimäe: Luuletus	1268
Ed. Visnapuu: Eesti muusikaelu fassaadist	1270
A. Antson: Kümme epigrammi	1274

RINGVAADE:

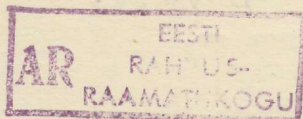
P. Ambur: Isiklikest raamatukogudest	1277
--	------

ARVUSTUS:

H. Paukson: A. Gaillit: Karge meri	1280
A. Adson: J. Kärner: Pidu kestab	1282
Henr. Visnapuu: K. Ristikivi: Tull ja raud	1283
E. Tilleman: P. Krusten: Pime voorus	1285
M. Jürma: L. Tigane: Seitse pastlapaari	1287
P. Ambur: A. H. Tammsaare: Hiina ja hiinlane	1288

POLEEMIKA:

M. Kampmaa: Mihkel Veske poliitikuna	1290
M. Päss: Ecce homo	1292
VARIA:	1294

VARAMU

DIKAMUNU - KASHTI - KUTUMAI APAS

VARAMU

1938

II

DIKAMUNU - KASHTI - KUTUMAI APAS

DIKAMUNU - KASHTI - KUTUMAI APAS

DIKAMUNU - KASHTI - KUTUMAI APAS

YOUNG, A. G. & SONS, 100 N. 1ST ST., CHICAGO, ILL.
V. 1938, 1. 1938

V. 1938, 1. 1938
YOUNG, A. G. & SONS, 100 N. 1ST ST., CHICAGO, ILL.

YOUNG, A. G. & SONS, 100 N. 1ST ST., CHICAGO, ILL.

SISUKORD

	Luuletused, poemid	Lk.
Adams, V.	Raamatu süünd, Laul keskea lemmest, Kord ärkad	941
	Asjalik ennelõuna, Eraku sõbratarile, Carmina ex libro amoris	1091
Adamson, H.	Jälitai, Rahe, Mähkä-Mihku, Esteet	709
	Tillikse taevaminek, Vedaja, Tillikse tirrikse	849
	Atavistlikku, Tagasitulek	1180
Antson, A.	Seitse epigrammi	871
	Kümme epigrammi	1274
Hallimäe, R.	Jumal — luuletajale	1268
Hiir, E.	Tunne!, Ela!	657
Kivimäe, M.	Noored merimehed	1104
Nukk, E.	Pihl tormis, Rauk, Emale, Laps, Ema, Kuu	839
Sütiste, J.	Tuhas ja tules	785, 913, 1041
Visnapuu, H.	Suveöö, Leegitsev liiv, Kui päike tõuseb	807
	Proloog	1169
Zabolotski, N.	Sedov	1234

Romaan

Gailit, A.	Karge meri	753, 792, 977
-------------------	----------------------	---------------

Novellid, näidendikatked

Jaik, J.	Hallid hauad	1248
Kuustre, P.	Vanaduse üksinduses	1201
Mäik, A.	Muistne rand	1047
Roht, R.	Koputus väravale	920
Visnapuu, H.	Maa vabaduse eest	662

Artiklid

Adson, A.	Ants Lauter 25 a. laval	1173
Börlau, A.	Tänapäeva arhitektuurist	1215
Hiir, E.	Sihiteadlikkuse poole	1094
Hubel, E.	Kirjandus ja poliitika Nõukogude Liidus	993
Jürma, M.	Jaan Lattik 60-aastane	1148
Kangro-Pool, R.	Portree	690
Kaplinski, J.	Poola kultuuriline pale enne ja nüüd	1145
Keevesk, K.	Poliitiline moment ja väikeriigid	1260
Laarman, M.	Uus „Kalevala“	1219
Loman, A.	Uus Kopli	725
Loorits, O.	Eesti kultuuri struktuurist, orientatsioonist ja ideoloogiast I—III	712, 841, 967

		Lk.
Mihkla, K.	Gustav Suits esseistina	1183
Paris, R.	Kunsti sügisnäitus	1237
Paukson, H.	Pealinna ülesehitusest	811
	Aino Kallase looming	852
Perandi, A.	Eesti talurahvaõiguse arengu põhijooni	737
Päss, M.	Dr. Mihkel Veske C. R. Jakobsoni järglasena	864
	Jaani Tõnisson	1255
Puksoo, Fr.	Raamatukogud ja nende rahvusvaheline osatähtsus	746
Roots, E.	Üliõpilaste arvu piiramise ja selektsiooni küsimused Tartu üliskoolis	1131, 1266
Schlossmann, K.	Jooni nüüdisaja teaduste arengust ja rakendusest	1011
Tilleman, E.	Märkmeid F. E. Sillanpää puhul	1004
Waga, A.	Ants Laikmaa	945, 1105
Viirsalu, E.	Esimene laulupidu	683
Visnapuu, Ed.	Eesti rahvaviisi ja rahvusliku muusika laadist	687
	Eesti muusikaelu fassaadist	1270
Visnapuu, Henr.	Kultuurpoliitikat raamatu ümber	1017
Õpik, A.	Fosfor ja elu	1225

Ringvaade

Adson, A.	Eesti teatripäevad Tallinnas	765
	Teatripäevik	1024
Ambur, P.	Ühtlus raamatu formaatidesse ja paberisortidesse	887
	Isiklikest raamatukogudest	1277
Hubel, E.	Matk tööstusse	1027
Leemets, V.	Ülevaadet muusika bibliograafiast	1158
Paris, R.	Kujutatav kunst 1938. a. I poolel	876
	Vabadussõja monumendi küsimus	1154
Pukits, M.	Läti Vabariigi 20-nda aastapäeva puhul	1151
Sirge, R.	Jooksvast näitekirjandusest ja selle hindamisest	768
	Kirjanike ja heliloojate „Rahvasteliidus“	876
	Matk tööstusse	1027
Visnapuu, Ed.	Laulupidude ümber	873
Visnapuu, Henr.	Matk tööstusse	1027

Arvustus

Adson, A.	E. Õun: Unustatud naised	1160
	J. Kärner: Pidurkestab	1282
Ambur, P.	Esimesest Eesti kasvatusromaanist	774
	A. H. Tammsaare: Hiina ja hiinlane	1288
Jürma, M.	Zofja Nalkovska: Piir	779
	Richard Roht: Elutee	895
	Nobeli laureaate eesti keeles	899
	L. Tigane: Seitse pastlapaari	1287

	Lk.
Ney, G.	Homerose päike paistmas ka meile 1163
Murakin, A.	Üks hiline, aga veel mitte hiljaks jäänud arvustus 779
Paukson, H.	Enn Kippel: Issanda koerad 1031
	„Mardikas“: Tint 1161
	A. Gailit: Karge meri 1280
Taggo, B.	Oskar Loorits: Liivi rahva mälestuseks 1033
Tilleman, E.	Märkmeid ühe poola romaani puhul 896
	P. Krusten: Pime voorus 1285
Visnapuu, Henr.	K. Ristikivi: Tuli ja raud 1283

Poleemika

Kampmaa, M.	Mihkel Veske poliitikuna 1290
Päss, M.	Ecce homo! 1292

Varia

Nr. 6	783
Nr. 7	902
Nr. 8	1035
Nr. 9	1166
Nr. 10	1294

Reproduktsioone

Bach, A.	1245
Grenzstein, T.	696/697, 701
Hoffmann, O.	672/673
Johani, A.	786, 791, 916, 917
Jõesaar, E.	1184/1185
Kollom, E.	1254
Koort, J.	736/737
Köler, J.	686/687
Laikmaa, A.	707, 708/709, 912/913, 944/945, 947, 949, 951, 953, 955, 957, 959, 960/961, 963, 1056/1057, 1072/1073, 1107, 1109, 1111, 1113, 1115, 1117, 1119, 1121, 1123, 1125
Liimand, K.	1232/1233
Ole, E.	1239
Ormisson, V.	1238
Püttsepp, J.	1184/1185
Raud, Kr.	1241
Raud, P.	703, 705
Sagrits, R.	1200/1201
Sannamees, F.	752/753
Triik, N.	656/657, 720/721
Uutman, R.	1200/1201
Viiralt, E.	1242, 1243
Visanti, M.	1216/1217, 1221/1223
Võerahansu, J.	1232/1233

V * A * R * A * M * U

KIRJANDUSE-KUNSTI-KULTUURI AJAKIRI

JÕULUKUU

N10

HENRIK VISNAPUU

Proloog

1

üll mitmeid nooruses me tähti
saand tundma lapsesilmadega.
Niipalju jõuluilmadega
neid säravana taevas nähti.

Suurvanker, reha, sõel ja vardad —
neid loeti hardumuses vagas.
Täht teine raamatües veel magab,
et seda äratada kardad.

Mis kindakirjad pani saani
mu ema — räitsakaid ja silmi.
Siis muinasmaa veel elas ilmsi —
ei unusta või siinemaani.

Aeg tuli käia kirjarada,
veel kaugemaid kui tähed taevas.
Õnn avaruste korvas vaeva —
sest kõigest meel võis rõõmustada.

Kui rada viimne kitsaks läheb,
kõik elukirjad läbisegi,
siis südamesse teadvus sigib,
teed osutavad kirjatähed.

Mis on üks miljon aastat ajas?
 Küll seks, et täita varaait.
 Maapõuest rikkust toodab taip
 ja sulatab töö sepipajas.

Maa-alused siis aarded ava
 täiskäsi, helde Eestimaal!
 Tööst rõõmu kui sa tunda saad,
 siis mõistad, kuidas elu avar.

Mets murrab raanal tuulehoogu
 ja vetes sinab taevasilm.
 Siin lahti julgele maailm. —
 Õnn mehed merelt koju toogu.

Vaat, õites viljakaad, nüidud
 ja rukkipääddest voogab nurm.
 Siin muiste kalme luges surm,
 nüüd eluga on loodud liidud.

Kättpidi teretab õnn julget —
 maast endast hoovab elujõud.
 Siis raamatki on kuldne nõu,
 kui elu juhhib looja sulge.

Ei ole tuule, tulega ja veega
 veel liitu keegi jäädvat loond.
 Kes hommikule tere toond,
 võib minna hauda õhtu teega.

Võib tulla päev, kui saatus käsib,
 et pead võtma pala suust
 ja andma lapsele, et puust
 teeb kokku suriristi käsi.

Võib tulla öö, kui sa ei maga,
 vaid hirmus ootad päeva uut.
 Näed, punab päiksetõusus ruut,
 kuid häda ootab akna taga.

Õnn, ära pööra selga meile
ja tuli tõuse vastu tuult.
Kas juhatust me saame kuult,
kui tuleb minna tundmatuile teile?

Kui hoolsa töö ja targa nõuga
ei ühtu enam meie liit,
siis sütti raamat-tuliriit,
me võidu saame hingejõuga.

4

Maailma isand täna kahur,
jõuhullustuses rahvaid tallab.
Kui viimast viha maale kallaks
Issanda ingel. Pole rahu.

Mis vara inimene otsib,
et kaevab maasse kraave, valle.
Jõud toores inimlikku trotsib
ja tõstab piirikive-palle.

Kas jälle läbistame varju,
mil saatanlik on värv ja kuju
või näitab meile loomistuju
veel uusi helendavaid harju.

Kui tõuseb vägi loomatõuga
me kodumaa ja rahva pääle,
siis käe me sirutame hääle
ja lööme kõiki vaimujõuga.

Tõus üha jatku vaimu poole.
Teed selleks näita meile raamat.
Päev parem meie päevist saama
peab homme tulevale soole.

5

Sa pea paika, hele Põhjanel,
ja näita rändajalle rada.
Kõik teised tähed kõrgel taevalael
sind teelt ei suuda eksitada.

Sa pea paika, üllas kirjatäht.
Me rada juhi, kaunis raamat.
Me rahva saatuses nii ette näht,
vaim valgusest peab osa saama.

Keeb allikatest välja elujõud,
ja raamatustiki püha tõde.
Hing terveks saanud tihti põdev,
kui jootnud teda luule kristallnõu.

Mis pulbitseb ja tungleb mullas, maas,
ja rahva hinges otsib kuju,
see meistri pühas sõnas lihaks saab,
kui vaimu juhiv tõde, mitte tuju.

Löö lahti, rahvas, ajaraamatus
uus lehekülg täis kauneid kirjatähti.
Mis juigele on kättesaamatu?
O, Eesti, sinu tähte tõusmas nähti!

Ants Lauter 25 a. laval

Estonia uue teatrimaja 25 a. püsimispäeva tähistamisega on seotud ka A. Lauteri 25 a. lavatöö mälestamine. Sel puhul alljärgnevad read.

Inimese olemuse kohta ei saa tarvitada teraskindlaid valemeid. Leidub võib-olla niisama palju erandeid kui reegleid. Sama tuleb ütelda ka näitekunstniku kui „inimkunsti“ vahetuma kandja kohta. Siiski võime siin tähele panna mõningaid jooni, mis ilmnevad enam kui ühel juhtumil ja mis poolenisti kujunevad võtma reegli kaalu. Üks sellaseid on kontrastsuse nähtus. Et noor näitleja üllatavalt loomult kujutab vana inimest ja et küps ning aastaiski lavakunstnik mängib ehtselt noori — viimast näeme eriti naiste hulgas. On vähe noori näitlejannasid, kes suudavad laval täiuslikult mängida plikasid; sageli nende sellekohane esinemine on forsseering, tirtsutamine ja eputamine, mis mõjub teeselduna. Sellevastu kohtame staažiga lavadaame, kes otse liigutavuseni ja rabavuseni tihedasti, eluliselt, nooruslikult ja süütult kujutavad noori tüdrukuid. Nende ehtsus on sütitav nii koomikas kui elutões.

Selle kontrastsuse nähtuse juuri võib otsida sellest veetlusest ja kiusatusest, mida tunneb näitleja oma ea vastaspoolusesse sukeldumisel. On veetlev ja valuli-

selt magus aastaisse jõudnud isikul tagasi pöörduda oma elumerele purjetamise lähtesadamasse, tunda kõikide kudedega kadunud nooruse kuldsust ja saada fantaasias (nii elulises ja reaalses fantaasialoomingus nagu seda on lavakuju) osa kadunud nooruse koidikust; saab nagu teoks elus muidu võimatu. See on ajaseaduste trotsimine.

Aja kiusamine aga on noore isiku asetumine raugaikka, ta n. ü. mäng tulega, mängiv enda selga ladumine: vanaduse, tagasimineku, kobavuse, valu ja suure resignatsiooni koorma kandmine. Kõiki neid jubedusi ja kaotusi enda seljas kanda, anduda tagurpidimineku ning hääbumise meeleva — see on ju kerge, kahjutu, võib-olla lõbuski, tundes oma soonte, lihaste, südame ja vaimu noorust ja värskust, olles ise nii täis elujõudu, et vananemise nähtusi ning seadusi nagu polekski kirjutatud enda jaoks, nagu jäädaks ise igavesti nooreks, vanaks aga saavad vaid nood teised...

Seda kontrastsuse nähtust paneme tähele ka A. Lauteri juures. See ei ole kulunud juubeli-kõnekäänd ega pidulikus õhkkonnas lausutud soovkompliment, kui rõhutame A. Lauteri nooruslikkust isikuna. Sellane sportlase konstitutsiooniga ja füüsilist treeningut aasta läbi ja aastakümneid sisemiselt ajel harrastav mees ei saagi paista ja olla muud kui noor.

Kuid laval kehastab ta veenvamalt vanu kui noori.

Hiilgavaim näide sellest on A. Lauteri loodud Lauulisa kuju. Et see kuju veenev ja haarav oli, seda on rõhutatud üldiselt. Ainult mõned hääled pidasid antud lava-kuju ehk liigagi vanaks, arvestades Lauulisa tõelist vanadust. See oli aga vaid lähtekohta küsimus, mitte kuju väärtuse küsimus iseendast (*an und für sich*).

Eriti ilmekalt väljendub kõnealune kontrastsuse nähtus neis lavakujudes, mis mööduvad meie ees noorusest kuni raugaeani. Sellaseid on A. Lauteri loominguks esile tõsta kaks, ja kaks suurt: Cyrano de Bergerac ja Peer Gynt.

Noore Peer Gynti kemplemisi, kuraaitsেমisi, fantaseeringuid, vallatusi, suurustusi ja lapsemeelseid meeolude käänakuid A. Lauter ei toonud meie ette tõelise veenvusega, meie aimasime selles kõiges konstrueeringuid, püüdu, näitlemist, ka literatuuri. Sellevastu vana, eluväsinud, kibestunud-kahjatsev, puhkust igatsev, kodumaale ja Solvejgi juure tagasi pöörduv Peer Gynt ei kutsunud esile pealtvaatajais mingeid urgitsevaid ning ebalevaid kõrvalmõtteid, vaid mõjus täielikult loomulikuna, läbituntuna ja jälgi-ajaid saalis alistavana.

Analoogilist kordus Cyrano puhul. Romantilis-heroilisest, paatost ja tuld täis noorest luuletajast Cyranost immitstes A. Lauteri kehastusel pealtvaatajaisse jahekaksjätvust ning umbusku. Mainitud tunded hajusid Cyrano resigneerumise suures stseenis (kus ta Christianile armastussõnu dikteerib, tohtimata neid ise avaldada oma salaja jumaldate Roxane'ile). Ja jälgija vallutati täielikult, kui tuli lavale lõppvaatuses vana, surmavalt haavatud Cyrano, kus ta oma liigutav-jubeda-luulelise avalduse lausub: „marmorkindad käes ja tinasaapad jalas“. Mõlema osa puhul pidi nende ridade kirjutaja üle 10 a. tagasi eelistama A. Lauterit vanana ta noormehe kujutusele ja nii on see mällu jäänudki. Et nooruse hoog, siirus, tormakus, lahtirinnurõõm, kõlavad hõisked ja suur paatos ei ole A. Lauteri kujundusmaailma

pärisosa — seda on tulnud kogeda muilgi korril. Ja nõnda on kujuteldav, et näit. A. Lauteri Esko „Nõmmekingsepis“ ei saaks tõusta tema tähtloominguks, sest selles noorukis on suure ürgjõu kõrval väga palju kohtlust ja lapsemeelt, mis ei sobi A. Lauteri kontrolliiva, kalkuleeriva, analüüsiva ja mõistuspärase kallakuga näitlejanatuuriga. Sihukesel Eskol käib tegu ja tuhin ees ning mõistus longib järel, A. Lauteri puhul on asi aga vastupidi.

Suurt tundmust, kõrget lendu ning intuitsioonipurskeid pidurdab ja asendab A. Lauteris ta juurdlev, intellektiinimese vaim. Ta ehitab oma osad välja eeskätt teadliku analüüsi ja otsiva ning leiutava mõistuse kaudu, eelistades vabale (ja paraku ka teinekord heitlikule) loomisele ranget distsipliini, selgeid hinnanguid ning raugematut kontrolli.

Neil alustel on allakirjutanul tulnud pika arvustamisaja kestel A. Lauterile ütelda mõnigi kord ta mängu hinnanguks järskusi.*) Aga on ka olnud häid juhusid tasuda karmimaid hinnanguid rõõmsate tunnustustega, eriti karakterkujude loomise alal. Nii on neis hinnanguis hea ja vähem-hea olnud vahelduv.

Nüüd oleks paras juhus teha korrektiive, selgitusi ning kokkuvõtteid.

*

Rõhutades A. Lauteris mõistusetöö ning -suhtumise ülekaalu, ei saa ometi eitada temas tundmuste puudumist. Need on temas olemas, ainult ta ei armasta ega tihka

*) Nii ei ole ka praegune sõnavõtt juubelpuhuline hurraajutt — seda ajagu teised ja nad teevad seda ka kindlasti. Niisuguseil 100-protsendilisel ülistuskõnedel on üks väike iludusviga: nende märklaud, too päevakangelane, peab endamisi — kui ta enda vastu siiras on — sellastest vaimustusvalingutest ikka oma osa maha tõmbama ja temale võib suhu jääda hapu maik, et serveeritu täiel määral temale ei kuulu puhtaks nautimiseks kõigi südame-tunnistuse reeglite ning nõuete kohaselt.

Seepärast käesolevad read püüavad vaadelda juubilari kogu olemust ühes valguse ning varjukestega. s. o. nii nagu ta seda lavalises tõsielus on, samuti kuivõrd see olemus on välja paistnud ja kuivõrd seda allakirjutanu on tajunud ning talletanud. — Kritiseeringud ja lahkarvamised, nagu nad ka välja kukkusid, — meest nad ometi maha ei löönud ega löö.

ega vist tohigi neid lausa lagedale tuua, nendega kõva sõitu teha. Selles tundmuste varjamises, vaoshoidmises ja mõistatandmises on midagi meie rahvuslikust passiivsusest ning kõrvaletõmbumisest (mille põhjustajaks olid meie rahva sotsiaalsed olud, kauakestvad ning eestlase karakterit kujundavad). Kuid ei ole see ainus rahvuslik joon A. Lauteris: tema viisadus teatritöös ja karm nõudlikkus, mis eriti ilmneb tema näitejuhtimises ning lavastamises (tema töö iseenda kallal näitlejana jääb loomulikult kõrvalseisjale varjatuks, nelja koduse seina vahele ja võib-olla peegli mittereetlikusse pinda) — see on tunnistus tõsisest suhtumisest tööle: tööd on eestlane ikka võtnud tähtsalt, tõsiselt ja kärmilt. — Juba A. Lauteri grimimata ning friseerimata välimus näitab ta päritolu: see on (hoolimata varstisest jõudmisest poolesaja aasta piirile) värske eesti poiss, salongi lakist ja klakist šabloonistamata, peaaegu linalakk, rühilt ja hoiakult maalähedane (mitte kohmakuse, vaid peremeheliku endastmõistetavuse ja julguse mõttes).

Kuid mis tähtsam on — see maalähedus ning rahvaligidus on ilmnenuid kõige kujukamalt lava loominguks: ta otse rabavalt ehtses Jalaka Jaanis „Püve talus“. See oli nii suur kunstiline võit, et kaalus üles need võõristuskraadid ja häiringute okkakused, mis ilmneseid ta salongikavaleride osades. Neid viimaseid on A. Lauter kujutanud mõnigi kord prantsuse komöödiais ning esimese armastaja kohuste täitmisel. Kuid jutt nendest jäägu siiapaika.

Aga Jalaka Jaan — see oli terve romaan, elulugu ja saatuse, millega näitleja elustas autori kasinad, sõnaahtrad ja vähenõudlikud kontuurid. Siin näitekunstnik kasutas ära sajaprotsendilisel ning sellest ülegi autori antud ettekäände kunstiloominguks. Võime (ja peamegi, et tõele lähedale jõuda) kujutella, kui väheütlevalt ning tuimaltki võib antud teksti laval käsitella vähem-vastav või -suutev näitleja. Kõrvutades selle puudulikkusega A. Lauteri täiuslikku Jalaka Jaani, näeme seda ääretut vahet.

Ütlesin kord, et kui nii kunstiteaterlikult mängitakse rahvatükki nagu A. Lauter ja terve galerii ta kaasmängijaid „Püve talus“, siis maksab eesti kirjanikul kirjutada lava jaoks (tollal kirjutasiid eesti autorid lava jaoks väga vähe).

Jalaka Jaani olemusse oli A. Lauter süvenenud nii tugevasti, oli selle iseloomu jooni tabanud nii teravasti, et need jooned temasse püsima jäid vagudena kauemaksiki, kui ehk nende looja ise seda soovis: nimelt nägime mõningaid reminiscentse sellest A. Lauteri hoopis teissugustes osades, nagu näit. nimiosas saksa komöödias „Köpenicki pealik“, ta ametnikust-kirjaniku kujus prantsuse komöödias „Äsja ilmunud“ jm.

Mitte jöhvivõrdki Jalaka Jaanist polnud säilinud aga A. Lauteri loodud kindralis M. Metsanurga „Kindrali pojast“, krahv Pahlenis Neumanni „Patrioodis“, Mackies „Kolmekrossi ooperis“, Fiescos jpt. Igatahes rõhuv ülekaal on jalakajaanistamatute kujude poolel. Seega tunnistus näitleja moondumisvõimeist ning kujundus-avarusist — omadusist, mis on omased ikka karakternäitlejale, kelle tugevus on väljaspool kahtlust.

*

Eriline peatükk A. Lauteri pikaajalises karakterite loomise tegevuses on ta sulide-rollid. Lava (ja kirjandus) on ainus platvorm, kus kokkupuutumine sulide ning kelmidega on lõbus ning mõrkja järeлмаiguta. Ja neid näeme seal mitmevärvilisi ning erinevais kaliibreis: sulisiid, avantüriste, kelme, väikesi olukorra kasutajaid, spekulante, viletsaid varganägu-sid ning ausaid roimareid. Tõelise heameelega oleme näinud A. Lauterit „peenema härrana“ tolle ameti poolest kosilase blaseerunud olekus ja armuliselt end armastada laskmises saatuse võõrastütarde poolt (kuipalju maskeeritud ironiat ilmutas ta tookord mängu ja tooni nüanssides!); siis nautides A. Lauterit Mackiena, tolle nügavaheda ja pussväleda suurlinna jultunud ning julge põhikihi-aristo-

kraadina, kellena näitleja meile ette manas terve maailma isepärasust, julmust, saatuslikkust, võllaroalisust, aga ka seltsimehelikkust, omamoodi ausust ja traagikat, osates sealjuures siiski säilitada mängulis-muinasloomikkuse distantsti. Käesoleva kirjutuse autor on näinud „Kolmekrossi ooperit“ välismaal ja kaks korda „Estonias“, aga ta kahjatakse tänapäevani, et ei näinud seda seal veel kord — niivõrd teenekas oli A. Lauteri lavastus ja mäng ning teiste kaasmäng.

Ehk meenutagem A. Lauteri poolt häbematuult vitaalsena kujutatud „tegelinskit“ Pomariust, kes otse pakatas optimismist — ärilisel pinnal. Ehkki sellane optimism ei rajane just alusele, mille nimi on *fair play*, ometi säärane hoogne elutunne nakatab pealtvaatajat ja kogu kuju on sööbinud reljeefsena mällu, kauem kui tosinaks aastaks. — Ja rida teisi.

Edasi, vastandite juure A. Lauteri toodud kujude galeriis! Kuivõrd nood sulid ja olukorrasutajad olid oma naha ja kamba eest väljas, sedavõrd laiema horisondi ning üldsusliku vastutustundega juhtivaid mehi oskas A. Lauter kujutada „Kindrali pojast“, „Patrioodis“ jm. Kindral Metsanurga näidendist on jäänud mällu peaväärtusena kogu teoset ja selle lavastusest — niivõrd valitsev ja vallutav oli see sõjamees. Läbieluline ning ümbursest pea-jagu kõrgem. Sealsamas aus ja otsekohene väljaspool igasugust kahtlust. Krahv Pahleni kuju jälle oli — õhtu täis närvidel ratsutamist. Siin nägime teatrilooigilist ning -ilmelist põnevusmängu ja intriigi, kuid intriigi, mida pakuti riigimehe poolt ja riigi huvides ning suurriiklikes mõtudes, — selles kõiges ei olnud näitlejal mingit elulist eeskujut, kõik tuli ammutada endast antud tekstilisel alusel, kuid kogutulemus saabus esmajärguliselt veenev ning sellase huviga jälgitav, et istusid kui sütel, kui oma asja mängus tundes. Mõistagi oli see lavakuju suure ja tungiva, viimset detaili läbistava — just detailinüansside — töö vili ja väga intensiivse ning erka ajutegevuse tulemus.

Need kaks kuju olid jälle oma lavaealt hulga vanemad kui nende kehastaja eraelus.

*

Sellase mehe ja nii pika aja töö aga ei ole märgitav paari-kolme osa meeletuletamisega. Heitkem siis põgus pilk juubilari tööle möödunud aja kestel. Täpsemalt võttes tuleb sel puhul vaatluse alla Eesti iseseisvuse aeg, sest peame maha arvama A. Lauteri eemalolu-aastad Maailmasõja ajal — ta teenis ohvitserina Vene väes —; selle eel käinud lühike näitlemise periood kui algaja lavakatsetuste aeg „Estonias“ võib lähema vaatluse alt välja jääda.

Selle vastu ülejäänud kakskümmend aastat on nii tegevusrikkad, et vaevalt keegi teine eesti näitlejaist saaks siin Lauteriga võistelda. Ta on väga tarmukalt tegutsenud nii lavastajana kui ka näitlejana.

Lavastajana on ta meie mällu sööbinud oma kaaluvama töö—Ernst Tolleri „Masinahävitajate“ lavastamisega, sest sel puhul tuli konstateerida päriselt murrangut massilavastamises selles teatris. Kaosed ja sagimised, kirju segadus ja romantiline vabatsimine oli juhitud ses teatris seni nägematusse distsipliini, sihiteadvusse, mõjukusse; seejuures ei olnud aga üksik-tegelasi nende individuaalseis ülesandeis jäetud omapead — siin ilmses palju jumekust ning karakteriseerimiserinevuste tänuikkude kunstitööd. Hinnatavaks kujunesid lavastaja töö saavutused eriti selle poolest, et nägemata värskeid välismaisi eeskujusid sellaste revolutsiooniliste ning lavastuselt nõudlike tükkide juhtimisel, A. Lauter siiski hästi oli tabanud moodse *ekspressionistliku* lavastuskunsti atmosfääri, loovust ja stiili. Kui sellejuures ilmses ühtteist häirivat, siis see oli loomulik esimese katse puhul ega varjutanud väärtusi kuigi mõjuvalt.

Uue suurlöögi tiheda reatöö seas sooritas A. Lauter Leo Luntzi teose „Lindprii“ lavastamisega, mis jälle oli esimene sellelaadsete seas, nimelt mängulikkuse ja välise teaterlikkuse romantiline la-

valugu; siin esimest korda ja rahuldavasti tehti Eestis hõljuvat, hullavat, suuresti liikuvat ja hoogsat teatrit. Kui näidend „Masinahävitajad“ oli idee draama, siis „Lindprii“ esitas vorminäidendit.

Järgnes saajaprotsendiline meeleolu, pool- ja pastelltoonide teos: J. M. Barrie „Kvaliteedi tänav“ — diametraalselt vastandlik „Lindpriile“ ja sellele peatselt seltsinud hullusti kinolisele, kuid dekoratiivselt fantastilisele Molnári „Punasele veskile“.

Kultuurne töö ja kunstiline saavutus oli samal hooajal A. Lauteri lavastatud John Galsworthy „Inimesõber“, kus tabati õieti autori molltoonides ja vaikselt läbiviidud peent ironiat ning nukrat elutarkust.

Järgmisest hooajast — 1926/27 — tuleb märkida A. Lauteri suure kordaminekuna Shakespeare'i „Palju kära ei millestki“ lavastamine Draamastudio trupiga. See oli ainus hooaeg meie iseseisvusaegses „Estonias“, kus A. Lauter selles teatris ei töötanud. A. Lauter sellest eemalolust kahju ei kannatanud. Lausa kasu sai aga Draamastudio, kel, tänu Lauteri küpsele lavastusele ja noorist näitlejaist rohkem väljatoomise oskusele, õnnestus mainitud Shakespeare'i komöödiat esitada värskemalt, leidlikumalt, noorustuhinlikumalt ja Shakespeare'i vaimule lähemalt kui seda pakkus sama tüki lavastus „Estonias“ hulk aastaid hiljem. Pealeselle töötas A. Lauter „studios“ tõhusasti kaasa muude ülesannete kallal. Profiteeris mainitud eemalolekut „Estoniast“ ka Pärnu „Endla“ teater.

Uus hooaeg viis A. Lauteri tagasi „Estoniasse“. Ta lavastusist siin olgu esile tõstetud „Pisuhänd“, millega ta näitas, et oskab juhtida ka vanas heas režissööri mõttes: kadudes peenelt nüansseeritud ja loomulikult areneva näitlejate mängu taha, loobudes täiesti lavastaja esilenihkumisest ja primaadist.

Siis tuli õnnestunud haare klassikasse Grillparzeri „Sappho“ juhtimise näol, kus Liina Reiman nimiosas pääsis hiilgama haruldaselt (järgnes näitlejanna võidukäik Soomes). Edasi tuleb märkida

„Libahundi“ süngeis toonides hoitud lavastust ja meie oludes päris säravat Shakespeare'i lavastust „Nagu see teile meeldib“. Shakespeare'i esitades pole hiljem selles teatris seda taset ületatud.

Vastne hooaeg tõi A. Lauterilt uusehituslikult lavastatud Hasencleveri „Peenema härra“, psühholoogilise suurtöö — A. Neumanni „Patrioodi“ ja Hugo Raudsepa „Siinai tähistel“. Edasisest tuleb esile tõsta tore lavastus „Kolmekrossi ooper“, kus esmajärguliselt lahendusid stiliseerimisprobleemid ja säilitati ballaadilis-mänguline lähtekoht — muuseas ka palju paremini, kui seda tegi samanimeline film. Tunnustustväärivalt lavastas A. Lauter samal hooajal veel Sherrifi kuulsa ja nõudliku draama „Teekonna lõpp“, kus uusajalik stiil oli läbi viidud taibu ja taktiga.

Teatri 25. juubeli hooajal andis Lauter lavalise kujunduse allakirjutanu ajaloolisele vaatamängule „Neli kuningat“. Kui autor oma teose lavalist teostust oleks arvustanud, siis saanuks lavastaja parema hinnangu, kui see tõeliselt sündis — seejuures poleks alust olnud kahtlustada arvustajat suutmatuses teravasti lahus hoida autori toodangut lavastaja omast. Ainult ühe märkuse oleks seesinane arvustaja oma muidu tugevasti tunnustavas hinnangus lavastuse kohta enesele lubanud: ära jätta lõpppildist too „elav pilt“, kus mahalöödud vanemad enese veel poolistukile ajavad ja rusikad taeva poole tõstavad. See kättemaksulise tuleviku sümbolika tulnuks maha lõigata ja mäng lõpetada lava äkilise pimestamisega — nagu remargis ette nähtud — rusikate tõstmine aga tulnuks jätta vaid publiku ettekujutusse. Kuid see oli ainult pisiasi, üks murdosa ühest kaheteistkümnendikust piltide muidusest õnnestumisest. Samast hooajast on märkida Hugo Raudsepa komöödia „Põrunud aru õnnistuse“ sisu- ja tujukohane lavastus ning ääretu tempo küllane ja põnevustihe juhtimistöo ameerika ajakirjandusenäidendi, B. Hechti ja Mac Arthuri „Kõmu“ kallal — milline töö oli otse raskuseksami hea sooritamine roh-

kearvulise tegelaskonna kiirkõne ja -tegevuse alal.

Uuest hooajast ei saanud just täiesti terviklikuks pidada H. Vuolijoe „Koidula“ lavastust, kus püüti ühte sulatada müstikat, realismi ja melodramaatilisust. Eelistatavamaks kujunes aga H. Raudsepa „Vedelvorsti“ lavalettoomine lihtse realismi (mõninga kallakuga groteski) joones. Järgmistest hooegadeest meeletavamaks osutus A. Tammanni „Pilveristi“ lavastus, kus A. Lauter eksperimenteeris külatüki ja mõningate tõsistegi stseenide mängulikkuse ja groteski liistule tõmbamisega, mis aga andis dissonantse enam kui ühes kohas. Edasi loetleme juba suuremate hüpote ning lühemate peatustega: H. Raudsepa „Roosad prillid“ — niisama menukalt lavastatud nagu kõik Raudsepa komöödiad, millelede lavalise kuju andmine oli A. Lauteri käes; siis „Mare ja ta poeg“, O’Neilli „Oi noorus“ mõraga keskel, J. Devali „Preili“, mis samuti ei möödunud muu tunnustatavuse seas vasturääkivust välja kutsumata, ehkki hulga väiksemal määral; mõlemad „mõrad“ põhjustasid õigupoolest asja käsitlusvinklist, mitte lavastaja saamatusest; lavastaja lihtsalt kasutas kõvemaid (kriiskavaidki) toone, kui meie asjalikkuse ja tagasihoidlikkuse eelistus seda sallib. Edasi „Mikumärdi“, „Lipud tormis“, „Paunvere“ jt., millelled peatuda ei luba käesoleva artikli raamistik, samuti on jäänud mainimata hulk A. Lauteri lavastusi ta sellealalise tegevuse algusaastail.

Kuid selge peaks olema niigi see suur tööhulk, mille juubilar on sooritanud juhina. Selge on ka, et selle tööga on A. Lauter osutunud küpseks ning kodus olevaks enamasti kõiges selles, mis Euroopas on maksvusel olnud ja vaheldunud viimase kahe aastakümne kestel.

*

Rääkida A. Lauterist ainult kui lavastajast on poolik. On tarvis meenutada ka ta näitlejatööd. Sellest on eespool juba olnud kõnet, kus on püütud iseloomustada ta näitleja natuuri. See natuur on end rakendanud paljudesse suurtesse osadesse.

aga ka kõrvalised osad on tema kujutusel tõusnud tähtsaks; peale eespoolmainitute oleme näinud tema kujutatuna: Robespierre’i, Figaro’d, „Võrratus avantüüris“ peigmeest, Andrejevi „toda, kes saab kõrva hoope“ samanimelises näidendis, „Lindprii“ peakangelast, Seenetreialit, Simsoni, lustmängu kangelast S. Maughami „Viktoorias“, Oliveri Shakespeare’i „Armud ja narmängus“, Fiesco’t, Topaze’i, Talupojapoega, kaptenit „Teekonna lõpus“, kunstnikku Verneuil’ „Saatanas“, Franzit Langeri „Agulis“, Lääne vanemat „Neljas kuningas“, ajakirjanikku „Kõmus“, surijat Galsworthy „Katuses“, advokaati „Õnehaldjas“, Petulaid „Iluduskuningannas“, kohtuuriijat „Eeljuurdluses“, montööri „Sularahas“, vargapoissi Langeri „Puhastustules“, pagulasest ohvitseri „Elavas kapitalis“, pastorit „Raidaru kirikumõisas“, Malvoliot teoses „Mida soovite“, Aarnet „Niskamäe naistes“, Kaarlit „Tuulte pöörises“, parlamendiliiget „Juuraku Huldas“ jpt.

Kui vaatleme nende nimede taga peituvaid kujusid ühes selle kirjutuse alguses käsiteldutega, siis näeme, et A. Lauter on kujutanud: valitsejaid, juhte, ülikuid, sõjaväelasi, võitlejaid, kunstnikke, kirjanikke, avantüriste, juhu-petiseid, ausaid vargaid ja kelme auväärusi, ajakirjanikke, talupoegi, romantilisi sangareid, endisi inimesi, pastoreid, armastajaid, kohtunikke, advokaate, käsitöölisi, õuekondlasi, ametnikke, parteitegelasi jt. ja peale selle veel: intrigaane, lorde, vabaduseaatlejaid, seltskonnatavalisusi, printse, parvepoisse. Ühe sõnaga suure ulatusega karakternäitleja töötulemused ja saavutused. Seejuures on loodud kujudest ainult väike osa äratanud teisiti-arusaamisi ja lahk-arvamisi — selle on aga kordaminekute, kiiduvääruste ja tõeliste üllatuste arv kaugelt ületanud.

*

Juubilar võib tagasi vaadata töö- ja meenurikkale ajajärgule, kogemuste ülikerkale ja pikale perioodile. Selle perioodi kestel on juubilar läbi töötanud laias ulatuses rahvusvahelise repertuaari — see pikk ja

tihedat eelkooli on heaks pandiks tulevase omarepertuaari lavastamisel ja kujundamisel. Ja see tulev periood — A. Lauteri vaimu ja füüsilise poolest on seks kõik eeldused olemas — saab vähemasti sama pikk kui möödunud tööjark selle keskikka jõudnud nooruki elus.

Tegev teatritöö ja juhi põhiomadused ning -innud on A. Lauteri kiiresti tõstnud tähtsaimaks eesti lavastajaks ning üheks esinäitlejate reas. Ta on hulk aastaid olnud „Estonia“ draamajuht ja jätkab selle positsiooni pidamist, tõustes viimasel ajal direktori kohustetäitjaks. Teatri poolt on talle annetatud teenelise näitleja tiitel (vist nooremas eas kui kellelegi teisele).

A. Lauter on palju saavutanud. Temale on palju antud ja temalt võib ka palju nõuda.

Hiljuti oli allakirjutanul kõnelus A. Lauteriga ta juubelist. A. Lauteri seisukoht oli see, et ta ei pühitse oma juubelit. Kuid tuli otsekohe ja tuleb praegugi ses punktis — jällegi — juubilarile vastu vaielda: seda juubelit tuleb tähistada, sest meie tahame A. Lauterit jälle näha ühes suures osas, seda eeskätt, aga ta võiks anda ka ühe suure lavastuse, õigupoolest mõlemad ühel hoobil. Seda A. Lauter jaksab. Oleme korduvalt näinud ja hinnanud temas kui ühes ja samas isikus ühenduvat vastutusküllast lavastajat ja peanäitlejat. Seesuguse ühe isiku liigse rakenduse vastu on hääli tõstetud, paljud teatrijõud ei suudagi seda. A. Lauter on aga seda väga hästi suutnud. See üks tema tähtsamaid suuteid ja valmisolekuid olgu kasutatud tüsedaks punktiks käesoleva kirjutuse lõpetamisel.

Atavistlikku

Armunud olen ürgsoomelisse,
ürgugrilised mu uned.
Ah, minus ärkavad — hooman ise —
aastatuhande-tagused uned.

Olen — võib-olla — neid üksikuid hunne,
kes Attila hulgist hälbind,
põlispadriku peitu sunnit
jõugest, kes julmalt neid jälgind.

Surut meid sadades surutörsis
ja tuhatkord tuhastatud,
aga uut tärkas ja kasvas ja võrsus
veel paremat — puhastatud.

Armunud olen ürgugrilisse,
ürgsoomeline mu soosik;
nurka heidan kõik nukrutsuse,
ürgkodudele sean koosi.

Ärgand vist minus mu iidseid isi,
kes toetusid terale tapri,
aduma hakkas et aegamisi
varjuvõllaseid vanemaid vapraid.

Tagasitulek

Sõitis sõtta saksa suuri,
saksa suuri maksa musta,
süda soesavi-sinine.

Sõitis sõtta saksa suuri,
kiirustas üha kutsarit:
„Sõida, Kusta, kurat võtku,
kihuta, krants, kiiremini,
et saaks manu maameestele,
juure ja jubedat tegema.“

Kusta kuuldessa kurjustas,
härra hobuseid hurjutas,
salaja ent sammu sundis,
tõlla tõttamist tasandas,
et saaks rahvas rettu minna.

Härra vihasta võdisi,
tutsparrad põsil tudisid,
koonu kongus õhku haistas,
silmad tuld tuiskasid ligedat.

Kusta kui midagi muigaski,
silmad kui ehk sirahatasid,
see jäi habeme allaje,
toeti laugude tahaje,
varjati ripsende varju.

Rahvas pakilt ju pagemas...
Lesknaine Leenu lapsida
ei saand enam ühes võtta,
pani pakilt ahju taha,
õlekoo ette asetasi:
„Olge nüüd õige ilusti,
muidu koll tuleb ja koristab.“

Tuli kolli koledambi,
sõtta sõitnud saksa suuri.

Küla aial alumisel
laulis kukk siibu lapates.
„Korista, Kusta, kireja!”
Mida Kustal muudki teha.

Küla künniksel keskmisel
ulus koer, koon kohe taevast.
„Hukka, Kusta, ulujagi!”
Mida Kustal muudki teha.

Küla otsal ülemisel
lesknaise Leenu hütike.
„Kae, Kusta, kas sääl keegi.”
„Ep ole elavat hingegi.”

Sai ju sõidet seitse versta,
Kusta kui eneses hümähtäs,
härä harja: „Mis sul naerda?”
„Olip paar sääl põngerjatki
topitud ölekoo tahaje.”
„Otsemaid ümber keerata!”

Tulid tuhinal tagasi.
„Lõhki laps ja teiba teine!”
„Kust saan ravva raiumiseks?”
„Küll kõlbab mõõka kõvera.”
„Kas kuke kaela katkuja?”
„Siis too teine topelttera.”
„Ega see uluja hukkaja?”
„Aega mul siin arutada,
tõmba tapper, tapa ruttu!”
Kusta kaes tapri terada,
siis saksa silmaterada,
käsi kerkis kogemata,
langes sõnalausumata,
pää pooleks hambuni halgati.

Gustav Suits esseistina

1

esti esseekirjanduse ajaloos on väljapaistvaid teeneid kirjandusteadlasel prof. Gustav Suitsul, kes tänavu jõudis oma 55. eluaasta künnisele.

Meie senises kirjandusloolises käsitluses on peamiselt rõhutatud Fr. Tuglase kriitiliste tööde tähtsust, G. Suitsu on aga hinnatud eeskätt suurlüürikuna, tema esseistlikku toodangut on vaid riivamisi vaadeldud.

Gustav Suitsu esimesed esseistlikud katsed ulatuvad käesoleva sajandi algusse. Tundes tõsist tarvet „Eesti arvustuse vaimu edendada“ avaldab ta „Kiirte“ veergudel lühiülevaate Koidulast tema 15. surma-aasta puhul, tutvustab ning arvustab tookordseid uudisteoseid ja selgitab praegusaaja romaani nõudeid. Need kriitiliste tööde katsed on tingitult autori noorusest pinnalised ja vähenõudlikud.

Suitsust kui esseistist võime kõnelda Noor-Eesti sünniaastaist alates. Noor-Eesti liikumise vaimse juhina sõnastab Suits rea programmilisi kirjutusi, milles ta käsitleb niihästi kirjanduskunstilisi kui ka ühiskondlikke päevaprobleeme.

Seesama hoogus võitluse meeoleolu ja nooruslik elutunne, mis hõõgub „Elu tule“ aatelauludest, avaldub ka tema avaartiklis „Noorte püüded“, milles ta rõhutab euroopaliku kultuuri vajadust Eestis: „Enam

kultuuri! Enam euroopalist kultuuri! Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks!“ Veel kindlamal kujul esitab Suits revolutsioonimeelsele valmivale intelligentsile ühiskondliku võitluskutse brošüüris „Võitluse päevil“ (1905). Aateline ja tulihingeline noorpoet oli nagu kutsutud tunderõhuliste ja hüüdlauseliste esseede kaudu elektriseerima käärivat noorust.

Noorte ja vanade leppimatus, generatsioonide vaheline antagonism, see ülepääsmatu kuristik, mis eraldas XX sajandi sugupõlve XIX sajandi omast, nõudis avalikku selgitust. Ei piisanud sellest, et kaatedris veel kogenematu Suits paljastas eduerakondlaste vaadete kitsust ja eluvõõrust „Vanemuise“ kõnetoolilt, vaid ta koondas oma seisukohad ka ülevaatlikuks esseeks „Kaks ilmavaadet“, mis ilmus artiklitekogus „Sihid ja vaated“ (1906). Suitsu poliitilised vaated polnud tol ajal veel kristalliseerunud, samuti polnud ta oma ühiskondlikes hinnanguis eksimatu, aga see uus, vabadust ja edu ennustav poliitiline suund, mida ta propageeris, sütitas eesti haritlaskonna nooremat generatsiooni.

Suitsul kui Noor-Eesti liikumise juhil oli teretulnud au ütelda sünni- ja surmasõnu „Noor-Eesti“ ajakirjale ja albumile. Kuna nende perioodiliste väljaannete ilmumine oli suursündmuseks meie kirjandusturul, laiendas toimetaja oma sõnavõttud kõiki kultuurinähtusi hõlmavaiks

laiahaardelisteks esseedeks. Lahendades „Noor-Eesti“ ajakirja läkituses eesti modernse kultuuri probleemi, märgitseb Suits üllatava tõigana, et euroopastumise idee on Eestis võidule pääsnud, seejuures mitte ainult kirjanduses, kunstis ja keeles, vaid ka põllunduses ja muudel aladel. Noor-Eesti kesksamaks juhtsõnaks elu ja kunsti kohta seab ta nn. „rahvakasu“ asemel kultuurikas ja reproduktsiooni asemel produktsiooni. Hingusele saates „Noor-Eesti“ albumeid Maailmasõja koleduste keerises, kui „tulesse, veresse ja suitsusse näib hukkunud euroopalise kultuuri aade,“ ei suuda Suits varjata nukrust kujunenud ebakultuursete olukordade üle. Ta leiab, et elu on mänginud nooreestlaste pettumuste ja vaimustustega nagu tuul pilvedega. Selles essees ei kohta meie enam pateetilist ega lennukat tooni, vaid „Tuulemaa“ resigneerunud meeleoludest varjutatud mõtlikkust ja pessimismi sisendavat väljendusviisi. Suitsu esseede lausestus on muutunud rahulikumaks, aga ka mõttetihedamaks.

Noor-Eesti ajastul oli Suits eesti vaimuja elulähedasemaid esseiste, kes seisis tihedas kontaktis meie kultuurilise ja ühiskondliku elu tuiksoonega, kes kõiki elunähtusi tähelepanelikult jälgis ja neile elavalt reageeris. Ta kui avaravaateline ja kultuurne kirjandusisiksus mõjutas suunavalt ja kujundavalt meie kirjanduskunstilisi avaldusvorme. Noor-Eesti liikumise ideoloogilisi vaatekohti käsitlevad esseed on autor avaldanud redigeeritult valimikus „Noor-Eesti nõlvakult“ (1931).

Suits pole nooreestilisest kirjanduse- ja kunstikäsitusest taganenud tänapäevalgi, ehkki meie kirjanduskunstilised tähised on vahepeal tundmatuseni muutunud. Uustulnukaile „kirjandusorbiitlasile“, kes sõandasid Noor-Eesti taotlusi väärvalguses kujutada, vastas maestro sarjavas ja satiirilises toonis.¹⁾

2

Puht-kirjanduslikke esseid on Suits viljelnud seoses oma kirjandusteadusliku uurimistöoga. Varakult pälvis ta tähelepanu

eesti esimese suurlüüriku Kr. J. Petersoni isiksus ja ta trükis-ilmumata laulutoodang. Algaja kirjandusloolase kergusega kirjutatud artiklis „Meie esimene luuletaja“ („Võitluse päevil“ 1905) hindab Suits ümber V. Reimani väärarvamused Kr. J. Petersonist ja soovitab soojasti ta laule trükis avaldada. Saanud Eesti Kirjanduse Seltsilt 25 rbl. stipendiumi, käis Suits 1908. a. augustis Riia arhiivides ja raamatukogudes Kr. J. Petersoni kohta andmestikku otsimas. Selle uurimismatka saak polnud kuigi suur — kolm kirja²⁾ ja mõningad eluloolised lisateated.³⁾ Hiljem õhutas ja juhatas Suits Kr. J. Petersoni uurimistöid Tartu ülikooli kirjandusseminaris. Tema toimetusel ilmus koguteos „Lisandusi K. J. Petersoni tundmaõppimiseks“ (1927) ja „Eesti biograafilise leksikoni“ veergudel avaldas ta üksikseiku kirjeldava ja hindava Kr. J. Petersoni eluloo. Et vältida Kr. J. Petersoni isiku väärmõistmist M. Lepiku sellekohase artikli mõjul ja oma varem väljendatud seisukohti veenvalt põhjendada, selgitas Suits veel kord kõiki meie esimese luuletaja-isiksuse uurimisega seoses olevaid põhimõttelisi ja üksikprobleeme essees „K. J. Peterson uusasjalikus valgustuses“ („Eesti Kirjandus“, 1933).

Erilist agarust on Suits osutanud naisluulenatuuride loomingu jälgimisel. Ta pikem sõnavõtt „Postimehe“ veergudel a. 1906 A. Haava „Lainete“ puhul ületab kõik tookordsed arvustused. See peegeldab vahetut sisse-elamist Haava sisimasse luuleregiooni, selle väärtuste ja puuduste õiget tabamist. Veel lähemale vaatlusele ja mõistatamisele võtab Suits Aino Kallase loomingu essees „Aino Kallas novellikirjanikuna ja luuletajana“ („Noor-Eesti“ ajak., 1911). Siin püütakse selgusele jõuda Kallase psühholoogiliste novellide käsitluslaadist, inimese-kujutuse ehtsusest, võimalikest väliseeskujudest ja ta luuletuste

¹⁾ G. Suits, Kõrges kaares, „Sangarid“, ajakirjas „Olion“ 1930, nr. 1 ja 2.

²⁾ Vt. Kolm Kristjan Jaak Petersoni kirja, „Noor-Eesti“ ajakiri, lk. 542–544.

³⁾ G. Suitsu aruanne Eesti Kirjanduse Seltsile. 12. VIII 1909. EKIA.

J. PÜTTSEPP: LUUNJA KANAL (õli)

E. JÕESAAR: KUNSTNIK A. JOHANI (kips)

omapärasust. Suits väljendab siiralt, et talle Kallase peenekoelised novellid on suupärasemad kui Vilde ja Särgava juhtumusrikkad romaanid ja jutustused. Midagi kiitvat ei saa lausuda Suits artiklis „Meie kõige uuemast naiskirjandusest“ („Vaba Sõna“, 1915) Hella Vuolijoe „Udutaguste“ ja Sophia Vardi „Esimeste tuulte“ kui hõredapoolsete ja väheusutatavate teoste kohta.

Teame, et Suitsul on teeneid Kr. J. Petersoni kirjandusliku pärandi unarusest päästmisel, aga ta kandis ka hoolt Koidula luuletuste kogumise, redigeerimise ja taastrukkimise eest. A. 1925 pääsid trükki Koidula „Kogutud luuletused“ ühes Suitsu eessõnaga, milles eriteldi meie ärkamisaja suurlauliku luuleloomingu motiive, ideestikku, kujundilist külge ja järeelmõju. Kuid prof. Suits on teataval määral ka Koidula kirjanikusuuruse aupaistet kahandanud, tõestades allikaurimise varal, et jutustus „Ojamõlder ja temma minnia“ pole Koidula algupärane teos, vaid on vabalt tõlgitud saksa kirjaniku L. Würdig'i jutu järgi („Eesti Kirjandus“, 1932).

Millise siira tunnustusega ja austava imetlusega jälgib Suits Marie Underi luuletuste meelelisi kunstielemente juubelikirjutuses „Varasem Under“ („Looming“, 1933). See stiilisugemete vaatlus selgitab värvimuljete osatähtsust Underi luuleloomingu.

Suits harrastab juubelikirjutustes lühivormi, ta pühendusartiklid on enamasti kolme-, neljaleheküljelised. Uksikute tahavate joontega esitab ta kujuka iseloomustuse juubilaris isikuilmest ja kirjanduslikust tegevusest. Seda laadi juubelikirjutustest olgu nimetatud „Noor Villem Grünthal“ („Eesti Kirjandus“, 1935), „Tuglase pagulaspäevilt Soomes“ ja „Bernhard Linde 50-aastane“ („Looming“, 1936).

Paljusõnaliseks muutub Suits oma artiklis, kui talle langeb tänamatuks ülesandeks piitsutada puudusi, loomingulist mannetust, küpsematu isiksuse madalust. Mainigem siin näiteks arvustust „Kes on kes?“ („Looming“, 1934).

Suitsu kirjandusloolised ülevaated on määratud eeskätt muulastele. Eesti kirjanduse arenemisloost on ta koostanud järgmised populaarteaduslikud ülevaated: „Die estnische Literatur“ koguteoses „Die Kultur der Gegenwart“ I, IX, 1908) ja „Viron kirjallisuus“ („Tietosanakirja“ X, 1919). Need konspektiivsed kirjandusloolised esseed tutvustavad meie kirjanduse põhisuundi ja selle tähtsamaid viljelejaid.

Palju uut ja üllatavat on prof. Suits pakkunud kirjandusteoste võrdleva uurimistöo viljana. Ta on teinud mitmeid silmapaistvaid uudisleide meie vanema kirjanduse allikete avastamisel, mille alusel on osutunud nii mõnigi seni algupäraseks peetud teos tõlkelaenuliseks. Nii on ta algupärasuse paiste kõrvaldanud Kreutzwaldi luuletustelt „Arg kosilane“, „Laul“ ja „Esimene laul“, millest esimene on tõlgitud J. P. Hebel'i, kaks viimast aga E. v. Houwald'i laulude järgi („Uudisleide Kreutzwaldi uurimises“, „Looming“, 1931). Samuti pärinevad J. V. Jannseni „Eesti lauliku“ luuletooted saksa noodi- ja värsiraa-matuist, väga mitmesuguseist allikaist, nagu loeme G. Suitsu esseest „Jannsen'i „Eesti Laulik““ („Eesti Kirjandus“, 1933). Ja kes võis aimata, et säärase vemmalvärsilise valmi taga, nagu seda on O. V. Masingu üldlauldav luuletus „Vändra metsas Pärnumaal“, peitub saksakeelne eeskuju Ch. F. Gellerti valmi „Der Tanzbär“ näol?⁴⁾ Isegi Faehlmanni napipoolne eestikeelne jututoodang pole täiesti algupärane, vaid autor on osaliselt silmas pidanud saksa eeskujusid. Prof. Suitsu avastuse järgi on Faehlmanni „Kriibus-Krabus“ vabalt tõlgitud J. P. Hebeli naljandi „Der Herr Wunderlich“ alusel.⁵⁾

Kirjanduslikud uudisleidud eeldavad meie praegustes oludes pikki eeltöid. Jõuda kõigepealt selgusele, missuguseid väliskirjanduse tooteid uuritav kirjanik luges ja

⁴⁾ G. Suits, Paar sammukest kirjandusajaloolise rändamise teed, „Olion“, 1930, nr. 3.

⁵⁾ G. Suits, Faehlmanni „Kriibus-Krabus“ ja „Piibo jut“, „Eesti Kirjandus“, 1933, nr. 5.

lageda võis, juba seegi nõuab ajakulu ja leidlikkust. Kuid otse ülepääsmatuid raskusi valmistab vastavate võõrkeelsete kirjandustoodete hankimine, sest neid ei leidu tihti peale ei siinseis avalikes ega era- raamatukogudes. Prof. Suits pole aga seda pingutust nõudvat tööd kunagi paljaks pidanud.

Eriti kõrgesti tuleb hinnata prof. Suitsu ulatuslikke uurimistöid teaduslikult ette- töötamata kirjandusloolistel teemadel. Juba aastaid on ta kogunud teatmestikku lauluisa Kreutzwaldi biograafia kohta. Matkapaun seljas ja reisikepp käes, nii on ta à la Lönrot käinud Hageris, Rakvere ja Võru ümbruses suulisi mälestusi küsit- lemas. Selle kõrval on ta töötanud väsi- matult kodu- ja välismaa arhiivides, et luitunud käsikirjadest usaldusväärseid fak- tilisi tugipunkte leida.

Võime rõõmuga nentida, et Kreutzwaldi elulooliste tõsiasjade kontrollimine ja täiendava teatmestiku hankimine on või- maldanud prof. Suitsul teha silmahakka- vaid korrektiive meie lauluisa biograafias. Kõik senised mõttekujutuslikud idealisee- ringud ja mitte küllaldaselt põhjendatud oletused, mida sisaldasid rohkesti Kreutz- waldi varasemad elulookirjeldused, on Suits kui väheusaldatavad kõrvale jätnud ja küsimärgiga varustanud. Meil ei tarvitse sugugi kahetseda, et selle tagajärjel on Kreutzwaldi kuju kaotanud nii mõndagi oma endisest romantilisest veetlusest. Ra- huldugem sellega, et ta elukäiku ja isik- sust võime jälgida reaalse olustiku ja tões- tatud faktide raamides.⁶⁾

Kreutzwaldi eluloo kõrval, mis seni on veel pooleli, on prof. Suits tühjendavalt, teadusliku süvenemisega käsitelnud O. V. Masingu ja J. Nocksi biograafiat ja rahva- valgustuslikku tegevust esseedes „Otto Villem Masing kirjamehena“ („Eesti Kir- jandus“, 1932) ja „Jakob Nocks“ („Eesti Kirjandus“, 1935). Viimases kriitilises kir- jutuses selgitatakse, kuivõrd on faktiliselt tõestamatu „Viru vande“ legend, mida seni on ustud ja tõeks peetud.

Kaasaegse kirjaniku sümpaatiaga lähe- neb Suits A. H. Tammsaare isikule ja too-

dangule, käsitledes seda kokkusurutud vor- mis „Eesti biograafilises leksikonis“ IV. Laiihaardelisem vaatlus ja hinnang „A. H. Tammsaare teest ja tööst“ on alles järg- nemas („Looming“, 1928).

Prof. Suitsu kirjandusajaloolise uurimu- se peala on moodustanud tänini eesti va- nem kirjandus, mille mõistmiseks ta on avardanud akadeemilise nooruse kirjan- duslikku silmaringi ülikooli kateedrit. Trükki on seni pääsnud vaid ta tihenda- tud kirjandusloolised ülevaated XVII ja XVIII sajandi kirjameeste ja nende too- dete kohta teose „Eesti kirjandusajalugu tekstides“ I lõpul. Eesti näitekirjanduse algusse heidab helki Suitsu tekstikriitiline essee „Permi Jago unnenäggu a. 1824“ („Eesti Kirjandus“, 1927). Põgusas tagasi- vaates summeerib prof. Suits iseseisvus- aegse kirjandusajaloolise uurimuse tule- musi artiklis „Eesti vanem kirjanduslugu iseseisvuseaastail“ („Eesti Kirjandus“, 1930), seejuures alla kriipsutades suurima saavutusena senitundmatute dokumentaal- sete allikate uudisleide.

4

Juba „Kiirte“ ilmunise ajal avaldas Suits nooruslikku soovi — „Eesti lugejaid ka võõraste kirjanduste uuemate ja kaunima- te toodetega tutvustada.“ Ei puudunud tal ka ürituslusti hõimkeelse kirjanduse eestindamiseks ja soome autorite toodan- gu eritlemiseks. Tänapäeval on aga Suits propageerinud eesti ja soome kirjandus- uurimise ligendamise ideed („Eesti Kirjan- dus“, 1933).

Kes eesti lugejaist ei tunneks küll Ju- hani Aho ja Arvid Järnefeldti? Niihästi „Raudtee“ kui ka „Isamaa“ autorid näikse meie hõimuharrastusliku haritlaskonna teadvuses kodunenud olevat niisama kui oma suurmeistrid E. Vilde ja A. H. Tammsaare. Vähem aga teatakse, et nende kir-

⁶⁾ Seni on ilmunud professor G. Suitsult esseed: „Kreutzwaldi varasemaist õpiaastaist“ („Looming“, 1932), „Kreutzwald Tallinnas“, „Noor Kreutzwald literaadilisan- dikuna“, „Kreutzwald Peterburis“ („Looming“, 1933), „Kreutzwald Tartus“ („Looming“, 1934), „Kreutzwald Tartust lahkumisel“, „Kreutzwaldi lõpuksam“ („Loo- ming“, 1935).

janike populaarsus on levinud siinpool lahte eeskätt tänu G. Suitsule, kes mõlema tuntumad teosed eestindas ja nende loomingut tutvustas ning selgitas sellekohaste esseede kaudu „Noor-Eesti“ albumis ja „Loomingu“ veergudel.

Leidub kunstikavatsuslikke artikleid, millede mõju ei kahane aastate kuldes. Sellaste hingestatud esseede hulka kuulub Suitsu mälestuskirjutus „Björnstjerne Björnson“, milles elavais värves kujutatakse norra rahvuskirjaniku vaimset isiksust ja ta loomingu omapära („Noor-Eesti“ ajakiri, 1911). Kui a. 1922 pühitses Taani teater oma 100 a. juubelit, siis ilmus sel puhul ainsa eestipoolse tähisartiklina G. Suitsu huviküllane essee „Mäeotsa Jeppe“ autorist „Ludvig Holberg“ („Looming“, 1923).

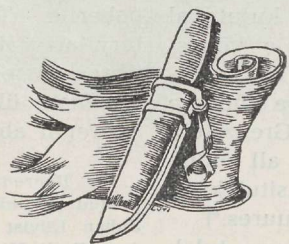
Korduvalt on Suits külastanud romaani kultuuri keskust Pariisi. Seal omandatud muljeid ja kirjanduslikke tähelepanekuid on ta jaganud ka eesti lugejaga. Ta prantsuse kirjanduse ülevaateist on trükkis ilmunud minevikuaineline, pisut raskepärane essee „Molière ja meie“, mille tagapõhjaks on Molière'i 300 aasta mälestami-

se pidustused Pariisis, millest Suits Eesti esindajana osa võttis („Looming“ 1924—25). Tänapäevane prof. Suits on oma teaduslike esseedega meile ligendanud uusimat hollandi kirjandusmaailma, mis vähetuntud keeeldasa on jäänud eesti kirjandushuvilisele publikule kättesaadamatuks („Looming“, 1932—33).

*

Prof. G. Suitsu esseid, milledega eespool vihjamisi tutvusime, iseloomustab ainekäsitlemise põhjalikkus ja süvenemine uuritava ala sügavusse. Ta esseistlikud kirjutused on peenusteni viimisteldud nii sisult kui ka kujundilt ja sõnastatud individuaalses stiilis. Suitsu lausestus on mitmekoeline ja komplitseeritud, nii et mõte jääb sageli peidetuks ja kaudselt aimatavaks. Oma otsuseid, arvamusi ja hinnanguid ei väljenda ta mõtteloiult ega tunde-külmalt, vaid teravmeelselt, vaimukalt ja elamuslikult. Iga pisimgi mõttevälgatus kannab värskuse ja uudsuse ilmet.

Suitsu kirjandusajaloolised uurimused ja programmilised esseed — need on meie tänapäeva kirjandusajaloo ja vaimse kultuuri aluseks ning tähisteks.

Juhan Liivi portree T. Grenzsteinilt

smakordselt reproduktsioonina esinev Juhan Liivi portree on seni tundmatu kriitpliatsijoonistus, mille puhul on eeskujuna kasutatud kirjaniku vanemat teadaolevat päevapiltlikku ülesvõtet.¹⁾

Kõnesolev päevapilt on seotud J. Liivi töötamise ajajärguga „Oleviku“ toimetuses, seega pärit 1890.—1892. a. vahemikust. Et kaasaeglaste andmete järgi J. Liivi välimus toimetusse asudes oli silmapaistvalt kõhetu, teravalt väljaulatuvate põsenukkidega, näib ülesvõtte tehtud olevat hilisemal ajal, kas 1891. a. ehk sellest veelgi aasta hiljem. Päevapildistamise aja sidumine nende aastatega on tingitud kõhnuse tunnuste puudumisest J. Liivi kujutaval ülesvõttel. Ei näi kahtlust olevat, et kõnesolev päevapilt kuulub ajajärku, kus kirjanik oli oma kehalise ning vaimse küpsuse tipul.²⁾ Seda tõendab ka A. Grenzstein oma päevaraamatus, kus 1891. a. all leidub märkus Liivi hea tervise tagasitulekust, järgnev kuu-aja veetmisele isa juures.³⁾

Pöördudes tagasi joonistuse juure, tuleb sellel märkida kõigepealt signatuuri, samuti aastaarvu puudumist. Lehe sidumine Tõnis Grenzsteini nimega on tingitud pildil leiduvast allkirjast „Joh. Liiv“, milles avaldub kunstniku käekirja iseloom. Ühtlasi teame, et T. Grenzstein tegeles foto suurenduste alal, eriti oma varasemal õppeaastail, kui ta töötas veel Tartus kunst-

nik R. v. zur Mühleni õpilasena. Enne sõitu välismaale, kuhu Grenzstein tahtis siirduda õppetöö jätkamise vajadusel, sai ta tähelepanu-osaliseks Koidula portree suurenduse puhul.⁴⁾

Samast ajajärgust pärit oleva Grenzsteini joonistuse kaudu, kujutav Niggolit⁵⁾, saame ettekujutuse kunstniku tolleaegsest tehnilisest käsitlest päevapildi suurendamise alal. Kunstnik R. v. zur Mühlen koos oma õpilaskonnaga kasutas joonistamise juures tarbematerjalina nn. sousti ning hõõrendit (Fischer). Sousti nimetust kandis kergelt kokku pressitud must kriit, kuna hõõrendit—sigaritaoliselt rulli keeratud nahkriba, valmistatud ka kuivatuspaberist, tarvitati musta kriidi ülekandeks joonistus-paberile. Töötamise puhul kriitpliatsit tarvitati vaid väljapaistvamate kontuuride fikseerimisel, kuna varju- ja valgusevaheliste üleminekute märkimine teostus hõõrendi abil.

¹⁾ Reproduktsioone sellest päevapildist on ilmunud järgmistes teostes: K. E. Sööt „Mälestused Juhan Liivist tema 10. surmaaasta puhul“ ajakirjas „Eesti Kirjandus“ 1923. a. lk. 532. Friedebert Tuglas „Juhan Liiv, elu ja looming“ 1927. a. lk. 125.

²⁾ Friedebert Tuglas, „Juhan Liiv, elu ja looming“ 1927. a. lk. 122—123.

³⁾ Sealsamas, lk. 139.

⁴⁾ M. Pukits, Tõnis Grenzstein. Eesti Kunsti muuseumi aastaraamat 1931. a. lk. 122.

⁵⁾ Koolitegelase C. H. Niggoli portree kujutab enesest kriitjoonistust, mis on signeeritud ja varustatud daatumiga T. Grenzsteini poolt. Portree kuulub Eesti Rahva Muuseumile.

T. Grenzstein

Juhan Liivi portree

Ülalmainitud tehnikas on teostatud Nigoli portree, mis on pärit 1888. a. Usutav on, et sama tehnikat on Grenzstein tarvitanud ka Koidula portree puhul.

T. Grenzsteini üleminek Düsseldorfis akadeemia üldklassist prof. Gebhardti maaliklassi toimus 1890. a. Aastate vahemik 1886. a. kuni ülaltähendatud ajani oli temal peamiselt seotud akadeemilise joonistusega, mis tõi pöörde Grenzsteini joonistamise tehnikasse. Kirjeldataval ajajärgul, ja veel hilisemal ajal, isegi käesoleval sajandil, toimus joonistamine kõrgemais kunsti õppeasutuses graafiliselt, mitte maaliliselt. Joonistuse kontuurid, samuti varju-valguse edasiandmine, teostus vaid joonte abil. Vähe sellest, joonte käsitlemine toimus gravüüri tehnika piires, nn. rombt tehnikas, põikristlevate joonte sümmeetrilise käsitlemise kujul. Joonistamise vahendina olid tarvilikul sel ajal mitmesuguses kõvadusastmes itaalia või Condé-nimelised kriitpliatsid.

Ülaltähendatud tehnikas on joonistatud siin esinev J. Liivi portree. Kirjaniku pea kujutuses avaldub joonte kergus ning õhulisus. Sellest tingituna käesolev portree T. Grenzsteini käsitluses esineb varjundirikkana ja eluvärskena. Et kuue kujutuses joonterohkus ületab vajaduse, muutub joo-

nistus siin kuivaks ja selle tehniline õnnestumine ei ole võrreldav näo puhul läbi viidud käsitleusega.

Päevapildi ning T. Grenzsteini joonistuse vahel ei leidu olulisi lahkuminekuid. Et päevapilt kannab retuši tagajärgi, mis avaldub kulmukaarte pikenduses ja suujoonte kalkuses, ilmneb joonistuses varjundirikkus, kulmu- ning huultekumeruste painduvus koos hingestatud silme vaatega.

J. Liivi kujutava joonistuse valmistamise aega tuleb siduda 1892. aastaga. Sel aastal töötas T. Grenzstein intensiivselt, mille tulemusena temal Düsseldorfis valmis Nõo kiriku altaripilt ja kodumaal viibides kogu Härmsi perekonna portreid. Portreeterides Härmsi Otepääl, võiks samal aastal vennale, Ado Grenzsteinile, kingitud maaliteost — järvevaadet — siduda Otepääl töötamise ajaga.

Kõnesoleval aastal tegeleb kunstnik K. E. Söödi luuletuskogu „Rõõm ja mure“ kaunistamise alal, kus mudeliteks temale olid Sööt, Saal ja — Juhan Liiv⁶⁾. Sellest asjaolust tingituna tuleb paigutada J. Liivi kujutav joonistus kunstniku 1892. a. toodangu hulka. Joonistus, mõõdult 49 korda 37 sm, kuulub Eesti Rahva Muuseumile.

⁶⁾ M. Pukits, Tõnis Grenzstein. Eesti Kunsti muuseumi aastaraamat 1931. a. lk. 123—124.

Muinaseesti unarussejäänd põhiseadusest¹⁾

Kui meil juba aastaid targutatakse põhiseaduse-kriisist, siis paneb mind kõrvaltvaatavat mass-inimest lausa imestama, kuidas võidakse seejuures kas unustada või otse tahtlikult varjata seda algtõde, et siiski mitte surnud seadused ega paragrahvid ole need jumalad, kes mõtestavad ja reguleerivad elu, vaid esmajoones ikkagi seaduste andjad ja nende täitjad, see on — inimesed ise, kelle kalduvusi, tarbeid ja kõige enam küll just taht ning aru seadused vaid kajastavad. Ja miks ollakse mulle nii pahased, kui ma seaduste-kriisi asemel kõnele korduvalt juba aastaid inimeste-kriisist? Aga palun mitte unustada, et meie oma seadused pole reguleerind meie elu (kas hästi või halvasti — kes teab!) paarikümment aastatki mitte, kuna enne seda oleme ilma nendeta suutnud elada ära juba sajandeid ja aastatuhandeid. Mis jõud siis meid enne on hoidnud ülal läbi kõigi kannatuste ja mis põhiseadused on juhatand meid teotsema varemini ning suunand meie elu mõtestamist, nii et siimaani ikka oleme saand üle oma raskeimaistki kriisidest?

Meie minevik ei seisa ju muidugi ainult ajaloo sündmusis ja faktides, vaid ka selles vaimsuses ja mõtteviisis, mida ajaloo sündmused ja elukogemused meisse on sisendand ja vastavalt meie hingelisile

eeldusille süvendand ning arendand. Oma mineviku-uurimuis olen meie rahva mentaliteedi ja elujõu lähtekohtadena rõhutand esmajoones suurt esivanemate-austust ja püüdu püsivalt seoses seista endispõlvede maailmaga, teiseks sama tugevat kodukoha-armastust ja loodustunnet, kuna ühiskondliku elu alusena olen rõhutand pariteedi-printsipi, sallivust ja üksteisest lugupidamist, isikliku õnne alusena aga töökust ja sigivustungi. Seejuures hoiatan korduvalt, et kontakt minevikuga ei tohi tähendada tardumist ainult minevikku, niisama nagu sallivus ei tohi alaneda lõimitamiseks ega teisest lugupidamine teise ees lipitsemiseks — sellistena need voorused degenereeruvad juba pahedeks, mis järeldavad langust ja kriisi küll üksikisikute, küll massiliselt levinedes ka kogu rahva vaimsuses. Ning aegadel, kus massi vaimsed voorused võivad eriti hõlpsasti pahedeks manduda, on seda enam vaja selgitada, mis on siis õieti voo rus ja mis pahe, mis on heast ja mis kurjast, mis on kunagi kord õige ja mis väär.

Vahetegemist neis vastakais mõisteis võib meile vaevalt miski selgemini õpetada kui meie endi läbi sugupõlvede pärimuste kristalliseerund maailmavaade ja elukäsituis. Eri rahvaste erineva arusaama ja traditsiooni taustal võime jälgida, kuuis üks ja seesama nähe hoopis vastupidist

¹⁾ Autori kirjaviis muutmata. Toimetuis.

reaktsiooni põhjustab ja sellest olenevalt ka nn. „positiivset“ või „negatiivset“ erilaadselt valgustab ja hindab: mis ühele nii, see teisele naa. Nõnda näit. on olnud ju meilgi viikingiajal orji, kuid teoorjade piinamist ja piitsutamist meil küll ei ole olnud sellisel kujul, nagu seda ise alles hiljuti pidime omal nahal sakslaste poolt ära kannatama. Muidugi on olnud ka meil tüdrukute tõmbamine ja mitme-naise-pidamine omalalaj moes, kuid n a i s t meie mehed on väärtustand isegi tollal ometi inimeseks ja oma võrdseks kaaslaseks, mitte ainult tööloomaks ega kaubaartikliks nagu mõni muu rahvas. Ja muidugi on olnud meilgi oma eetilised hinnangud, kuid iseloomustav meie vaimsuselle on, et iga tahes dualistlik maailmavaade pole mitte soomeugrilaste leiutatud, vaid kõik need järsud ja vaenlikud kontrastid hea ja kurja, taeva ja põrgu, jumala ja kuradi vahel on laenatud meile võõrsilt ega sobi meie algselt hoopis harmoonilisemalle ja sallivamalle vaimulaadile. Sellepärast me pole pöndend kunagi mingit messianismi ega ole ennast nii-öelda jumalarahvaks kuulutades asund teiste (kuradi!) rahvaste vastu eitavalle või jumalikuks ümberrahvustavalle seisukohale, nagu seda mitme muu rahva juures jälgida võime.

Muidugi on olnud meil muiste ka oma väljakujunenud ühiskondlik korraldus ja majanduslik astmestik, on olnud jõukamaid ja kehvemaid, on olnud varanduse ja eraomanduse mõisted, kuid kindlasti on olnud meil ka ühiskonna kollektiivseid varandusi ja kogukondlik hoolkanne üksteise eest. Meie muistsed ohvripaigad on olnud ühtlasi ka panipaikadeks, nii-öelda kommunaalseks magasiniks ja pangaks, kuhu esivanemate hoiule on toodud tagavaru, mida hädade ja õnnetuste puhul siis tarbe järgi on saadud kasutada. Ja meie suured ohvripühad on olnud ühtlasi ka rahvakoosolekud ja nõupidamised, on olnud nii-öelda parlamendiks ja kohtuks, kus ühiselt on arutatud asju. Neil muistseil ohvripühadel ei ole domineerind isik ei preestri ega kuninga ega mingi muu „juhi“ näol, vaid isik

on suland sääl hulka ja moodustand orgaanilise lüli just hõimutervikuna maksmapanuvõimelises massis. Selliseid läbi kaugete sugupõlvete pühitsetud pidupäevi jätkavad nüüd meie laulupeod, mis sama selgelt demonstreerivad, et meie tugevus ja põhijõud ei ole hoopiski mitte individuaalses, vaid kollektiivses esinemes, nagu meie esivanemad seda ammu juba on tunnetand: üksikult me oleme nõrgad külma ja pimedate, tuule ja saju, metsa ja vee, karu ja kesteab milliste kallaletungijate võitmiseks, kuid ühiselt me saame neist jagu ja suudame muuta meile „kasulikuks“ ja „heaks“ üldse palju sellist, mis üksikule tooks „kahju“ ja „halba“.

Kaks iseloomujoont on meie rahva vaimsuselle küll üsna liialdavalt eriti tüüpilisteks omistatud: need on individualism ja jonn. Meie jonn on vaevalt niivõrd „jumalast loodud“ kui võrd degeneratsiooninähe meie algselt meelekindlustest. Ning liigne isekus on olnud meie ühiskonnale mitte rajavaks, vaid hoopis lagunemist põhjustavaks teguriks. Meie ühiskondliku struktuuri ilmestajaks pole olnud disharmoniat tekitav üksikisik, vaid kooskõlaline kogu, mitte „isa“ peres üksinda, vaid koos kõigi „esiisadega“, mitte „vanem“ despoodi ja käskijana, vaid „sugu“ ja „hõim“ kollektiivselt määravana, mitte vahetegemine „ülema“ ja „alama“, vaid „oma“ ja „võõra“ vahel. Palju iseloomustavam kui oma isiku maksmapanung on olnud meie esivanemaile just kollegiaalsus ja kollektivistlik mentaliteet koos vägaarenend hõimutundega: mitte geograafilised piirid ei rajand ega määritelnud meie ühiskondlikke üksusi, vaid sugulussidemed, mis püsisid katkematult kindlad isegi õige suurte kauguste takka ja läbi pika aja ka veel pärast asumist võõrale alale. Ja kui Muinas-Eestis puudusid kuningad isegi veel viikingiajal, kus neid naabrite juures juba küllalt olime tundma õppind, siis ei tähendand see meie ühiskondliku korralduse suhtelist arenmattust, vaid pigem seda, et muinaseestlased oskasid elada ja korraldada oma sisesemisi asju nii, et nad ei vajand võimu-

käsitajaiks diktaatoreid ega monarhe: demokraatia on olnud meile juba kaugest minevikust pärandatud enesevalitsusvorm.

Osa sotsiolooge kõneleb inimkonna ühiskondlikku arengut jälgides muistest ehk nn. primitiivsest kommunismist, millele eri rahvaste ajaloos tavaliselt on järgnenud oligarhhilised ja monarhhilised valitsusvormid. Meie sugurahvastelle seevastu iseloomustav on hoopis teine nähe: kõnelematta mõnest üksikust erandist me pole rajand kuningriike, vaid oleme alistanud harilikumalt võõraste võimule, kusjuures nn. primitiivne kommunism on püsinud meie sugurahvaste siseelus elujõulise ühiskonnavormina veel alles hiljutiseni, nii et üleminek näit. kolhooside-süsteemile ei valmista neile Nõukogude Venes tänapäevalgi erilisi raskusi. Ka meie endi rahvatraditsioonis võime leida veel küllalt jälgi sellisest mentaliteedist. Nagu mujal nii meilgi on kuulund kalastamise ja kütamise, osalt isegi karjatamise alad muiste kogukonnale ühisomandusena. Kuivõrd tugevasti see teadvus meisse on juurdunud, tõlgitsevad eesti rahvatraditsioonile nii omased arusaamad, et maa, mets ja vesi on kõigi jaoks „loodud“, s. t. ei kuulu õigupoolest kellegi eraomanduseks, vaid eraomanduse mõiste hakkab alles sealt peale, kus algab ka inimese enda looming, s. t. kultiveeritud maa kuulub tema kultiveerijalle juba eraldi. Ja kui saksa mõisnikud kiskusid eesti külade metsi ja veekogusid enda kätte eraomanduseks, siis eestlased ignoreerisid seda võõrandamist ega pidand näit. puude-vargust või salaküttimist mõisametsas põrmugi häbiasjaks ega kuriteoks — seda harrastasid ka kõige ausamad ja oma ühiskondliku kaalu järgi kõige austatavamad ehk „aulikumad“ talupojad läbi sugupõlvete.

Ometi ei tohita viimasest näitest järeldada veel meie rahva eetilise teadvuse nõrkust. Vastupidi, meie pärimusis on rohkesti näiteid, mis kõnelevad meie rahva eetika just kõrgelearenenud taseme kasuks. Esikohale asetaksin siin sõna pühaks pidamist: „meest sõnast, härگا sarvest“ on vanasõna, mille eetikalle meie

ühiskond omalajal nii palju on rajand. Seejuures väärib erilist tähelepanu, et sõnapidamine, lubaduse andmine, töötus ja vanne, need on mõjund maagiliselt isegi järelepõlvedelle, s. t. on olnud sunduslikud ka lastelastele, on kohustand kõiki sõnandja järglasi, mistõttu suusõnaliste kokkulepete tunnustamine ja kestvus on püsinud läbi generatsioonide hoopis korrektsemalt kui tänapäeval kirjalike lepingute täitmine. See usk sõna maagilisse mõjusse on olnud ühiskondlikult eriti tähtsaks teguriks, mis paljude sugupõlvete kestel on kasvatand meie esivanemate meeolekindlust ja mehisust. Ning alles käsikäes positiivse sõnamagia degenererumisega negatiivseks orjaaja sajandeil on hakand degenereruma ka meie meeolekindlus jonniks ning otsekohene ja siiras mehisus salalikuks ja tigetsevaks moonaka-vaimuks. Mitte väiksed pole olnud selles suhtes balti-saksa kiriku karuteened, sest soodustades meie muistse sõna-eetika kõrge taseme langust kirik pole suutnud asendada seda küllaldaselt oma kristliku vagadusega, vaid on aadli käsiläsena külvand hoopis enam kurja kui hea tunnetamist meie hingedesse idanema. Igatahes kirik on selles süüdi, et meie muistne väärtusteadvus on lõdvendatud ilma uusi väärtuskriteeriume püsivamaiks tugedeks asetamatta. Ei saa senise põhjal kuidagi väita, et ka meie eesti oma kirik seda puudust oleks suutnud rahuldavalt kõrvaldada: sõna-väärtus on muistsega võrreldes küll tugevasti langend, kuid kristlik armu-õpetus pole kaugeltki veel sellevõrra südameid võitnud.

Sõna sotsiaaleetiline väärtus ei ole ainult lubaduses ega kokkuleppes, vaid samuti ka õpetuses, mida rõhutab meie vanasõna: „nõu on ülem kui jõud“. See küllap ongi meie mentaliteedile sobivaima elukorralduse ehk nii-õelda põhiseaduse esimeseks paragrahviks: jõule me oma võimu ei raja, vaid nõule, arule, mõistuselle. Just sõna „meel“ on sellise mõtteviisi iseloomustavaim keeleline väljend, ja mitte kogematta ei esine see sõna mitmel kujul koguni meie muistseis isikunime-

deski: „lembimeeli“, „tõemeeli“ ja „aumeeli“ asju arutades, „meeliskelles“ ja „mõtiskelles“, (mitte aga „meevaldselt“, „meeletult“ või „isemeelselt“!) on tahetud meil elada, isegi sõna „meeldiv“ on tähendand algselt õieti ju ainult seda, mis „meelde“ jääb ja ikka jälle meelde tuleb. Meele ja mõtte jõu väärtustamisega on antud ühtlasi austav tunnustus ka vanemusele: „noored jõule, vanad nõule“, „parem vana parra (s. t. habeme) kui noore piitsa all“, „noorema õigus on vanemalle au anda“, „vilets kes vitsul peksetakse, õnnis kes suul õpetakse“ jne. Hallpeade austamine ja kulupeade kumardamine on üldse meie elutundele nii orgaaniliselt omane, et põlvedevahelisi vastolusid suhteliselt küll vähe on olnud. Ja kui neid viimasel ajal enam on tekkinud selle tõttu, et noored on kaotand usalduse ja respekti vanade vastu, siis on see küll väga pahaendeline nähe, mille ületamiseks mõlemalt poolt oleks vaja tõsiselt vaeva näha vastastikuse usalduse uuesti jaluleseadmiseks.

Meele ja mõistuse prioriteet jõu ja võimu kõrval järeldeb iseendast teiseks Muinas-Eesti põhiseaduslikuks aluseks õiguse printsiibi. Kui kõrgele tasemelle meie sotsiaaleetiline arusaam on jõudnud seejuures ajaajarendades, seda kajastagu järgmine mõistete gradatsioon: „kaup (s. t. kokkulepe) on vanem kui meie“, „seadus on vanem kui meie kõik“, „kohus (s. t. kohustus) on kolm päeva vanem kui maailm“ ja — „õigus on enam kui kohus“, „õigus on kõige vanem ilmas“, „õigus on üle kõige“, „õiguse vastu ei saa ükski“ jne. Ja kuigi tegelik elu asetab meid sageli kogemuse ette, et „õigus õieti all, kõverus kõhuli peal“, siis seda sugereerivalt mõjub soovitus: „parem pisut õigusega kui paljut ülekohtuga“ ja garanteeritakse õige inimese eetiline puutumatus: „õige hõlma ei hakka ükski, vaga veri ei värise“. Tegelik elu nii sagedasist ja nii kurbadest kogemustest on võrsund muidugi ka vanasõna, et „õige ja ülekohtune ei saa teineteisega sõprust pidada.“ Aga ülekohtuse sõprust ei otsitagi, vaid väi-

detakse lausa, et „aus vaenlane on kallim kui kümme autut sõpra“, kuna erinevaid võitlusvõtteid pildistab vanasõna: „õigus käib teed mööda, kõverus aiaääri mööda“. Ega seda salata, et tegelikus elus on „õigus nii, kuis tehakse“, ja õhatakse kogemuste põhjal, et „peremehe õigus käib ees“, „saapa õigus on suurem kui pastla õigus“, „kus vaesel õigus või kehval kohus!“ või „õigel palju õnnetust, vagal palju viletsust“. Aga kõigest sellest hoolimatta jäädakse truuks oma maailmavaadetele ja eelistatakse „parem ülekohtu kannatada kui teha“ või õpetatakse „tee õigust igapähele, siis ära karda kedagi“, sest ollakse veendund, et lõpuks ikkagi „ülekohus lööb enda peremeest“, et ka „õige õnn õitseb“ või et „õigus õitseb, kohus kaitseb“. Meie ühiskondlikule mentaliteedile nii iseloomustav on ühe õiguse lüü absoluutselt respektiiv arusaam „mis õigus ühele, see õigus teisele“, kuna konfliktide puhul osutatakse tabavalt, et mitte õiguses ei peitu vastaspoolte lepitamatus, vaid hoopis iseloomus: „õigus igapähele, kangus kahevahel“. Aga õiguse väärtustamises minnakse isegi niikaugele, et tema nimel lubatakse kasvõi vastuhakkamist maksvale korrale ja legaliseeritakse niioelda ka mäss: „õigus käib üle sõnakuulmise“.

Õiguse loomulikuks aluseks on ennekõike vankumatu tõemeel: „sõõ mis küps ja räägi mis tõsi“, see õpetus on kasvatand meil juba kaua kangeid sugupõlvi, kes pole murdund ega ammu mitte paindund pealetungiva vale ja ülekohtu ees. Olgugi et „tõsi torgib teiste silmi“, kuid ometi „tõde ei värise“, vaid „tõsi tõuseb, vale vajub“, „vale vaikib varsti, tõsi tõuseb toona“, „valel on lühikesed jalad“, „vale ei jää vaka alla“ jne. Vanasõna ütleb küll, et natuke valetades ja natuke varastades saadakse elus hästi läbi, kuid sellega ei anta veel mingit retsepti ega reeglit, kuidas peaks elatama, vaid konstateeritakse ainult ebameeldivat fakti, kuidas tegelikult sageli tõepoolest elatakse. Samuti konstateeritakse ka veel edasi: „vale on jutu jatkuks“, „kes palju

lobiseb, see palju valetab", „vale on varguse ema“, „kes noorelt valetab, see valnalt varastab“ jne. Aga egas sellised konstateeringud jõua kõigutada eetiliselt elava hinge põhiseadust, et „tõsi ülendab, vale alandab“, „tõsi on puhas kui joogivesi“, „tõde on päikesest selgem“. See on ju õigus, et „tõde on päike, millesse pisarata vaadata ei või“ ja et „tõde on kibe kuulda“, kuid sellepärast ei kalduta veel põrmugi idealiseerima fakti, et eriti „lapsed ja narrid räägivad tõtt“, vaid eetiliseks normiks seatakse ikkagi põhimõtte: „tõde ei käi inimesi mööda, aga inimesed peavad tõtt mööda käima“. Ja kogu meie maailmavaate ja elukäsituse baasina püsib vankumatult veendumus, et lõplikult siiski „tõde võidab“. Meie ajaloo taustal mõjub küll otse dramaatiliselt faktide möönmine: „kel jõud sel õigus, kel vägi sel võimus, kel kukkur sel kohus“. Aga suurimaks auks meie endispõlvedele on see sisejõud, mis ei ole lasknud end nõrgestada kibedaist üliküllaseist kogemusist ega ole libisend jõu ja võimu eelistamiselle, vaid on kõige kiuste ustavaks jäänd tõe ja õiguse eetikalle. Kas tahavad ja jaksavad jääda ustavaks sellele põhiseaduselle ka meie tulevased sugupõlved?

Tõde on õigust taotleva isiku ja ühiskonna eetiliseks ideaaliks ei kerki niivõrd hea ja kurja tunnetamine ega kristlik armastus, vaid esmajoones a u ja a u s u s e mõisted: „varandus kadund — vähe kaotatud, jõud kadund — palju kaotatud, au kadund — kõik kaotatud“. Au, jõu ja jõukuse astmestiku kõrval sama mõjuvalt markeerib au ülimat väärtusastet tema vastamisi asetamine häbiga: „enda au — enda häbi“ (sageli ka: „oma au, oma hais“), „kellel pole häbi, sellel pole au“, „häbiga eland — ilma auta hauda pandud“, „parem auga hauda kui häbiga elada“, „parem peotäis au kui kamalutäis häbi“, „parem pisike au kui suur häbi“, „lühike au — pikk häbi“ jne. Parimat, mida meie endise arusaama järgi kellelegi üldse võidakse soovida, väljendab ütlus „au kõrgeks, iga pikaks“. Aga sealtpeale, kus „au“-sõna moonduv järjest enam välispidiseks „aus-

tuseks“, algab ühtlasi ka aumõiste ühiskondlik degenereerumine, mida iseloomustab eetilist halvakspanu nii diskreetselt tõlgitsev vanasõna: „au (s. t. just austamise mõttes) maksab raha“. Sellisest välistest aust ometi ei hoolitagi, vaid hoiatatakse hoopis: „rikkal au ja vara kallis, vaesel toit ja uni magus“, „aus on, kes hästi tantsib, veel parem, kes paigal seisab“. Väliste austuse ja nii-öelda seltskondliku kaalu asemel õpetatakse just sisetustustama: „ole küll alasti — siiski ära varasta, ole küll vaene — siiski aus mees!“ Ka teeskleva ja silmakirjalise au hindamiseks koolitavad meid vanasõnad: „au olgu sulle, häbi olgu mulle“, „oma au — teise tulu“, „aus silma ees — kelm selja taga“, „aus mees nähes, kelm kuuldes“, „öö peale võõras aus“, „harvemalt käid — ausamaks peetakse“, „koerad, kelmid kutsutakse, ausad astuvad isegi“ jne.

Et demonstreerida just au-mõiste kesket osa endisaja eestlaste eetilises teadvuses, esitaksin meeeldi veelgi rea näiteid meie sellelaadilisist vanasõnust:

Aus meel käib üle kõige (Paistu).

Au om kige kallim asi (Tarvastu).

Au on änam kui asi (Paistu).

Oma nimi aus nimi (Helme).

Parem aus nimi kui suur rikkus (Viljandi).

Aus nimi on enam kui pärlikord kaelas (Vigala).

Aus nimi on enam kui kuldvöö (S.-Jaani).

Aus nimi on kallim kui kuld (Viljandi).

Au änam kui ää põli (Kõpu).

Au ei anta asjata ega tarkust tasuta (Halliste).

Kui sa midagi suurt asja vaevaga teed, siis läheb vaev mööda, aga aus tegu jääb järele (Haljala).

Ausat meest ei hammusta keegi (Saarde).

Aus mees parandab pahanduse ära (Pilistvere).

Kes armastada ei või, ei mõista ausaste elada (Vigala).

Mis on antud auga, pane nahka rõõmuga (Viljandi).

Tingi tugevasti, maksa ausasti (Vaivara).

Parem üks aus sõber kui sada autumat sõpra (Viljandi).

Aus mees kõlbab ametise, sitta ei panna veepeangi manu (Tarvastu).

Kui kelm ausaks saab, siis on ta ka kadunud (Viljandi).

Tüdrukku au piab ninda puhas olema ku rõõsk piim risust (Halliste).

Langenud naesterahvas ei saa mitte enam tõusta oma ausse (Viljandi).

Aus laps nutab ahju peal, vördjas värava taga (Jõelähtme).

Kodune laps kuulsam, ahjutagune ausam (Vigala).

Kes hirmuta kasvab, see auta elab (Karja).

Hoia au noorest põlvest (Vigala).

Au om vaja auda minnen (Halliste).

Endis-eesti herk ja kõrgelearenend aumeel on leidnud korduvat kinnitust ja imetelu nii paljude võõraste poolt, et peak-sime seda enam häbenema, kui meie aumeelt nüüd ja edaspidi enam tähele ei pandaks ega alla kriipsutataks. Et aga meie aumeel nürinema on kaldund ja et me enam eeskujuna ei ole suutnud püsida teiste silmis, seda aidaku illustreerida üks-ainus klassiline näide, kuidas väike lühikene vanasõna meie ees terve minevikumaailma, elumiljöö, õigusnormid ja mentaliteedi avab otsekui ilmutus, mis heleda helgiheitjana ühtlasi meie ajaloo kurbloolust ja vaimset allakäiku valgustab: „Põlupeendra kündijad ja lapsekaela murdijad teevad ühesuurust pattu“. Mida tüüpilist meie endiselle mentaliteedile paljastab siis see vanasõna? — Eks kõigepealt juba seda, et siin ühtegi ähvardavat sõna ei öelda patuste karistamisest, vaid fikseeritakse rahulikult ainult kõrvutus kõigile teatavaks, reageerigu siis igaüks ja hinnaku seda situatsiooni, kuidas keegi ise tahab. Aga just selles asjalikus rahu peitubki vanasõna määratu moraalne salajõud. Sest peenar kui piir oli ju igale muinas-eestlaselle niikuinii absoluutselt püha, mida keegi ialgi künda ega muud viisi oma kasuks rikkuda ei tohtind, nii-

sama nagu keegi ei tohtind surmata oma last ei enne ega pärast sünnitamist. Peenar kui piir kahe naabri vahel kuulus hoopis kolmandalle lepinguosaliselle ja nimelt maahaldjale, kes pidi valvama, et mõlemad naabrid kokkulepitud piiri austaksid ja pühaks peaksid. Ja piiri rikkuja, see maeti ise elavalt rikutud peendrasse — ohvriks maahaldjale, keda ta oma pettusega oli haavand ja teotand. Just niisama ei olnud laps ainult oma ema ja isa eraomandus, vaid kogu hõimu vere produkt, kelle hävitamine tähendas ühtlasi ka verepattu kogu hõimu vastu. Eks sisen-dand ometi selline arusaam määratud austust oma vere ja soo vastu, niisama nagu ka ehtsat lugupidamist ja õiglustunnet oma naabrite vastu. Aga kas te siis ei taipu sellest iseendast juba järeldada, et sellise mentaliteedi juures ei olnud lihtsalt veel võimalik saata naabreile kaela kratte ja tonte varavargaiks ega olnud veel võimalik tülitseada jonnki või kadeduse pärast, niisama nagu polnud sellise mentaliteedi juures nn. „tühjad hällid“ veel mõeldavad? Ning kas te siis ikka veel ei taipu meie ajaloolise aja vaimset langust ega taha sellest uuesti kord tõusta?

Kui meil tarkade meeste koostatud põhiseadust on tulnud mõne aasta jooksul mitu korda kohendada ja seadusi alatasa muudetakse, selleks et neid üldse tarvitada saadaks, siis rahva enda vanasõnadesse valatud elutarkus ja aumeel on püsind sellevastu elujõulisena läbi sugupõlvede ja on ikka muutumatult rakendatav üha muutuvais oludes. Jah, selles just vanasõnade elujõud peitubki, et nende põline elutarkus on kohandatav ka kõige moodsamale konjunktuurile. Olgu see millises tahte miljöö, kuid klatši ja intriigitsemise hinnanguna püsib ikka: „naer ei riku nahka, tühi jutt ei võta tükki“. Omavaheliste suhete kujunemist määravad aina nii tabavalt vanasõnad: „hea sõna võidab võõra väe“, „ära tee teisele head, siis ei tee teine sulle paha“, „hea ei tule ühelt poolt, kui teine ei tee head vastu“, „see ei tee inimest roojaseks, mis suhu

läheb, vaid see, mis suust tuleb", „õige meel — õige keel", „küla annab külma nõu, rahvas raudase südame", „kes kibedat ei kannata, see magusat ei maitse", „rahu kosutab, vaen kaotab", „puhas suu ja puhas käsi pääseb kõigest ilmast läbi", „selge taevas ei karda välku ega müristamist" jne. Samuti on aastasadu valitsetud meid käsutamisega ehk moodsas keeles dekreedikorruga, millele normaalselt suhtumist kajastab vanasõna: „tõsisst peremeest ei tunta tema käskudest, vaid sellest, kuidas neid käske täidetakse". Ja käskude täitmiselle vihjab vanasõna: „käsk ise on küll vaimulik, kuid käsutäitja lihalik" — olgu see saks või olgu see mats, ükstapuha! „Määrimise" knihvid on ju vana nähe, sokutamist ja onupojatumist tunneme ammust ajast, altkäemaksu ühiskondlik mõju ulatub nii kaugele, et vanasõnagi juba teab: „küll magus petab maia". Ja kui mõnel võim pähe hakkab, siis hoiatab jällegi vanasõna: „omasugune on siis kõige hullem, kui tal midagi meelevalda teise omataolise üle on". Ka suuru-sehullustust võidakse ju igal ajal põdeda, kuid selle kohta lausub vanasõna rahulikult: „väike inimene võtab marja maast, aga suur ei saa tähte taevast". Ja seegi on meil vist juba üsna vana kogemus, et „vali isand ei valitse kaua". Vana tuntud asi on ka demagoogia, mida hindab vanasõna: „lahke lubaja on laisk täitja". Ja rahunemise üheks põhjustajaks põlvest põlve on olnud lihtsalt see, et „täis kõht ei tea seda, mida tühi kõht tahab".

Nii värvirikka ja veenva väljendusega on meie vanasõnad. Kuid ometi nad pole järsud keeled ega käsud, nagu Mooses jäädvustas selliseid iisraeli rahva jaoks käsulaudadelle põliseks seadustekoguks, vaid need on reeglite, normide ja nõuete tõlgitsused elutarkuse ja elutõena. Neid ei iseloomusta käsu ega seaduse normatiivsus („sina ei pea mitte varastama!" või „vargad peab võlla otsa riputatama!"), vaid nende eetiliseks külgetõmbejõuks on see heatahtlik objektiivsus, millisega nad registreerivad ka tegeliku elu negatiivseid nähteid ja koge-

musi ilma nende üle kohut mõistmata. Ei, hoopis vastupidi, nad jätavad igale vabaduse ise valida, missugust teed keegi tahab elus käia: „väiksed vargad ripuvad võllas, suured vargad sõidavad tõllas", see on eetiliselt neutraalne fakti konstateerimine. Aga just valikuvabaduse pakumine faktide hindamisel aitab seda ilmekamalt selgitada „hea" ja „kurja", „õige" ja „väär" piire ning mõjub aina kohustavamalt hea ja õige kasuks: eetiliselt vähegi tundeHELL teadvus lihtsalt ei saa ju ometi valida ei väikese ega ka mitte suure varga saatust, vaid tunnetab seda selgemini igasugu varguse lubamattust ja tunneb end ühtlasi sunnitud hoiduma eemale vargusest ja varastest üldse. Pigem ta kaldub juba päris vabatahtlikult ja vastavalt oma aumele arengutasemelle üha aktiivsemalt võitlusesse varguse ja varaste vastu, niisama vale ja valetajate vastu, alatuse ja alatute vastu, teeskluuse ja teesklejate vastu jne. Nii vabad võimalused on jätnud Muinas-Eesti vanasõnadesse valatud põhiseadus enda rakendamiseks, kuid see ei ole saand meile hukatuseks, sest meie endispõlvede paremik on võitnud kõik kiusatused sellepärast, et ta pole teelahkmel kahelnud, millist teed valida. Mida enam kogemustekohaselt on tulnud konstateerida, et „vagasid vaevatakse, kõverad ei tõsta kõrvagi", seda enam see on kohustand meie eetilist teadvust vaevatute kaitseks välja astuma ja kõveraid kõrvupidi kiskuma. Ja kui tänapäevani püsib faktina, et „üleannetu ei karda kellegi ees häbi", siis ei juhata see vanasõna veel kellegi eetilist valikut üleannetu poole, vaid ennem küll ässitab üleannetuid ikka ja ikka jälle häbistama.

Juba see toon ja tõlgitsus, kuidas keegi kunagi kord üht ja sedasama vanasõna rakendab, paljastab ühtlasi neid määratud vahesid, mis ju tegelikult esinevadki eri inimeste eetikas ja iseloomus. See oleneb ometi igaihe enda väärtuste-teadvusest, kuidas keegi käsitab ja kasutab vanasõnna vormund elukogemust „mees kes petab, narr kes petta laseb":

kellele see omaarust au teeb, eks olgu see mees petma pealegi — seda „vabadust“ ei jõua ju ükski seadustekogu ega ka kaitseisukord küllaldaselt tõkestada. Aga juba oma valikuga ta annab ühtlasi ka ise enda kohta kohtuotsuse ja hinnangu, mida sorti mees ta siis õige on või tahab olla. Ja ise enda kohta antud kohtuotsust võtavad teised seda kindlamini arvesse... Niisama võidakse eri oludes ja tingimuses väga erinevalt rakendada vanasõnalist õpetust „mis sa näed — ära näe, mis sa kuuled — ära kuule!“ Õpetus sellisena on eetiliselt võiks öelda isegi veel indifereentne. Aga otsekohe kui keegi konkreetsest asub oma isiklikule eetikalle ja arusaamale vastavalt kohandama seda õpetust, seisab ta igal eri juhul alati valiku ees, kuidas vanasõnaga antud võimalusi kasutada ja millist üldse hinnangut seega iseendale taotella — kas kallakut „negatiivse“ või „positiivse“ tüübi poole, kas järjekordset paljastust oma iseloomu halvule või häile omadusile, kas tunnustust oma aumehelikkuselle ja peenetundlikkuselle või pilget ebaeetilise laveerimise ja šlikerdamise pärast või hoopis põlastust mustadelle tegudelle ja alatuile asjadelle teadliku kaasaaitamise eest.

Selles ep juriidiliselt seadusparagrahviline ja eetiliselt vanasõnalise elukorralduse erinevus eri rahvaste juures ilmnebki, et vanasõna konstateerib eluavalduisi enam kausatiivse sallivusega, seadus aga normeerib neid juba aprioorse nõudlikkusega. Seadus sisaldab juba iseendas eetilise dogma, kuna vanasõna eetiline võti kätkeb hoopis tema rakendajas, s.t. elava inimese tahtes. Seadus selle iseloomustav on tahte elemendi juhtimine teatud ettemääratud suunas, vanasõna seevastu pole niivõrd sundiv norm kui lihtsalt kogemuste sõnastus, mis jätab tahtevabaduselle küll suurema valikuvõimaluse, kuid eeldab tema rakendusel seda kõrgemallearenend vastutustunnet. Rahvad, kes on rajand oma elukorralduse surnud seadusile ja dekreetidelle, on olnud väliselt distsipliinikindlamad ja maa-

ilmavaateliselt otsekui konservatiivsemad, näiliselt nagu terviklikumad ja aktiivsemad, kuid on kaldund ka enam kontsentreeritud autokraatse võimukäsituse poole ja enam šablooniliseks mehhaniseeritud eetika poole, kuni see ongi kivinend formaalseks ja aina enam atrofeerund üksikisikute teadvuses. Nii iseloomustav selliste rahvaste müütidele ja ajaloole on, et nn. „seadusi“ antakse neile „ülemalt“ või „kõrgemalt“ poolt, kord otse jumala, kord selle maise asendaja, nii-öelda juhi „armust“, kellele eri aegadel on omistet nii palju „aukartust“ sugereerivaid nimetusi. Kuid nagu need rahvad on kiiremini tõusnud, nii nad on kiiremini ka langend, sest nende juures on suhteliselt ruttu võtnud võimust eetiline degeneratsioon. Seevastu rahvad, kes on rajand oma elukorralduse iga üksikisiku valiku- ja tahtevabaduselle ning elavale sõnaga kasvatuselle, on olnud näiliselt nagu distsipliinilõdvemad ja individuaalsemad, väliselt nagu passiivsemad ja liberaalsemad, kuid tõelikult nad on suutnud püsida üldse ainult niikaua, kuni nende sisemine eetiline distsipliin on olnud just kollektiivsel kindel ja järgiandmatult aktiivne kogu massi teadvuses ühest sugupõlvest teise. Need rahvad pole sugereerind endale aukartust jumala ega juhi ees, pole neid endale paljut muretsendki, vaid iga üksikisik on pidand tundma kaasvastutust ja ka aukartust kõigi teiste ees, on pidand olema ise enda jumalaks ja juhiks, kes koos kõigi teiste omataolistega alles on moodustandki läbi aegade elujõulise terviku. Sellised rahvad on kannatand tegelikult küll enam teiste ülekohtu all, kuid ometi nad on püsind palju kauem, sest nende massi eetiline teadvus on arenend hoopis kõrgemalle ja seda on säilitand kogu rahvas teadlikult suure hoole ja hellusega uusi sugupõlvi kasvatava elutarkuse ja eeskuju abil. Nende rahvaste langus algab alles sealt peale, kus nende ühistunne degenerereerub ebasolidaarseks individualismiks, kus nende liberaalsus moondub vastutustundetuks indifferentsuseks ja kus nende demokraatia kaotab oma ausad ja

arukad rakendajad ehk teiste sõnadega — oma eetilise sisejõu.

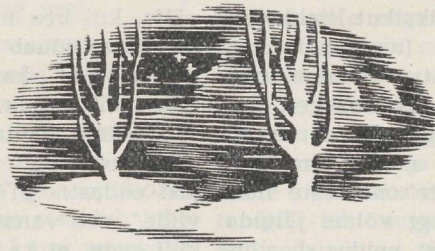
Endis-eesti vanasõnaline põhiseadus on lähtunud põhimõttest, et ühiskonna baasiks pole mingi tsentraliseeritud võim, vaid iga üksik isik. Aga millel baseerub siis isik omakorda ise? — Ka sellele probleemile meie rikkalikud vanasõnad on annud selge vastuse: isiku sisejõuks ei ole tema majanduslik ega sotsiaalne asend, ammugi mitte päritud eesõigused ega kõiksugu võtetega hangitud enamsoodustused, vaid isiku väärtuse ja kaalu määrab esmajoonel tema vaimne selgroog, tema maailmavaade ja iseloom. Ning iseloomu-kasvatusele meie vanasõnade elukool on pühendand erakordselt suurt tähelepanu, mis sobib väärikaks eeskujuks veel meie tänapäevasellegi koolile. Sest elava isiku ja iseloomu kasvatuse on meie tuleviku kindlustamiseks ikkagi võrnatult tähtsam tegur kui igasugu põhiseaduse ja riigikorra paranduskatsed kokku. Inimese eri omaduste vaagimiseks ja hindamiseks on meil ülikülluses vanasõnu, nii et neid on võimata siin lühikeses ülevaates esitada. Tahaksin rõhutada siiski meie üldiselle vaimulaadile nii tüüpilist nähet, et ka omaduste arendamisel ei kalduta neist mõnda üksikut liialdaval eelistama ja ülehindama (nagu näit. hea ja kurja absoluutne kontrastitamine, nirvaana-psühhoos, puritaanlus, askees, boheemitsemine jne. eri aegadel, eri rahvail või eri kihtides). Vaid meie vaimulaad on taotelnud mitmekesiste omaduste harmoonilist tasakaalu, kuigi võime jälgida ka rahvuspsühholoogilisest eeldusist võrsund ilmseid sümptiaid eri kallakuile: „uhke läheb hukka, kõrk läheb kõrva, käre läheb kärna — hiljuke läheb edasi“, „uhkus ajab upakille, kangus käima kähakille“, „suurus surutakse, kangus kaotatakse — madal ajab ikka maast läbi“, „ära väsis äkiline — vastu peab pikaline“, „äkilisel pole hända taga, pikalisel pole pead otsas“, „rutuka töö rumal, hilise töö ilus“, „õela õnn ei õitse, kadeda kari ei kasva“, „õnnetute õnn on töö“ (aga mitte enesetapmine!), „õnn ei

armasta argu, julgeid sasib ise sabast kinni“, „arg naha hoiab, julge pea toidab“, „kes noorelt nobe, see vanalt virk“, „must murrab selle aja sees mitu tööd ära, kuni valge ennast vaalib“, „ei virgal tule tööst puudu ega laisal ajast puudu“, „virk vigasid parandab, laisk laiali laotab“, „laisk teeb ometi aeg-ajuti, hooletu ei tee ilmaski“, „mida laisem, seda unisem, mida lollem, seda uhkem“, „mida vaesem, seda heldem“, „vaene pole see, kel vähe on, vaid see, kes palju tarvitab“, „parem ole vaene ja tark kui rikas ja rumal“, „avalik vaenlane on parem kui salalik sõber“, „kõige kardetavamad vaenlased on need, kes meid õige sõbralikult vihkavad“, „libe keel — tige meel“, „silma ees libe, tagaselja tige“, „kel kümme kavalust kõrva taga, see paneb kõigepealt vaga näo silma ette“, „pehme südamega mees võidab kõva ära“, „ilmataark teistele, oskamata endale“, „tühi kott ei seisa püsti“, „tühi veski jahvatab ka tuuleta“, „alandlik meel on parem kui austatud mees“, „nahkjas mees ja pajukarva õlu, need on kavalad ja murdvad“, „nisuleib ja noor tütarlaps ei seisa kaua värsked“, „parem pastaldega mõistlik poiss kui saabastega jõle mees“, „paha naine kannab põllega enam aknast välja, kui hea mees kümne hobusega uksest sisse jõuab vedada“ jne. — selliseist kaudselt kasvatavaist vanasõnust ei tule meil puudu.

Muidugi oleneb ka meie rahvapedagoogika ennekõike selle rakendajast endast. „Töötegemine on laisa aja viide“, see vanasõna on tõlgitsend algselt küll seda, et laisk teeb tööd ainult aja viiteks, kuid halbid ja laisad võivad tõlgitseda seda muidugi ka töö halvutamisena. Vanasõna „töö on rumalate inimeste ja vanade hobuste jaoks“ omab hoopis erineva värvingu näit. mõisamoonakate ja palgasõdurite või viikingiaja noormeeste ja meie aja buršside kujutluses ja kultuurimiljões. Ning jälle võime järjekordselt tõdeda, et absoluutset piiri vooruse ja pahe, hea ja halva, õige ja väära vahel pole olemaski, vaid „positiivne“ ja „negatiivne“ on relatiivsed

mõisted, mida meie ise vastavalt oma eetikale ja väärtusteadvusele mõtestame. See tõdemine teeb meid ühtlasi vastutavaiks ka tuleviku ees: kerge on küll eetikat langeda ja väärtusteadvust manduda lasta, hõlpus on iseloomu rikkuda ja kasvatust kasvõi ignoreerida, aga kerge ega hõlpus pole siis enam rikutud inimestega uut ja paremat ühiskonda luua. Sest vanasõnagi hoiatab juba, et „madu jätab küll oma naha maha, kuid ei jäta oma paha maha“. Teiste sõnadega: uue ühiskonna loomiseks on paratamatult uusi inimesi vaja kasvatada. Just kasvatada on vaja uut mentaliteeti, kasvatada ja pühaks veendumuseks sisendada, mitte aga ainult väliselt propageerida ja sundustega peale suruda, nagu seda nüüd küll laialt harrastatakse. Ja kuhu me siis

kaldume oma isiksust kasvatades ajal, kus maailmas isiku asemel nii palju funktsionääre ja „rakukesi“ kaldutakse kasvatama? — Kui inimesed kasvatatakse vaimset selgrootuteks, siis algab ka nende vaimne langus, millele varem või hiljem kord ikka peab järgnema ka nende ühiskondlik lagunemine, ilma et seda suudaks vältida ükski jutlustamine. Kui aga inimesed kasvatatakse vaimset selgrootuleks ja teadlikult arendatakse nende iseloomu-kindlust, tahtejõudu ja ausameelsust, siis toimub ülestõus ja uuestisünd ka ilma sellest jutlustamata. Enne kõike just maailmavaade ja iseloom, need on tingimatta vajalised eeldused, et isik kui indiviid püsiks iseseisvana ja vabana, et iseseisvana ja vabana suudaks püsida ka rahvas kui tervik.

R. UUTMAN: KALURID (õli)

R. SAGRITS: RANDLASED (õli)

Vanaduse üksinduses

1

ana mees tuleb mööda metsavahelist teed.

Ta võiks palju kiiremini astuda, pole ta veel nii väeti ühti, et ei jaksa. Ta ei taha. Tal on nüüd aega palju, üleliiaga.

Või väeti! Vaadake ikka mehe nägu! See lõkendab tervisest. Silmad naeratavad endamisi, vanal mehel on hea tuju. Ta nagu itsitaks aastate üle, mis pole suutnud teha talle midagi.

Niipalju tegid, et saatsid ta pensionile. Aga siin ei tule naerda enam aastate, vaid elu ja inimeste seaduste üle. Hiljuti kõlbas veel õpetama, aga näe, nüüd enam laste ligi ei lasta. Oled küll niisama käbe ja kraps nagu kaksikümmend aastat tagasi, mõistus selge ja teadmised nagu pähe raiutud, aga visatakse kolikambrisse!

Algul ta võttis seda ülekohtuna, oma võimiste ja teadmiste ignoreerimisena. Ta oli veel niivõrd elujõuline, et ei tahtnud nagu tunnistada seadust, mis on kehtimas vanadusnõrkade kaitseks. Ta oli sapine, kuid ta ei jäänud selleks.

Ta vaim on veel küllalt nõtkes, et naerda end välja. Eks olegi veider: inimene kurdab taga eluaegset orjust, millest ükskord ometi on saanud lahti! Ei mõista hinnata muretu vanaduse kuldset vabadust, mis on võrdne lapsepõlve kaunile ajale, elujärgule enne orjust.

Seni elasin teistele. Nüüd siis hakkam elama enesele. Nii nagu tahan. Nüüd on mahti. Elutöö on tehtud, perekonnaelu on elatud: naine mulla all, lapsed laiali. Üksindus on antud jälle tagasi.

Ega üksi halb elada ole. On aeg, kus sa ei taha üksi olla. See tuleb siis, kui oled juba küps mees. Hakkad igatsema seda, mida seni pole igatsenud, millest pole tahtnud kuulda: perekonnaelu. Oskad hinnata seda, mida seni pole osanud ega tahtnudki hinnata: laste omamist. Instinkt on nagu salajane äratuskell su sees. Ajab sind tõusma ja tegema seda, mida sa tegema pead. Siis, kui õige aeg on käes. Sa pole midagi, sa oled vaid igavesti kestva elu käsutäitja.

Nüüd ta käsud on täidetud. Kõik tungid tulid ja kadusid aastatega. Vana mees on vaba. Sellepärast siis üksindus nüüd ei tundu enam raskena ega koormavana. Nüüd üksindus on meeltmööda. Nii hea, et pensionile lastuna vana mees sõitis kodulinnast sisemaale, hoopis võõraste kohta. Ta oleks võinud

elada edasi kodulinnas tütre juures, aga ta ei tahtnud. Ta nagu otsis meelega suuremat üksindust. Pole õige, et ta pages kodulinnast sellepärast, et ei kannatanud näha ja käia mööda vanast koolimajast, kus ta oli õpetanud aastakümneid ja kust ta nüüd oli tõrjutud eemale. Kuule nüüd! Teine tüse nagu känd, temas nüüd sääraseid sentimentaalseid tundeid!

Nõnda elas Peeter Noorak sisemaal, aga nüüd rühib rannikule. Ta sai tütrelt kutse. Tulgu isa talveks suvilavahiks. Tulen küll. Pole sellest midagi, et see suvila mind suvel meeles ei pidanud, mõtleb vana mees ja naeratab. Ega ma suvel niikuinii poleks teile jalgu tulnud. Aga teie ei teadnud mu keeldumise kavatsust. Nõnda ei jätnud teie mind kutsumata minu pärast. Teie kutsute ja jätate kutsumata endi huvides. Ma mõistan küll. Aga ega sellest midagi ole. Nii peabki olema, sest nende omadustega teie olete tragid ja väljapaistvad eluinimesed. Teil on edu ja varandust. Varandust metsaski. See vajab valvurit. Vanamehe-risul on ükskõik, kus ta on. Olgu siis tühjas suvilas, siin ta olemine pole veel päris kasutu.

Küll ma olen, mõtleb vana mees ja ta silmad naeravad. Pole mul sellest midagi, et ma talveks metsa jään. See mulle koguni uudiseks, varemalt pole ju säärast elu elanud.

Igavust ma ei karda.

Nõnda mõteldes vaatab vana mees käe otsas rippuvat puuri. Seal sees on kaks lindu. Isaleevikese punane kõhualune paistab kaugele. Tema istub pulgal. Aga puuri seina küljes ripub väike, mürkroheline viirpapagoi. Hoiab varvas-tega traatidest kinni, vahel paneb noka ka veel appi.

Neist on vanale mehele seltsi palju, kuigi seltsi pärast ta pole neid muretse-
nud. Leevikese ta ostis sisemaa linnakeses pagariproualt selle mõttega, et anda linnule tagasi vabadus. Sellest aga ei tulnud midagi välja.

Päikesepaistelisel pühapäevahommikul ta avas puuri ja akna. Kui tahad, mine! Ei saa ma kurjaks ega kurvaks. Muudkui pane sinna, kus teised praegu vidistavad, hele lehestik põlemas roheliselt ümber. Ei sa mõtle veel minna. Kas sind sinna enam ei oodatagi? Seal ju on kutsuvaid häälightsusi. Need pole sulle? Oled liiga kaua ära olnud. Nad ei mäletagi sind enam? Ega sellest midagi ole. Küll sa seltsi leiad. Ah, tahad siin pulgakesel enne veel vidistada. See on mõeldud muidugi lahkumiseks. Ega see rumal mõte ole. Linnu kohta aru peas küll. Mõistlik ja viisakas.

Leevike siis vidistas, nii nagu tema seda teeb: tasa-tasa, endaette. Vahel nagu kurgust kruuksudes, siis jälle kauge kuljuse häälega ajades mahedat lugu ainult niipalju, et parajasti ise kuuled ja võid sealjuures tukkuda.

Kesteab, mis ta lauldes ise mõtles.

Oli lugu läbi, hüppas kõksti! puuri avatud uksele. Nägi ikka ära, et see on täna lahti. Aga ei ta kasutanud seda muuks ühti kui nägemiseks. Jäi seal istuma, vaata, et jääb veel magama. Viimaks keeras välisele vabadusele teise otsa ja pillas enese potsti! puuri põhja. Hakkas kärmesti sööma.

Õige mõte! lausus vana mees. Viruta aga siit pugu täis, kesteab kas sinust väljas enam ongi enese eest hoolitsejat. Võib-olla ei oskagi enam ise endale toitu hankida. Nad on sind ära rikkunud. Mõll seisab järjest ees, sedaviisi ju su toiduküttimise meel kaob, olles muutunud tarbetuks.

Kui vana mees parajasti nii mõtles, pani leevike äkki puurist aknatagusesse vabadusse nagu kuul. Paistis nii, nagu oleks linnule pähe torgatud niisugune mõte: järsku aga vanamees sulle puuriukse! Siis jääd hiljaks, saatuslik viga on tehtud.

Vana mees jahtis kogu päeva binokliga väljas, jälgis linnu uut olemist puudel. Lind kaugele ei läinud, ta nagu ei uskunud seda, et tema võib nüüd lennata, kuhu tahab.

Aken oli jäetud igaks juhuks avatuna valvama. Eks enne pimeduse tulekut lind ilmunudki tuppa tagasi. Teadis kohe, kus ta puur on. Nõnda ta jäi elama vana mehe juure vabatahtlikult.

Peeter Noorak ostis talle seltsiks kääbuspapagoi. See on küll hoopis teise vaimuga, aga eks nad teineteisest ikka aru saa.

Need kaks pole vanale mehele ainsad seltsilised. Koer jookseb ees. Särava karvaga süsimust setter. Sellest on juba asja, arukas nagu inimene. Niisugust on tarvis tühjas majas elukaaslaseks kibedasti.

Peeter Noorak jõuab nüüd suvituspaika. Ta ärataks siin oma pungis selja-pauna ja linnupuuriga tähelepanu, ent tänavad on tühjad. Siin pole enam kedagi. Majadel on luugid ees. Teised ammu läinud, aga minu tütar on kõige kangem, naerab vana mees. Tütar võtab viimase ni välja. Tema ju mässab noore aiaga, sellepärast kange huvi olla. Sealt ta punase katusega suvila paistab, rohelised luugid lahti, hoonel elu sees.

„Aga papi! Sa oled jälle rumalusega hakkama saanud!” tervitab tütar — Benita Loo — oma vana isa. „Mis linnukaupmeest sa mängid? Ja koer? Kui su pension on nii suur, et sa ei mõista seda kuhugi panna, siis anna muist minu kätte hoiule, aga ära aja koera nahka. Milleks sul koera vaja on?”

„Kas sul oli mind vaja selleks, et kellegagi kakelda?” küsib isa lõbusalt.

„Kas sa tahad kiusata mamma vaimu?” pärib tütar, kes on ise ammu juba suurte poiste ema. „Tead ju väga hästi, et mamma ei sallinud koera varjugi majas.”

„Kas sinu ema oli hea inimene?”

„Muidugi oli.”

„Siis ei tarvitse sa arvata, et ta vaim peab viibima nagu mingi kojamees sinu suvilalogs. Küllap ta on seal, kus ei ole koeri.”

Tütar ajab kaks kätt hädaldavalt püsti ja taganeb koera eest, kes tahab teda sõbralikult nuusutada.

„Huist! Et sa lähed!” peletab ta teda.

Ta on arukas inimene, kuid see arukus ei keela tal karjatamast koleda hirmutunde käes isegi siis, kui mõni putukas satub ta ihule. See peletis siin on aga palju suurem kui putukas ja hiir. Kuidas ei peaks siis niisugust kartma!

Milleks säärast pidada?

Isa on vana, teeb rumalusi. Et tütar näeb koera-pidamises isa ebapraktilisust ja oskamatust elada, siis vihkab ta koera. Võtaks praegu kivi ja kihutaks ta väravast välja. Tee, et sa koad!

Nõnda tunneb tütar ja ütleb:

„Õigupoolest ei tohiks sind üksi elada lasta. Sa teed lollusi.”

„Ma arvan, et olen nüüd juba täisealine,” vastab hall mees.

„Sa oled nagu iga mees: naise hoolitseva ja juhtiva vaimuta ei saa elatud.”

„Kui naine ei saa juhtimiseta elada, siis täna jumalat: sul on mees,” vastab isa. „Mina olen heidetud kolikambrisse ning see annab mulle selle õiguse, mis on igal kõlbmatul kolul: enam mitte kellegi sõna kuulata.”

Säärane on nende kõnelus aias.

Siis isa tuleb tuppa, vabastab selja ja käe kandamist. Seejärel tütar annab talle siinse elu suhtes mõningaid juhiseid. Ta ise mõtleb sõita veel täna ära. Lapsed ja mees linnas, süda valu täis: kuidas nad temata elatud saavad?

„Tule nüüd minuga kaasa!“ kutsub Benita Loo ja rühub suures tegutsemis-
hoos tarmukalt toast välja.

„Siin on puud,“ näitab ta puuriidale. „Nüüd tead, kust võtta. Puud on tä-
navu hirmus kallid, aga ära sa seda kuuldes ennast külma toaga tapma hakka.“

„Ma hoian su varandust,“ vastab isa, „ja hoolitsen tulise ahjuga selle eest,
et niiskus tube ei rikuks.“

„Tule!“ kutsub proua Loo ja läheb tuppa tagasi. Siin ta õpetab, kuidas
kütta nii, et tuli põleb ahjus, mitte ahju ees põrandal.

„Lähme nüüd jälle välja,“ lausub ta pärast seda, kui ta on pannud isa oma
käega avama ja sulgema ahju ust.

„Siin on meie kaev,“ näitab ta aias. „Kui sa vett võtad, siis ära jäta kaevu
lahti, muidu võib teab mis prahti sisse sattuda. Jääb see sulle meele?“

„Pane hoiatusplakat kaevu juure, siis seisab silme ees,“ naerab isa. „Muidu
ma ei oska kuidagi niisugusele mõttele tulla, et hoida oma joogivett puhtana.“

„Ega sind uskuda tea,“ ütleb tütar ja viib vana mehe ukse juure. Ta näitab,
kuidas tuleb võtmega keerata. Ikka nii, et luku keel läheks sinna, kuhu ta
peab minema.

„Pane jalg vastu ust, kui sa keerama hakkad,“ õpetab ta. „Muidu võib juh-
tuda, et uks ei olegi suletud, siis sa keerad küll, kuid ei keera lukku. Ma kar-
dan su pärast, sa oled hajameelne.“

„Ära karda,“ vastab isa. „Ma panen ukse enne lukku ja siis alles hakkan
keerama.“

„Sa teed nalja, aga minul on see asi südamel,“ ütleb tütar. „Pea siis ikka
meeles, et sa võtit kaks korda ringi keerad.“

„Mul ei ole siin metsas mingit ruttu — ma võin isegi rohkem kordi keerata.“

„Mis ma sulle veel tahtsin ütelda?“ tuletab proua Loo meele. „Südames on
vaev, midagi on veel ütlemata. Ah jaa, tule siia!“

Nad lähevad akna juure. Siin vana mees saab õppetunni, kuidas sulgeda
luuki. Tütar demonstreerib talle seda õues ja toas.

Nüüd peaks vist olema kõik.

Proua Loo paneb kübara pähe. On aeg minna rongile.

Ukse vahel meenub talle veel midagi, ta ütleb:

„Kui sa hommikuti koera välja lased, siis vii ta rihma otsas värava taha.
Seal on ilus, suur metsaalune ta reostada. Minu väike aed ei jõuaks seda
kõike talve jooksul ära mahutada.“

Aiavärvavas ta annab isale kätt ja lausub:

„Noh, papi, ole siis mõistlik!“

„Ja ära mängi tulitikkudega,“ naerab Peeter Noorak.

Hall mees ja must koer seisavad väravas tükk aega. Nad ei vaata järele lah-
kujale. Teda ei olekski enam näha, ta on nüüd juba kaugel. Nad vahivad nii-
sama vaikivasse metsa. Mis siin muud siis ikka teha. Võib-olla ainult natuke
mõelda. Sellest ajast peale, kus ta on pensionil, ei pea teda oma tütargi enam
täisinimeseks. Tal ei ole enam mingit väärtust. Ega see talle hästi mõju, kui
ta sellele mõtlema hakkab. Näe, ei märkagi enam väravast ära tulla.

ole meil siin viga midagi," kõneleb Peeter Noorak järgmisel hommikul. Ta on jälle heas tujus. Algul on siin natuke võõras, ei saa nii äkki kodust tunnet kätte, aga ega see tulemata jää.

"Vaata, pärast harjume nii, et nad ei suuda meid isegi tulega siit välja kõrvetada," naerab ta ja hakkab end pesema. Ta paneb käed jahedasse vette. Vesi teeb häält. Seda kuuleb leevike. Ta muutub rahutuks ja hakkab puuri ukse taga valjusti rääkima.

"Sul on õigus," ütleb Peeter Noorak ja võtab käed veest. "Unustasin sinu hoopis."

Leevike nõuab oma igahommikust kümblust. Talle võiks ju panna veenõu puuri, kuid ta rohelise kaaslase pärast Peeter Noorak ei tee seda. Viirpapagoile ei meeldi, et teda märjaks pritsitakse. Ta ise ei suple kunagi. Ta põlvneb sealt, kus loodus on veega kitsi, sellepärast ei tohigi temas olla tungi vee järele.

Peeter Noorak paneb leevikesele veetaldriku akna alla lauale. Siis avab puuri. Lind on kohe väljas, kõksti taldriku äärel. Seal aga tuleb mehikesel julgusest puudus. Hoogu võttes ta keksib taldriku serva pidi ringiratast, nagu otsides sissehüppamiseks paremat kohta. Lõpuks võetakse süda rindu. Sulpsiti! Nüüd ta seisab vees, mis ulatub talle puguni. Pole kuigi halb siin olla. Asjata kartsin.

Ta tuleb välja ja hakkab nüüd sisse hüppama. See läheb ta käes lõbusa mänguna. Viimaks on sellest isu täis. Laskub nagu kõhuli ja paneb tiivad tööle, nii et üle pea käib valge veetuisk. See on hea. Seda ei taha nagu lõpetada.

Ta on läbimärg ja säärasena inetu. Ronib välja ja hakkab kõssitama. Nüüd on nagu paha olla. Ta raputab end ägedasti, kihutab sedaviisi niiskust sulestikust välja ja teeb tuult kuivatamiseks. Ta on sellega ametis nii, et muu asi teda praegu ei huvita.

Aga kui sulestik istub jälle siledana ja kuivana ihu ümber, siis ta hakkab tundma tühja kõhtu. Tuleb vanalt mehelt nõudma oma maiuspala: päevalilleseemneid. Vaatab üksisilmi otsa, laseb pea viltu ja küsib.

"Saad, saad," ütleb Peeter Noorak. Talle meeldib ulatada linnule, kes julgelt võtab sõrme vahelt. Seeme keerleb leevikese noka vahel mitu head tiiru, alles siis käib praks. Nüüd sai katki. Koored pudenevad suust, magus sisu maiustatakse ära.

Ta saab ainult mõne seemne. Siis ütleb Peeter Noorak:

"Ole sa kui pai tahes, aga enam ei anna. Lähed rasva, see võtab su jalad maha. Kasi aga nüüd välja, vaata, mis metsarahvas teeb."

Aken on avatud. Männid kohisevad.

Kas see kohin ei kosta kutsena?

Enam kui lind, igatseb välja koer. Ta lamab põrandal, pea käppadel. Ta ei maga. Ta peab oma peremehe iga liigutust silmas. Tal on vaid üks mõte: millal ta hakkab välja minema? Kui ta ulatab käe võtma varnast musta kaabut, siis pole muud, kui karga maast üles ja hüppa talle heameele pärast niisuguse hooga rindu, et ta hakkab kohe jalgel vaaruma. Ta ei tõrele, teab ju, et see pole paha pärast. Ta muheleb ja ütleb siis alati: "Jah, jah, nüüd lähme koeraga välja."

Setter tunneb ja mõistab neid sõnu.

Millal vana mees ajab käe kaabu poole? Veel ei ole temast niisugust nõu märgata. Ei lõpe ka ükskord need toimetused, mis peavad teda kogu hommiku-pooliku toas.

Näe, nüüd ta jääb keset tuba seisma. Tal pole vist enam midagi teha. Mis nüüd saab? Kas välja? Setter ootab põnevuses. Aga vana mees ei lähe varna juure, vaid istub toolile. Koera süda hakkab valutama, ta vingub tasakesi.

Vana mees võtab raamatu. Alati, kui ta seda teeb, ta jääb kauaks istuma. Koer vingub uuesti ja ajab end püsti. Ta tuleb ja lööb käpa lugeja põlvele. See paneb oma käe umbkaudu ta kápale, kuid ise ei tõsta silmi raamatust. Setter kiunub nüüd valjusti ja ronib peremehele sülle, raamatu ja näo vahele. Ise palub, sabaga laias kaares lahmides, segamise pärast andestust. Püüab pika keelega tabada Peeter Nooraku nägu, nagu tahtes tõmmata sealt aegsasti ära tusataju, mis ehk võiks sinna ilmuda.

„Või kohe nii kange valu selle väljaminekuga,“ räägib Peeter Noorak ja paneb raamatu käest. Võtab kepi ja kaabu. Koer hakkab seda nähes karglema ta ümber säärase rõõmuhooga, et viib kasvõi jalust maha. Saaks aga uksest välja, tal pole muud peas. Ometi tuleb enne toas ringi vaadata. Kus on punane poiss, see leevilind? Läänud metsa. Ega ta naljalt enne õhtut tule. Tõmbame akna kinni.

Nõnda arutleb Peeter Noorak.

Nii, nüüd nad lähevad jalutama.

Jalge all on männiokkaid ja sammalt, mis on nii pehmed, nagu oleks nende ülesandeks hoida seda suurt vaikust, mis praegu on metsas. Eemalt paistab süvemaju, mis udu tõttu näivad ainult pooleldi reaalsetena, pooleldi nagu mingisuguste mälestustena suvest.

Ei ole sugugi igav. Siin on mõndagi vaadata ja mõtelda.

Peeter Noorak jääb seisma. Ta sihhib silmadega puul punetavat vilja. Tuleks hakata korjama ja kuivatama pihlamarju, mõtleb ta. Vaja koguda talveks suur tagavara. Kui ma lume ajal heidan peoga ukse taha, oh, sa looja, mis tants seal siis lahti läheb! Siis on seal tiivulisi koos murdu ja minul talvises üksinduses niisugust seltsi ja silmarõõmu, et paremat ei mõista soovidagi.

Metsa taga on meri, seda vaja ka vaadata.

Seal jääb Peeter Noorak seisma, vaatab veekogu, mis kumab pilve all tinahallina. Meri on vaikne, vaevalt liigutab end, kahistades vee äärega liiva.

Eks ole merd ennegi nähtud, ega siin midagi vaadata ole. Kui ongi, siis koera rõõmu. Seda, kuidas ta kogu hingest pingutab joosta mööda randa ja läbi madala vee, lootes tabada mõnd laisalt lendlevat kajakat. Lase lõhub! Kuhu ta oma jõu muidu paneb.

„Noorus on unelmate jahil,“ naerab vana mees ja annab koerale mahti tõmmata. Aga ega niisugune väsi. Lõpuks tuleb teda ikkagi kutsuda. Kohe päris kurjaga ähvardada, muidu ta ei raatsi lõpetada.

„Peame ju poodi minema,“ ütleb Peeter Noorak koerale, kui see viimaks tuleb. Setter liputab süüdlasena ja seab end minema vana mehega, kuid vaatab veel paaril korral igatsedes tagasi, mere poole.

Poes saab inimest näha. Selleks on keskealine naine, kes seisab rinnuli leti taga. Ta on valget verd, silmadki on nagu valged. Tema tuli siia nurka poodi pidama alles kevadel. Nõnda on see tal esimene sügis olla oma ostjateta poes ja vahtida läbi akna maanteele, kus pole liikumas inimhinge. Kui mõni harva läheb, siis on see nagu sündmus.

Nõnda elab siin mehe naine, kelle eluruumides läkastab vaid vana isa.

Kui Peeter Noorak tuleb poodi, hakkavad naise heledad silmad teda uudis-
himulikult vaatama. Naine ise jääb endiselt letile losutama, nagu tahtes seega
tulejale mõista anda: eks aega ole. Puhka jalgu ja aja juttu. Küll sa hiljem
jõuad saada, kui sa asja pärast tulid. Tool ootab, kohe nõus istet andma.

Seda Peeter Noorak näeb. Vanad jalad tahavad endid vahetevahel istumi-
sega hellitada. Miks ka mitte. Ega aja puudust ole.

Istuvad mõlemad, mees ja koer. Setter viskub kohe siruli, teeb poest maga-
mistoa.

„Kui vana ta on?“ küsib naine.

Miks ta tahab koera vanadust teada?

Üksinduses ja igavuses omavad tähtsuse needki asjad, millel pole mingit
tähtsust.

„Kahe-aastane,“ vastab Peeter Noorak ja vaatab letile. Ta silma hakkab pa-
pist karp, mille põhjas on tolmu, kõngenud kärbes ja paar postkaarti. Kaardid
on tulnud siia suvel kellelegi, kes pole neid kätte saanud.

„Kas olete proua Loo isa?“ teab pärida naine.

„Eks ma ole seda ka,“ vastab vana mees. „Muidu olen ikka Peeter Noorak.“

Ta tahab olla ise midagi, mitte ainult kellegi isa, kes on siin tuntud suvila,
üldiselt aga oma seltskondliku positsiooni ja mehe kõrge ametikoha tõttu.

Ta vaikib mõne viivu ja küsib siis:

„Kas siin talvel muud rahvast veel elab?“

„Preili Rosen,“ vastab naine napilt. Kas tegevusetus on teinud teda nii lai-
saks, et ta ei viitsi hästi suud liigutada? mõtleb vana mees endamisi muhel-
des. Või oli tal suvel nii palju tegemist, et nüüd naudib puhkust? Igavus teda
igatahes ei piina, tal on sedaviisi hea olla, nagu ta on.

„Sakslane?“ on nüüd Peeter Noorakki sõnadega kokkuhoidlik, naljaks.

Naine noogutab peaga.

„Mis tema siin metsas siis vahib?“ pärib Peeter Noorak.

Naine kehitab õlgu ja vastab:

„Kus tal parem on.“

„Mis head tal siis siin on?“

„Pansion.“

„Nii, pansionipidaja. Ega tal sel ajal enam külalisi ole?“

Naine raputab pead.

„See on siis kange preili,“ ütleb Peeter Noorak, „julgeb seal üksi elada.“

„Tal seltsi ka,“ vastab naine. Laisk naeratus venib endal üle näo.

Vana mees märkab seda naeratust. Muidu ta poleks ehk küsinud, aga nüüd
pärib, nagu teise naeratuse põhjust otsides:

„Kes talle siis seltsiks on?“

„Koovit,“ vastab naine ja sellest peab jätkuma.

„Mulle ütle või kümme nime, ega ma sellest targemaks saa — ma te Koovi-
teid ei tunne. Kes ta muidu ka on?“ pärib Peeter Noorak.

„Omnibusepidaja.“

Omnibus liigub siin seda vahet ainult suvel, mõtleb Peeter Noorak ja ütleb:
„Siis nad on suvised ärimehed mõlemad. Magavad ühes pesas talveund. Ja
saavad hästi läbi?“

„Räägitakse,“ muheleb naine. „Elavad teist aastat koos.“

See on võimalik siin metsa üksinduses, mõtleb Peeter Noorak. Ta tunneb, et
see asi huvitab teda natuke, ta tahaks selle üle mõelda, kuid nüüd tuleb keegi

poodi. Lihtne mees, kelle tõmmust näost hakkavad silma kangesti mustad kuld- ja tugevad põsenukid.

See ongi vist see Koovit, käib Peeter Noorakul peast läbi.

Mees ütleb tere, rohkem enda sisse kui välja, ja jääb siis küljega leti ääre seisma, poenaise poole peagu seljaga. Teda huvitab põrandal lamav koer. Vahib järjest seda, aeg-ajalt tõstab silmad ka Peeter Noorakule, tunnistab tedagi.

Seda looma vaatavad paljud, mõtleb vana mees uhkusega ja tunneb, et võõras saab talle nagu lähedasemaks selle imeteleva tähelepanu tõttu, mis tal on koera suhtes.

„Pool põrandat teist täis,“ lausub poenaine, tahtes sellega nagu viisakuse pärast sõnastada seda, mida võõras tummalt tunnistades võib tunda, kuid ei märka ise oma piinlikuks mineva vahtimise selgituseks ütelda.

Mees ei räägi nüüdki midagi. Teeb kuiva suuga kutsuvat häält ja pakub setterile sõrmeotsi.

„Ei ta ole nii rumal ühti, et ta tühja käe pärast end püsti hakkab ajama,“ tähendab Peeter Noorak.

„Küll ta ninaga ära tunneb, on sul seal peos midagi või narrid teda niisama,“ ütleb poenaine, kes nüüd näib natuke nagu elavamana. Ta jutt oleks nagu rohkem lahti.

„Hakkab kinni?“ küsib võõras, seistes ise juba pooleldi kummargil, et kat-suda koera.

„Selles suhtes ta on loll: ei oska koeraõigust kasutada,“ vastab vana mees naerulise suuga.

Võõras usaldab silitada. Setter jääb küljeli lesima, kuid kergitab pead ja jälgib teraselt paitava käe liigutusi.

Hiljem nad kõnelevad veel tükk aega koerte-teemal. Millest siin metsas siis ikka rääkida.

Peeter Noorak tahaks küsida perenaiselt, kas see mees on Koovit, nii nagu ta oli endamisi arvanud. Aga ta ei saa küsida. Võõras näib olevat võtnud nõuks olla siin temast kauem. Vana mees saab sellest aru. Pealegi jääb ta lõpuks nagu kõrvale, sest need kaks seal leti ääres hakkavad kõnelema asjust, mida teavad ainult nemad kahekesi.

Nüüd Peeter Noorak ostab, mis tal osta on. Siis lahkub. Eks teinekord kuul- le, kes ta oli. Praegu vaja kõmpida koju, punane lind ehk ootab juba sisse- laskmist.

„Sul nooremad silmad,“ räägib Peeter Noorak koerale koduvärvavas, „vaata, kas ta kükitab siin kusagil oksal.“

Setter vehib sabaga, naerab seega nagu vana mehe välja: mis kasu on sää- rasest vaatamisest? Meie ju ei lähe teda puu otsast ära tooma. Tema peab nägema meid, eriti seda, et nüüd kohe avatakse aken teda ootama.

Lahtine aken ei saagi kaua valvata. Varsti on leevike toas. Ta näib olevat näljane, hakkab puuris ahnelt sööma.

Viirpagoi káratseb ta kõrval, ta vist tapleb teisega. Noh, miks see nii kaua ära oli. Viirpagoi viidaks meeleldi aega, otsides teise pead. Ta armastab nokkida oma kõvera nokaga kaaslaste sulgedes tihedasti ja tihedasti. Ta kuulab mõnuga, kui teine teeb sedasama tema pea kallal. Punasest linnust pole asja üheks ega teiseks. Ta taganeb niisuguse ajaviite eest. See on õigus. Aga head seltsi on temast ka siis, kui ta on niisamagi puuris, kasvõi tukub pulgal.

Sellepärast viirpapagoi teebki nüüd kisa nagu käre naine oma mehele, kes ol-
nud kaua hulkumas. „Mees” aga sööb, ta ei kuulegi, et temalt nõutakse töötust
end parandada.

Tuli lõgiseb ahjus.

Väljas on juba pime. Vana mees suleb luugid ja lukustab ukse. Nii, nüüd
on toas ja hinges niisugune kaitstud rahu, mis annab olemisele õnnetunde. Ei
ole mingit vajadust ühegi inimese järele. On hea üksinda istuda lambi valgel
ja lugeda.

Seda vana mees teebki.

Setter lamab ta ees ja paneb pea ta jalale. Tal on sellega oma mõte. Nõn-
da ta võib silmad kinni lasta ja julgesti tukkuda. Pole karta, et tema magades
vana mees võib tasa tõusta ja lahkuda toast ning jätta teda üksi.

Peeter Noorak tunneb, kuidas koera ihu soojus kütab nagu hellitades ta va-
na jalga. See on kahe elu teineteist toetav sõprus tühjas majas, mille ümber
on öise metsa õudus ja ülal tähistaeva kõle kõrgus.

3

ga siin järgmiselgi päeval muud teha ole kui jalutada. Annab enne
käia, kui kõik kohad tuttavaks saavad.

Peeter Noorak seisatab suvemajade juures ja vaatleb seda loo-
duse-elu, mis on mahajäetud aedades. Peenardel on lilli, mõned
pungad alles tulevad õitsele.

Kusagil on jäänud värav lahti. Peeter Noorak suleb selle, ei saa
kohe mööda minna, süda käsib nagu abistada.

Kõikjal on vaikus.

Selle tõttu on nagu suureks sündmuseks inimeste hääled, mis nüüd hakka-
vad kostma ühe suvile juurest. Kuuskede vahelt paistab vana kollane maja,
sealt need hääled tulevadki.

„Ega sind nüüd enne pimedat jälle näe,” ütleb kibestunult naisehäälel.

Mees vastab midagi, kuid siin see pole arusaadav.

Inimesi endid pole näha.

Aga viivu pärast tuleb teele mees, kellel on kangesti mustad kulmud, see,
kes eile oli poes. Ta ei lausu Peeter Noorakule midagi, vaid hakkab reit pat-
sutades kõnelema setteriga. Ise naerab, on loomale kangesti lahke. Vilistab ja
kutsus teda jänest otsima.

„Ei ta tule ühti igaihega,” ütleb Peeter Noorak ja lisab viivu pärast: „Aga
kui näeb püssimeest, siis ta, sõge, on valmis kaasa minema küll.”

„Või siis kohe kaasa,” lausub mees huvitatult. „Pole sellest midagi, et vöö-
raga?”

„See viga tal on. Tal ju see veres. Kus nende lõbude ots, mis ta jahil
saab.”

„Näh, see ju tema rõõm,” ütleb mees ja silmitseb tükk aega tummalt koera,
siis teeb minekut.

Peeter Noorak läheb kollase maja väravani. See ongi siis see preili Roseni
pansion, kiri näitab. Ja mees, kes siit väljus, oli nõnda siis omnibusepidaja
Koovit. Aimasin ikka eile õieti, mõtleb Peeter Noorak.

Maja juures seisab pikakasvuline naine. Ta on oma eluga sealmaal, kus nagu kipub närbuma. Ta vaatab eemalt, aga ega neil teineteisele midagi ütelda ole.

Peeter Noorak läheb edasi.

Õhtu eel poest möödudes ta näeb läbi akna: Kooviti tume kogu on seal sees. Perenaise laisk ihu lamab letil, käed all toeks, küünarnukkidest püsti. Nende suud on kinni, mida siis ikkagi ühtejärke rääkida. Nad lihtselt veedavad seal hämaruses oma olemist.

4

etter anub silmadega ja küsib vaikse vingumisega.

„Ma olen vana, ei ma jõua sinuga nii palju kaasas käia, kui sa tahad. Eks sa mine luita üksi natuke ringi,“ ütleb Peeter Noorak ja laseb koera väravast välja. Ta ise on praegu laisavõitu. Kange tahtmine silmad korraks kinni lasta.

Niikaua kui ta ennast tuulutab, ma olen küljeli, mõtleb ta toas ja läheb asemele. Magus uni tuleb kohe peale. Aga see ei kesta kunagi kaua. Veerand tunni pärast ta on tänagi jälle jalul, unevaevast lahti ja pea selge.

Ta ajab rohelisele linnule tasakesi vilet, mida see kuulab viltupäi suure tähelepanuga, kohe nagu vile alal asjatundja. Siis ta läheb väravasse. Seal ta vilistab valjusti.

Koer nähtavasti ei kuule teda. Joosnud vist kaugemale. Nüüd hea omapead tõmmata, ei märka koju tullagi. Saad mu käest pörkida, kui sa kauaks jääd. Ma pean siin palja peaga sinu pärast seisma ja ootama. Vaata, kuidas punane lind oma aega teab. Pole minul temaga muret. Tulnud teine aegsasti maja juure. Kardab lähenevat pimedust. Sul pole seal metsas kojupeletajat. Sind õhtu ei hirmuta, sa oled ju ise must nagu öö.

Nõnda mõtleb Peeter Noorak ja vilistab uuesti. Pikalt, tungiva kutsega.

Pole sellest kasu ühti, koer ei tule.

Vana mees muutub rahutuks. Pole ta niisugust tükki enne veel teinud, mõtleb ta. Mis siis täna on juhtunud?

Külmavärin raputab teda. Kerge riidega väljas. Nüüd ta märkab tупpa minna. Ootab seal.

Väljas saab päevavalgus vägisi otsa, muudkui kahaneb. Nüüd ta peab küll juba värava taga olema, mõtleb vana mees. Aga nüüd ma taplen ka. Kuluks isegi vitsa võtta ja seda näidata. Saa ise ka natuke hirmu tunda, mulle teed südamevalu.

Ta läheb jälle välja vaatama. Seekord paneb palitu selga ja kaabu pähe.

Väravatagune on endiselt tühi.

Ei või olla, et ta ära eksis. Ega ole kutsikas, et ei oska tagasi tulla. Vaja anda talle siiski vilega märku, siis kuuleb, kus kandis see pimedusse jäänud kodu on.

Siin oleme!

Vana mehe mustendav kogu seisab väravaposti najal kaua aega, vahtides pimedusse. Seisab seal seni, kuni märkab mõtelda: ega see minu vahtimine siin teda koju too.

Siis läheb tупpa tagasi.

Kas oli seda muret vaja? Nii hea ja rahulik oli elada. Tema võtab kätte ja teeb rumala tembu ära. Aga nüüd ma tõmban tõesti luuast kaserao ja sipsan sulle vastu jalgu — ei või õigel ajal koju tulla!

Võtab vitsa ja jääb siis istudes kõssi, ootab. Palitu on seljas ja kaabu peas, nii nagu ennist väljast sisse tuli. Ise mõtleb: ega ma ühtejärke ka jõua toa ja õue vahet joosta. Teeb häält, küll ma siis välja kargan.

Noh, eks nüüd kostnudki nagu kiunumist? Ta ei julge ju valju haukumisega sisselaskmist nõuda, teab, et tegi pahandust, sellepärast sõandab ainult niuk-suda.

Peeter Noorak ruttab välja.

On pime ja vaikne. Kõrvad petsid. Kostaks kusagilt kaugeltki koera haukumist, siis mõtleks, et on tema. Aga ta ei anna endast mingit elumärki.

Kuhu ta siis kadus?

Sai ehk mõne hulkuva külakoeraga kokku ja läks, vallatust tehes, kaasa nii kaugele, et ei oska enam tagasi tulla. Mis ta siis praegu pimeduses teeb? Eks ta ole häda täis. Vahib ringi, kuulatab, vingub tasakesi nutta ega oska minna kuskile. Otsib huupi. Viimaks väsib ja katsub ehk mõne puu all kõveras suikuda.

Mis sul praegu kodus oleks viga olla!

Nõnda mõtleb vana mees. Ta süütab laterna ja läheb käima. Ehk on sellest ometi eksinule abi. Juhtub mind nägema. Aga kui ta siis märkab, oh, sa looja, ta tuleb mulle heameele pärast niisuguse hooga kuklasse, et mu jalad käivad vastu taevast ja latern lendab käest kõlinal metsa.

Nii mõteldes vana mees naeratab.

Ta läheb edasi ja vilistab aeg-ajalt. Käib metsaradadel ja tuleb maanteele. Poemajas vist juba magatakse, kõik aknad on pimedad. Kas minnakse siin vara voodisse või on aeg juba tõesti hiline?

On südaöö.

Hommikuni on ju veel mitu ja mitu tundi, aga magamisest ei tule midagi välja. Kui silmad vahel vajuvadki kinni, siis vaim on ometi valvel, rohkem ärkvel kui unes.

Akna pole täna luuki ees, vahib oma valgustatud silmaga metsa, hommikuni.

„Ära sa üksi tagasi tule,“ ütleb Peeter Noorak uue päeva hakul leevikesele, teda välja lastes. „Otsi ta üles! Kui ta on eksinud, siis tirista lennata ta nina ees teejuhina koduvärvani.“

Lind läinud, astub ka vana mees majast metsa. Aeg-ajalt seisatab, kutsub vi-lega ja siis kuulatab. Nõnda ta käib ringi ja tuleb poodi. Küsib seal:

„Kas olete mu koera näinud? Ta on kadunud.“

„Nool!“ saab naine uudise. „Kust ajast ta kadunud on?“

„Läks eile õhtul välja ja jäi.“

„Kuhu ta võis kaduda?“

„Ei teie ole siis juhtunud teda nägema ühti?“

Naine raputab pead.

Peeter Noorak kõmbib metsa. Oleks ometi inimesi käimas, küsiks nendelt, mõtleb ta. Aga pole siin liikumas hingegei. Tühi tee ja koera haukumiseta vaikus.

Näe, nüüd tuleb keegi! Must kogu vilkab eespool puude vahel. Peeter Noorakule näib, et see on Koovit. Ehk teab tema, mõtleb ta. Oli kangesti mu

loomast sisse võetud; annab ehk nõu, kust teda leida. Natuke lootust tuleb hinge.

Ta astub õhinal. Pole sellest midagi, et puu juur katsub teda korraks jalust maha rabada.

Mis see siis on?

Nüüd ta näeb, et tee on tühi. Oli see siis muidu magamata silmade ees sedaviisi? Või pööras tulija teist rada ära?

Teist rada ei ole.

Vana mees jääb seisma ja kuulatab. Kas on sedamoodi, nagu kaugeneks keegi metsas? Ta ei jõua selles selgusele ja mõtleb: oleks mul praegu koer kaasas, küll tema oleks välja uurinud, kas oli siin inimene või polnud. Mõtelnud nii, ta märkab endaga mõne viivu pärast sõidelda: ma ei vaja koera selleks, et leida inimest. Ma vajan inimest selleks, et leida koera.

Ta astub edasi ja jõuab preili Roseni pansioni juure. Lähen siia sisse, mõtleb ta. Ehk aga tuli nende juure, kargab mulle toa ukse vahelt vastu.

Ukse vahelt tuleb vanadest ruumidest kinnist, halba õhku. Preili Roseni juuksed on kammitud kõrgele üles. Vana mees mäletab, et sääraseid soenguid kanti enam kui parkümmend aastat tagasi.

„Kas teie olete mu koera näinud?“ pärib Peeter Noorak. „Mul oli suur, must...“

„Must setter, ma tean küll,“ ütleb preili Rosen kärmesti.

Ta teab! mõtleb vana mees ja satub ärevusse.

„Siis teie olete teda näinud?“ küsib ta õhinal.

„Ja-jaa, ma nägin ju teda. Aga see oli ükskord teie seltsis.“

„Pärast pole näinud?“

„Kahjuks, ei,“ vastab preili Rosen ja püüab osavõtlikuna olla vanale mehele abiks arutlemisel, kuhu küll koer võis kaduda.

Nad teevad mitmesuguseid oletusi, aga ega sellest kasu ole.

Peeter Noorak pöördub koju selleta, keda ta oli läinud otsima. Öhtu eel ilmub leevike. Vana mees on nii rõhutud, et ta ei räägi linnuga sõnagi. Mis siin rääkida. Pole ju enam seda lootust, mis oli veel hommikul.

Tuleb jälle paha öö.

Ärkvel olles piinavad mõtted, magamise ajal vaevavad hinge rasked unenäod.

äna saab ta kadumisest seitse päeva.

Vana mees käib nüüd kepiga. Ega ta koera pärast kurvastades nii ka pole kokku varisenud, et suudab liikuda ainult kepi najal. Suudab muidu ka. Kepp on üksikule mehele ta käikudel rohkem nagu seltsiks. Muud seltsi ju enam pole.

Ta vahib ikka veel metsa. Aeg-ajalt on kuulda ta kutsuvat vilet.

Praegu ta seisab tee ääres ja kuulatab. Masin on hakanud eemal häält tege- ma. Siis ilmub suure ajuga punane omnibus. Selles ei ole peale Kooviti kedagi. Kuhu ta sõidab? Ega ometi poodi? Läinud õige saksaks, ei viitsi enam jala seda vahet käia.

Nii mõteldes vana mees peagu naeratab.

Poemaja on siit hästi näha. Kooviti punane sõiduk ei aja end ukse ette, vaid liigub poe õue. Kas seal on talviseks seisuks parem koht kui preili Roseni juures?

See ei huvita Peeter Noorakut kuigi palju, ta läheb edasi. Käib ka täna kõik need paigad läbi, kus ta iga päev liigub. Näe, mustendavate kuuskede vahelt hakkab paistma kollane pansionimaja.

Vana mees seisab ja vilistab, mõteldes: ehk hoiab mu eksinud loom end selle maja lähedusse, leidmata oma kodu. Eks ta nüüd ole nälginud, vaatab, kust saaks midagi hammaste vahele. Aga kust sa saad?!

Pansioni väravasse tuleb preili Rosen. Ta on nutnud, silmist näha, kuigi ta ise ehk ei taha seda ilmutada. Ta hüüab Peeter Noorakule:

„Kuulge, ma ei kannata seda näha, kuidas teie ringi käite ja ikka veel teda otsite.”

„Mis ma sinna parata saan,” vastab vana mees.

„Teie koer on surnud,” hüüab preili Rosen. „Aga teie ikka veel vilistate.”

„Usu peale,” vastab Peeter Noorak. „Ehk on aga hing veel sees.”

„Koovit tappis ta ära,” hõikab preili Rosen.

Vana mees tuleb üsna värava juure laskmata silmi preili Rosenilt.

„Seda ma ei saa uskuda,” ütleb ta seal. „Mis viha see Koovit siis minu koera peale võis kanda? Temast polnud niisugust asja sugugi märgata.”

„Kas teie arvate, et ta ise tahtis siit ära kolida? Ei, mina ajasin ta minema, niisuguse koeramõrtsuka! Elagu ja olgu poes, kui tal seal nii hea on olla,” hüüab preili Rosen ja hakkab nutma.

Peeter Noorak taipab väga hästi, miks Koovit läks elama poemajja. Noh, ega ta rumal ole, küll ta mõistab. Kuid ta ei mõista seda, miks tappis Koovit ta koera.

Ta võtab kepi tugevasti pihku ja läheb seda küsima.

Pood on tühi. Kooviti hääl kostab nüüd elutoast. Kas nad ei kuulegi, et ta siin sees on? Ta virutab kepiga vastu letti, see teeb suure kõmaka.

Nüüd nad tulevad vaatama.

Peeter Noorak vahib kurjalt Kooviti silmadesse ja küsib:

„Miks te mu koera mättasse ajasite?”

„Mina? Mis jutt see on!” hakkab Koovit vastu.

„Jah, teie!”

„Ega ta minul pole hinge peale käinud, mis häda pärast mina pidin teda mättasse ajama.”

„Seda ma küsin,” nõuab vana mees kärelda häälega. Ta on vihane ja ta ei mõista säärast toorust, millel pole mõtet.

„Küsi seda proua Loolt, mis te minu silmile jooksete,” vastab talle Koovit.

„Oma tütrelt? Mis temal selle asjaga pistmist on, ta on linnas.”

„Noh, miks ta seda mul käskis teha.”

„Tema?”

„Ega mul endal seda vaja olnud, proua Loo tellis.”

„Ta pole ju siin käinud.”

„Eks ta siis rääkinud, kui ta ära sõitis.”

„Ütles, et tehke vanamehe koerale ots peale?”

„Ütles, et vana inimene, ta ei tea enam, mis ta teeb, ega tal seda koera vaja ole. Et hakkab ilmaasjata koerale vorsti ostma ja raha raiskama. Need on proua Loo sõnad, ega mina teie asja tea.”

Vana mees jääb vait. Ta vahib endaette maha ja ütleb siis:

„Teie oleksite võinud seda siiski tegemata jätta.”

„Oleks võinud ka,” vastab Koovit, „aga sai korra lubatud, kuidas sa talle pärast enam ära ütled, kui teda siin pole.”

„Miks teie olite nii kerge lubama?”

„Noh, teine tellib, kuidas sa siis ei luba. Suvel sõidab järjest...”

„Paha, kui jäta tegemata, üks ole?” ütleb Peeter Noorak. „Aga kas teie seda ei mõtelnud, mis halba teie sellega minule teete? Minu ees teil ei ole paha?”

„Eks pärast hakkas paha ka,” vastab Koovit ja naeratab süüdlaselt, „aga saad sa siis kõike arvestada.”

Peeter Noorak ei ütle enam midagi, ta teeb minekut. Ta on kuri sellele, kes kunagi oli ta laps. Siis niisuguseid keerdkäike kaudu pidi minu tütre hinge-line harimatus ilmsiks tulema, mõtleb ta kibestunult. Oma naha eest ta hoolitseb iluraviga, aga oma hingelise inetuse pärast ta ei tunne muret. Ma ei räägi neid karme sõnu koera pärast. Ma kõnelen seda, et see peen daam, kellel on nii väljapaistev koht kõrgemas seltskonnas, ei ole võimeline mõistma oma vana isa hingeelu. Ta mõtleb, et mu mõistus on vanaduse tõttu vaene. Ta tahab mängida mu kallal hooldajat. Hooldamisega ta rüüstab mu hinge nagu barbar. Jõle, et seda tehakse headuse nimel.

Vana mehe hinge ei arvesta keegi. Peeter Noorak on elu kolikambris. Hea küll. Oleme siis siin. Aga et teie tõukate jalaga, siis tahab see vana ese reageerida veel plahvatuslega.

Nõnda mõtleb ta ja sammub kodu poole.

Vägisi tehakse nagu alaealiseks. Kui te nii kangesti tahate, siis ma olen see. Aga ma kasutan siis alaealise vastumatust.

„Homme kolime siit ära,” räägib ta kodus oma lindudele. Ta vaatab leevikese punast pugu ja ütleb: „Siia majja tuleb teissugune punane lind. Palju suurem kui sina. Kui see oma leekivaid tiibu lehvitab, siis seisavad puud ööpimeduses punastena, taevas on keerlevaid sädemeid täis ja see kena maja kaob.”

Pimeduse tülles istub Peeter Noorak liikumatult toolil. Öhtu kuludes ta ei lähe voodisse. Ta silmad on kinni. Aeg-ajalt ta avab need, kuid suleb siis jälle. Nüüd on näha, et rasked päevad on käinud temast üle. Ta on olnud palju öid magamata. Teadmatus on hoidnud ta vaimu pingul. Nüüd ta teab kõik. Nüüd ei ole enam elustavat lootust. Nüüd ta on varisenud nagu kokku. Ta istub nagu varjusurmas.

Või käib temas praegu võitlus? Ta võib iga hetk tõusta ja kurjalt naerdes krõbistada tikutoosi.

Oõ kaldub hommikusse.

Päeva valgenedes tõuseb Peeter Noorak toolilt. Ta paneb oma seljakoti valmis. Ajab selle turjale ja võtab linnupuuri käe otsa.

Ta lahkub siit.

Läinud juba tükk maad edasi, ta pöördub ja tuleb tagasi. Ta tahab katsuda järele, kas ta ust lukustades keeras ikka kaks korda.

Nii, nüüd see on tehtud.

Ta läheb ja kõneleb endamisi: „Ei ole õigust vihata teiste halbusi, kui sa selle vihkamisega ka ise muutud halvaks.”

Tänapäeva arhitektuurist

aramu s. a. 7. numbris leiab artiklis „Pealinna ülesehitusest“ autor, et „igal juhul on vajalik üldsusele tutvustada nüüdisaegse ehituskunsti probleeme ning voole“ ja põhjendab oma sõnavõttu „meie arhitektuuri praeguse optimistliku tõusuajajärguga, mida on heameel tutvustada ja jõudumööda selgitada“. Tervitades soojalt sellast üritust, leian aga omalt poolt, et õige paljud puudutatud probleemidest ning vooludest lasevad ennast ka teisiti ja nimelt palju lihtsemalt seletada. Mina kardan kõigepealt, et autor, härra H. Paukson, leidis mõnegi probleemi ja mõnegi voolu, millega meil tegelikult pole enam tegemist. Vaevalt on usutav, et meil oleks tänapäeval tõesti veel tegemist „puhta kubismiga“, „voolujoonelise konstruktivismiga“, „ebasümmeetrilise funktsionalismiga“, „pilastrilise ja suurekarniisilise arhitektuuriga“ jms., ega ole meil tegelikult ka „sihvakuse-“, „plastilise iluvormi-“ (paekivi tarvitusele võtmise puhul fassaadide katmiseks), ei teisi sellele sarnlevaid probleeme. Võib muidugi arvata, et avarad definitsioonid on „siiski kasutud“. Kuid liigselt detailiseeritud rubriikidele „riivi ette“ tõmbamised võivad lõpuks viia niikaugemale, et „konstruktivism“ ja muud seesugused „ismid“ või „traditsionalism“ muutuvad vaid lööksõnadeks,

millede taga enam ei peitu midagi. Ja just seda võime sagedasti tähele panna!

H. Paukson grupeerib „stiilitunnuste“ järgi ehitused kubistlikeks, konstruktivistlikeks, funktsionalistlikeks (ning üldse moodsejoonelisteks) — ja need ühele poole, koondades teisele poole neile vastandiks pilastrilist ja suurekarniisilist arhitektuuri, mille all peaks vist mõistma enam-vähem eklektistlikku arhitektuuri.

Stiilitunnusteks loetakse sealjuures esimesele grupile: ebasümmeetrilisust (kuid teisel siiski ka sümmeetrilisust), välist elustamist ainult avade, rõdude ja vabakatuste rütmistava paigutusega (kuid ka „ilustuslikku kubistlikku laadi vaaside motiive ümarniškikes“), konstruktiivsete elementide väärtustamist, uusi materjale, „voolujoone inspiratsioone“ (?), nurklikümarat vaheldust, vähem dekoratiivset käsitlust, mille juures ei teki kerguse-raskuse (!) probleemi, „tervikvormi ja tervikpinget“ jne., kuni „suhteliselt laiud aknaid“. Teist gruppi iseloomustatakse kohaliku traditsiooni rakendamise, klassilise proportsioonitundega, lugemata puht-väliseid tundemärke nagu karniise, ornamente, rustikat, kaaruksi jms. (mis võiksid aga olla siiski vaid „klassikalise“, mitte aga „klassilise“ kallaku tundemärkideks).

Sääraste tundemärkide järgi oleks väga raske määrata näiteks, kuhu kuulub Kadrioru loss — ühelt poolt on selle peafas-

saad elustatud aknaavade rütmilise paigutusega, ei puudu ka ilustuslikku laadi vaaside motiivid, on kahtlemata väärtustatud konstruktiivsed elemendid (nagu näiteks peakarniis), teiselt poolt on aga seal ka klassilise proportsiooni tunnet ning üsna palju ornamente ja rustikat.

Tarvitades H. Pauksoni meetodit, näeme varsti, et „oluline stabiilne tasakaal püstmõju ja rõhtmõju vahel annab erilise harmoonia“, kuid jällegi „häirib keskosas akende vertikalism, sest nurkahnad on horisontaalsed“ ja edasi: „püstpilastrid ja rõhtahnad neutraliseerivad üksteist“ jne.

Samuti ei karda autor ütelda, et „resoluutselt sihvakas püstliigendus“, mis „ei mõju sugugi halvasti, kui fassaad ise oma proportsioonidelt on ilmne püstkülik“, võib „hoonete suure kõrguse juures kipuda küsitavaks tegema säärase klassikalähedase liigenduse otstarbekohasuse,“ kuna selle loomulikult sobiv „lasuvate“ ja „kandvate“ osade tasakaal kaldub moonuma „liiga kergeks ning ebamääraseks sihvakuseks“.

H. Paukson arvab sellaste veidi vastuoluliste ja uduste arvustuste lõpul, et pilastrite stiil jääb funktsionalistlikumale alla viimase horisontaalliigenduse tõttu.

On muidugi loomulik, et tegelikult on raske säärase puhtväliste tundemärkide järgi nagu näiteks katuse kallak, karniisi ulatavus, ornamentide asetused, ja veel vähem niisuguste venivate mõistete järgi nagu „sihvakas“, „püst- ja rõhtmõju tasakaal“ — tembeldada arhitektoonilisi saavutusi oma äranägemise järgi eri vooludesse kuuluvaiks. Tõeline arhitektuur põhjeneb oma ala sügavamal tundmisel ja esteetilistel tõekspidamistel; säärane klassifitseerimine oleks ideeliselt väga eklektistlik — just seesuguse mõtteviisi alusel määrati ehitused profiilide ning ornamentide järgi omal ajal näiteks Louis XIV, XV, XVI stiili kuuluvaiks.

Lööksõnade kurvaks tippsaavutuseks on nimetus „kaststiil“, millega ohtrasti tembeldati ka häid ehitusi, mis kuuluvad H. Pauksoni poolt näiliseltsümpatiseeritavasse esimesesse „funktsionalistlikku“

gruppi, ilma et oleks aru saada tahetud — mis on siis õigupoolest funktsionalism?

Mitte ainult meiegi noored arhitektuuri reformijad ei deklareeri, et kõikide aegade head ehitused on olnud funktsionalistlikud, sest nad on hästi täitnud oma ülesanded, vaid sel puhul võiks tsiteerida ka päris entsüklopeedilist definitsiooni (Wasmuths Lexikon der Baukunst), mille järgi funktsionalism on arusaamine arhitektuurist, kus kõik ehituseosad kujundatakse ainuüksi nende otstarbele vastavalt, jättes kõrvale kõik traditsiooniliselt päritud vormid. Seega peaks iga ehituseosa olema funktsioon õige mitmesugustest teguritest, mis iganes võivad esineda ühenduses ehitusega. Funktsionalistlikust arhitektuurist arusaamise algus langeb juba a. 1893. Tektoonilised põhimõtted viisid ägedamaid jüngreid konstruktivismi, kus ehituseosi peeti ainult konstruktiivsete tegurite funktsioonideks. Sagedasti aga tunti sealjuures halvasti just konstruktsiooni ning alustati sõjakäiku kõrgete katuste ja karniiside vastu ka neis oludes, kus need konstruktiivsed osad olid tarvilised ja vägagi põhjendatud. Et ornamenti saab üksnes harva konstruktiivselt põhjendada, loobuti ka sellest — tekkis nn. purismi vool jne.

Kubismil pole sellega õigupoolest üldse tegemist. Kubism olevat „orgaaniline kasvamine, mis aeglaselt laseb suurt võrsuda väikesest“, on „üks uus pildi kujundamise viis uue vaatlemisviisi jaoks“ jne., mille võtsid omaks maalijad ja kujurid Pariisis enne Maailmasõda. (Hildebrandt — Kunst des XX Jhrh.). „Kubistlikuks“ võiks lugeda ehitust ainult sellepärast, et lameda katusega ehitus on sagedasti kuubiku-taoline.

H. Pauksoni väide, et „täiesti vabas kubistlikus struktuuris sai elavamõjuliselt ja ühtlasi monumentaalselt ehitada vaid vabalt üksiseisvaid hooneid — villasid, koolimaju jms.“, ja et „tänavarivis ja üldse linnamassiivis seisvate hoonete ilmestamiseks oli tarvis üha enam esteetiliselt väärtustama hakata nende konstruktiivseid elemente...“ (ja sellega oleks

MATTI VISANTI: SAUN

Litograafiline illustratsioon „Kalevalale“

MATTI VISANTI: VAINAMÖISE LAUL

Litograafiline illustratsioon „Kalevalale“

nagu tekkinud konstruktivism) — põhjendab kahtlemata ekslikult saadud informatsioonil.

Vastandiks funktsionalismile on, nagu juba üteldud, eklektistlik arusaamine arhitektuurist, kus nähakse ülesannet päritud vormide võimalikult maitsekas tarvituselevõttus (Wasmuths Lexikon der Baukunst). Sellega tehakse ehituseosad üksnes „maitserikkuse“ funktsiooniks; sellane eklektism muutub kahjulikuks vaid siis, kui selle all kannatavad teised tegurid — näiteks konstruktiooni tarvidused, ehituse tervishoidlikud olud jms.

Võib julgesti väita, et H. Pauksoni teine grupp, „pilastriline ja suurekarniisiline“, ideoloogiana meil üldse ei esine. Kui leiab ehitusi, kus fassaadi stiilikusele ohvriks on toodud ruumide jaotuse otstarbekus, nende valgustuse intensiivsus, ehituseosade konstruktiivne lahendus jne., siis pole see üldse arhitektuur, pole ka ehituskunst, sest halb kunst pole üldse kunst, nagu ütleb H. Kompus.

Mina mõtlen, et meie tänapäeva arhitektuur on mõeldav vaid funktsionalistlikuna, selle õiges mõttes, ning nõustun H. Pauksoni poolt tsiteeritud Oud'iga — et lõppsihiks on uus (ja mitte ajalooline) klassika.

Funktsionalistlikul arhitektuuril on üsna lai põld. — „Funktsionalismile näib paremini sobivat horisontaalne joon“. Sama õigusega võiks ütelda näiteks, et impressionismile maalikunstis näivad paremini sobivat õlivärvilaigud — mõlemad on üksnes välised tundemärgid!

Nn. funktsionalistlike fassaadide kujundamisel mängivad suuremat osa aknaavad; et aknaava kõrgus on piiratud ühelt poolt aknarinnatise normaalkõrgusega (aknalaud ~ 0,90 m üle põrandapinna) ning teiselt poolt aknasilluse konstruktiivkõrgusega (~ 0,30 m), on võimalik aknaavasid suurendada üksnes laiuselt, kui taetakse ruumidele rohkem valgust anda. Majanduslikel põhjusil on ehitatavate üürimajade kordade kõrgus suhteliselt väike ning aknaavade proportsioonis hakkab prevaleerima laius kõrguse üle; see ongi

horisontalism. Neis hooneis, kus korrakõrgus on minimaalsest kasvõi veidigi suurem, muutub aknaproportsioon ning horisontalism kaob.

Kui aga tahetakse horisontalismi vägisi läbi viia, ajades aknalaiused vaheseinast vaheseinani (mis rikub pahatihti siseruumi mõju) või luues „katkestamata aknaribad“ (mille kandmiseks vajalikud välisseinaosad peidetakse klaasi ja musta värvi taha) — siis sellel ei ole enam midagi ühist funktsionalismiga. See on fassaadiga mängimine, pole aga moodne konstruktioon.

Toodud näitest võiks järeldada, et horisontalism on sagedasti funktsioon ehitaja kokkuhoidlikkusest, mitte aga funktsionalistlikkusest. Küsimust mõnest teisest küljest võttes, võime nentida, et kõrges määrimetsas, kus vertikaaljooned on tugevasti mõõtuandvad, ehitus pääseb mõjule ainult siis, kui selle peajooned on horisontaalsed. Ehitus vertikaaljaotusega kaoks määrimetsas hoopis ära, kuid keset lagendikku oleks horisontalism lihtsalt igav.

Teine funktsionalismile külgepoogitud väline tundemärk on katuse puudumine. Kui võrd see on õigustatud, näitab asialik küsimuse arutlus. Kui on tegemist hoonena, kus ei ole vajadust katusealuste ruumide järele või kus osutub tarviliseks katusepealset pinda kasutada aiaks või inimhulkade sinna kogunemiseks — siis on lame katus kohane. Kui aga ei taheta näha tööd ja vaeva lume koristamisega, kui vajatakse pööningut või soovitakse punastest katusekividest katusele anda „esteetilisi ülesandeid“ (mis siiski õige sagedasti sünnib) — siis on ka püstkatuse igati funktsionalistlik.

Ka karniisi puudumine olevat funktsionalismi tundemärgiks; seda ei saa eitada sel juhul, kui vihmavete äravool toimub torustike kaudu, mis asetsevad välisseinte sees või koguni hoone sisemuses, ja katusepinnad on kallutatud sissepoole, või kui fassaad on kaetud niivõrd vastupidava materjaliga, et talle kahju ei tee allavoolavad vihmaveeajad. Kui aga tahe-

takse vihmavett eemale juhtida hoonete välispindadest ning kaitsta neid teatava nurga all tuulega pealepeksetavatest vihmapiiskadest — siis on lai peakarniis väga tarviline ja funktsionalistlik.

Ka „voolujoone“ küsimus vajaks lähemat vaatlemist. „Voolujooneliseks“ võiks nimetada siluettilt kõige vähem maja Hariduse tänava ja Tõnismäe nurgal — sest selle siluett on täisnurkne. Voolujoont leidub aga küll meie funktsionalistlikkude vanemate maaehituste juures — õlgedega kaetud katustel ei esinenud kunagi viil, vaid kelp või poolkelp, millise kuju puhul õled on paremini kaitstud tuule eest.

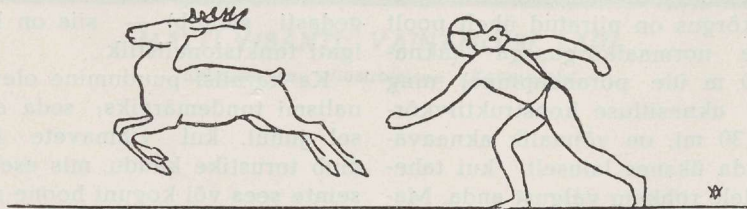
Last not least arhitektuur on funktsioon selle rahva iseloomust, keda ta teenib; sellepärast on kinnipidamine kohalikest traditsioonidest vägagi funktsionalistlik. Eesti rahvale, tema asjalikkusega ning täpse oskustöö ja korraliku ehitusmaterjali austusega, oleks iseloomulik vastupidavast aimest hästi ja läbimõeldult konstrueeritud ehitus. Niisugused ongi meie vanemad taluehitused, mida siin-seal veel leidub Muhu- ja Saaremaal; võõrastest raamatutest ammutatud ja asjatundmatult

meie oludega kohandatud arhitektuur meile ei sobi, mida tõendabki tänapäevane aguli- ja alevikuehitus.

Harilikud elamud „apsisetaoliste poolümarate“ väljaehitustega (mis teevad siseruumi külmaks ja ebasoodsalt möbleeritavaks), lamedate plekk-katustega keset meie lagedat maastikku, ilma karniisideta, (mille tõttu on veenirede jäljed välisseintel), „suhteliselt laiade“ akendega (mille kaudu paistab kas pool voodiselga või pool tualetti — pole kusagile mujale panna!), puitseintelt mahapudeneva krohviga (sest laudvooder polevat moodne), on meie oludes petik-funktsionalism.

Oleks huvitav märkida, et lööksõnaliste arhitektuuride vaimseid isasid Le Corbusier on ainult oma kirjanduslikes teostes järjekindel funktsionalist — kuna tema poolt teostatud ehitused näitavad teda kubistlikkude vormide romantikuna: Helveetsia paviljon Pariisi ülikooli linnaosas! (M. Dormoy, L'architecture française).

Arhitektuur on siiski midagi muud kui iga aasta ilmuvate „ismide“ seeria, mis jällegi kaovad koos daamide kübarate moefassongidega.

Uus „Kalevala“

Raamat, maa vaimne pale, on see, milles parimini kajastuvad maa ja rahva hingeavalduste ja nende muutuste üksikud astmed, varjundid, juhuslikud tujud ja lõppeks ometi läbi kõige paistev põhiolemus. Raamat reedab tühise ja pinnapoolse, raamat jäädvustab suure, monumentaalse ja alatipüsiva. Igal maal on teatud teoseid, mille olemasolu, süünd ja saamisluugu on kuidagi eriti tähtis, millel on mingi aukoht rahva elus. Sääraseis suurraamatuis, rahvuslikes suurteoseis, mis leitakse väärt olevat ikka jälle ja jälle saama uut kuju ja vormi, võime veel paremini näha rahvuse vaimset palet kui mõnes läbilõikelises pildis raamatumaailmast. Sest neisse, tahtlikult ja teadlikult esinduslikud ja pidulikud olevaisse teoseisse on koondund iga maa iga muutumisastme ja arenemisjärgu eks-trakt.

Soome rahva suurteos on „Kalevala“, mille ühele uustrukile ongi pühendatud need read. Kirjastusühingu „Kalevala“ väljaandel ilmus tänavu kevadel soome eepos uues kujus. Sel kuuesajaleheküljelisel teosel on kolm välist nägu. Esiteks „Kuva-Kalevala“ (Pildi-Kalevala), 1500 eksemplaris, riidekaantes. Teiseks on „Juhla-Kalevala“ (Pidu-Kalevala), 1000 nummerdatud eksemplaris, üleni nahka köidetud, kogukaanelise pimetrükis ornamendiga. Kolmandaks „Lahja-Kalevala“ (Kingitus-Kalevala), 600 eksemplaris, nummerdatud I-DC,

mis on määratud eriti kingituseks, omani-ku hõbedast nimeplaadiga sisekaanes. Raamat on suures kaustas, selle lehekülg on 24×31 cm.

Uue „Kalevala“ loojaks on kunstnik Matti Visanti, kes on loond igale „Kalevala“ loole koguleheküljelise illustratsiooni, kokku viiskümmend suurt pilti, ja pääle selle sada üks vähemat kaunistust lugude alguses ja lõpus. Visanti illustratsioonid on litograafiad. Pildid on kunstniku enda poolt kivile joonistatud, ja sel kombel raamat ei anna reproduktioone, mis oleksid mingis trükitehnika võimalustest väljaspool asetsevas piiris loodud piltide edasiandmiseks tõlkekeeles, vaid me saame originaalteosed, juba nõnda kavatsetud ja loodud raamatu orgaaniliste osadena. Ja selle märkimiseks autor ongi „Juhla- ja Lahja-Kalevala“ koguleheküljelised illustratsioonid signeerind oma nimemärgiga kui originaalgraafika.

Olgu nende teost kirjeldavate sõnade järel lausutud lühidalt ka selle suurteose autorist. Matti Visanti on sündind 1885. aastal Oulus, kus tema teoloogia doktorist isa oli kirikuõpetajaks. Visanti käis Oulu lütseumis ja sai 1904. aastal üliõpilaseks Polütehnilise Kooli arhitektuuriosakonnas. Tulevast arhitekti tõmbas aga tugevasti kunst ja nõnda ta asubki innukalt joonistama Eero Järnefelti juhatusel ülikooli joonistamissaalis ja samuti Ateneumis. Aastal 1907 ta siirdub Turu kunstikooli ja esineb juba 1908. ja 1909. aastal kunstinäitustel

Turus ja Vaasas. Neilt aastailt on pärit ka tema esimesed raamatukaunistustööd Kyösti Vilkunale ja Eino Leinole. 1911—14 jätkab ta enne pooleli jätetud arhitektuuriõpinguid. Olgu märgitud siinkohal seegi, et ta meie „Estonia“ ehitaja abilisenä oma juhataja ideede järgi töötab välja teatri ornamentaalsed kaunistused. Aastal 1916 asub ta arhitektina Vaasasse ja jääb sinna kaheksateistkümneks aastaks. Oma arhitektitöö kõrval selgub talle Vaasas lõplikult, et tema suureks kutsumuseks on Kalevala-maailma kujundamine pildikeeles. „Kalevala“ oli huvitand teda juba koolipoispäevil ja tema vanimad joonistused ja kavandid neil aineil on pärit 15-aastase east. Selgus seegi, et mõte oleks uue „Kalevala“ loomisel siis, kui ei tuleks teha ainult eraldi-olevaid pilte, vaid valada kogu teos ühest ja samast seisukohast lähtuvasse vormi.

Aastal 1920 oli see kavatsus teostumas, katkes aga erilistel asjaoludel. Aga Visanti enda töö Kalevala-maailma kunstilisel uurimisel kestis. Alles nüüd, aastal 1938, sai see lõplikult valmis. Visanti on töötand nõndaviisi pidevalt kakskümmend aastat oma lemmiktöö kallal. Selle pika aja jooksul on valmind tuhandeid kavandeid ja joonistusi, nõnda et Visanti endast õigusiga võib ütelda, et ta on töötand „Kalevala“ kallal rohkem kui kõik teised soome kunstnikud kokku.

Selle paari aastakümne jooksul, mis inimeas on nii pikk aeg, kunstniku töö elas läbi rea muutusi stiililises mõttes ja tehniliste otsingute vallas. Autorile oli selge, et „Kalevalasse“ peaks tulema mingi otsene ilma vaheabinõudeta kunstnikukäekiri; küsimusse võis tulla vaid mõni originaal-graafika tehnikaist. Algul ta katsetas linool- ja puolõiget. Neilt ta siirdus litograafia juure, mis osutus tema kunstnikutemperamendile kõige vastuvõetavaks. Lisaks Visanti õppis oma kivijoonistuste harjutusis valitsemata litograafia tehnikat mitte ainult hädavajaliste nõudmiste piirides, vaid leiutas veel iseseisvalt võimaluse liita kivi pinnatrüki põhimõttele etsingute tehnilisi omadusi. Omapärane söö-

vitusmenetlus annabki Visanti lehtedele nende erilaadse värskuse ja kaugelt suurema loomingulise liikumisvabaduse, kui teeb seda tavaline tehnika.

Aastast 1934 pühendub Visanti ainult „Kalevalale“. Ta jättis arhitektikutse Vaasas ja asus Helsingisse. Sada kolm aastat pärast „Kalevala“ esimest trükis ilmumist on nüüd teostund esimene soomekeelne algusest päälle raamatuna mõteldud ja kavandatud hiiglakõide.

„Kalevala“ on ennegi ilustatuna ilmund. Maailm väljaspoolgi Soome piire tunneb eriti „Kalevalaga“ ühenduses Gallén-Kallela nime. Kallela kasutas „Kalevala“ ainet päämiselt maalil. Tema „Kalevala“ raamatud mitmes trükis on rohkem kõrvaltöö, laastud suurest raiumisest, kus maalinguist tuttavad teemad on leidnud lihtsustatud kujus vinjettidena kasutamise. Kummagi kunstniku töö tulemused on seevõrra erijuurt, kummagi „Kalevala“-mõistmine nii isesugune, et Kalevala ühes ja teises raamatus on hoopis omaette maailm.

Meilgi on võrdlemisi sageli olnud sõnavõtte illustreeritud raamatute ja illustreerimise põhimõtete kohta üldse, viimati eriti „Kalevipoja“ puhul. Me näeme oma illustreeritud raamatus kõige sagedamini illustratsiooni, mis seisab dekoratiivse tasemel. Nad „ilustavad“ raamatut, neil puudub aga veenvus ses mõttes, et tunneksime, et ainult nii võib olla, et teisiti ei saagi, et tekst ja pilt sulaksid kokku kui üks. Teine laad, naturalistliku kujutelma loomise soovist lähtuv, anastab vägivaldselt teose, loob „tüübid“, joonistab kangelaste näod nii tugevasti, et neist ei saa end kuidagi lahti raputada, ehkki kõneled sisimas kogu aja neile vastu ega usu neid kui vägivaldselt päälesunnitavaid. Seesama vägivaldne tungimine sõnaloomingu riiki allaheitjana ja anastajana on ka Kallela maalingute omaduseks. Karjala talumehe Rimmi Uljaska stiliseeritud maskiga käib vana Väinämöinen kõikjal ringi ja lugeja, kes tunneb neid pilte, ei saa vabaneda nende häirivast mõjust. Visanti „Kalevala“ aitab vabaneda neist päälesunnikorrast kiusavaist liig reaalseist kujudest.

Matti Visanti: Suur haug

Litograafiline illustratsioon „Kalevalale“

Visanti pildimaailma „Kalevalas“ võiks võrrelda saatemuusikaga, read ei ole võimalikud vajalises selguses selle tekstita. Need pildid käivad sõnaga kaasas, nagu pilved, tuuled, mere ja metsade hää, tule söövad leegid ja manala valukuristikud saadavad inimelu. Tema Väinämöinen on peagu igal pildil veidi ise nägu, aga eks Väinämöinen eri situatsioones olegi igakord midagi isesugust, kord teadja ja taidja, kelle võimeil ei ole piire, säälsamas aga mere ääres abitult nuttev rauk. Visanti raamatus ei ole pilte, mis avaldaksid oma mõju kuskil mujal, tekstile ebasobivas kohas. Aga kui kohtame seda pilti raamatus, siis niisugusena, et ta sääil just nõnda peabki seisma, et ta annab sõna tiibadele tuule, millele toetuda, et ta lubab veel selgemini näha ning tunda dünaamikat ja kokkupõrgete metsikut hoogu, selgitab igapäeva õudused valukristallideks ja laseb meid vaadata traagika sügavikesse, mille ääreni sõnad meid on talutand. Harva raamat on nii kaasakiskuv kui „Kalevala“ ses teostuses, harva raamat on saand sellase tõlgitseja. Kui Lönnrotist kõneldakse, et ta ise oli üks viimseid rahvalaulikuid, kelle sõnasepa töö käis samu radu kui tuhandete nimetute loojate oma enne teda, siis Visanti on samasugune rahvalaulik, teadja ja taidja, kes ise mõtleb samuti nagu Karjala teadjad ja taidjad, kelle loomismeedod on sama, ainult ta keeles asendab pildiline nägemus sõna. Sellest päämiselt jhtubki see teksti ja pildi haruldane ühtesulamine ja sama-olek.

Visanti raamatu piltides ei ole mingit „ilusust“. See on sama omadus, mida nii palju on ette heidetud Kristjan Raua „Kalevipoja“ piltidele. See ilususe nõue näitab omakorda kõige suuremat pääliskaudsust ja hoolimatust teose tekstilise külje vastu. Ilususe nõudjale trükitud suur raamat ei ole millekski muuks kui ainult lukkuslikuks vallasvaraesemeks, mida siit või säält võib lahti lüüa külalistele näitamiseks. „Kalevipoega“ mõttega ja süvenemisega lugenule on teada, et säält ei ole võimalik saada midagi säärast, mis oleks akadeemiliselt lakeeri-

tud, pühapäevaliselt esinduslik ja „ilus“ jutumärkides. Ilu ja ilusus on kaks eri asja. Esimene on igavene, teine on kaduvalt tühine. Ilusus puudub kui Raua nii Visanti piltides, neis on aga seda, mis on loomingu mõte — ilu.

Visantil ei ole mingeid etnograafilisi motiive, ei tekitriipe, vöökirju, ehituste ja puunõude kaunistussugemeid, millest meil harilikult kõneldakse, kui jutt on rahvuslikust ja eestilisest. Autor on hoidund kõigest sellest, mida soomlane nimetab sõnaga „tuohikulttuuri“. See rahvakunsti välise koore jäljendamise vältimine on suurele loojale paratamatu, väikesele vaimule sellest kinnipidamine on ainus võimalus. Esimene loob, teine jäljendab ja stiliiseerib, esimene künnab Pohjola kivimäestki rahvuse südameaarded, teine loob kirjused ilukarbikesi, mida võib täita mistahes tühja-tähjaga. Teine paistab moe pääliskaudsust voolust vallutatule rahvuslik, esimene on aga see, kes ise on osa rahvuse hingest, kellele loojana on antud näidata rahvuse olemust uutest ja uutest külgedest ja liituda kogu oma töös selle igivaradega.

Visantil, kes mitukümmend aastat on eland Kalevala maailmas, ei ole sääil saladusi. See on tema vaimu kodu, ta on kasvand kokku kogu selle maailmaga, ta tegutseb ja toimib sääil nagu päriselanik, kes võib esineda oma riigis mistahes tõil mistahes välimuses, me tunneme ikkagi — ta on sääilt. Võõras võib maskeerida end ükskõik missuguste väliste atribuutidega, me tunneme kohe, et ta ei ole sääilt, et ta on võõras, et see on pettus, võib-olla küll huvitav ja pidulik, aga siiski pettus.

Kalevala maailmas on eriti vallutatav see loodusevaistuline müstika, see muinasjutu endastmõistetavus, kus kõige võimatum ja kummalisem on harilik ja loomulik, kus esineb kohutavaid kontraste, uskumatuid perspektiive, pille nagu sürrealistlikust filmist. Kui kahekümnenda sajandi inimene sinna muistsete taidjate maailma tahab astuda, siis ei jää tal muud teed sissepääsuks, kui saada üheks neist kogu oma usu ja veendumusega. Visanti on võtnud ko-

Matti Visanti: Ilmarise perenaise surm

Litograafiline illustratsioon „Kalevalale“

gu seda maailma nõnda. Tõsielu naturalismi seisukohast tema inimfiguurid on ebaloomulikud, tema perspektiivid on võimatud, tema joonistus kohati nagu lapse oma. Mul on mitu „Kalevala“ väljaannet aastaid olnud riiulil, ilma et oleks olnud erilisi vajadusi kuigi tihti nende juure tulla. Visanti „Kalevala“ avab päris uued ukseid sesse maailma, veel enam, ta kutsub, viib, tõmbab sinna. Need pildid on nagu Kalevala loodus ise. Võtsin võrdluseks kaks lehte, millede teema on sama. Üks neist on esimene pilt O. Okkose raamatust „A. Gallén-Kallelan Kalevala-taidetta“, mis kujutab noort Kullervot metsas puusse pilti lõikamas, ja teine sama Visantilt. Kallela poiss on hoolikalt terava stiliseeriva joonega piiratud, ees ornamentaalse lehestikuga puu ja taust jugendlike rõngastega. Kogumulje — pilt, mis võib raamatut dekoratsioonina kaunistada, mille ümber aga ei tundu väljaspool pildi raame Kalevala-maailma elu ega anta liitumist sellesse. Visanti Kullervot nagu ei märkagi esimesel hetkel. Selle käte sirutus on nagu puu oksade tõus ja liikumine, see on igivõitleva ja elava elu kinnitus, see poiss on osa puust, mis tõuseb hoolimata sellest, mis kujusid ta koosseisus ka ei kriipsutaks, see annab aimata suurt ja imesid täis olevat maailma ümberringi.

Kallela oli loomult naturalist. Tema Kalevala-ainelistest piltidest ongi seepärast huvitavamad lõpetamata ja poolikud kavandid, mis rohkem lasevad aimata kui annavad. Visanti pildid on sageligi näiliselt kavandlikud, nad annavad aga rohkem, kui võib aimata. Nagu juba eespool kõneldud, autor on teind sõna otseses mõttes tuhandeid joonistusi, enne kui ta on jõudnud sellase lihtsuseni ja ühtlasi komplitseerituseni ses lihtsuses. Mõninga ettekujutuse tema tööprotsessist saab kasvõi selle mapigi kaudu, millesse ta on koondann 32 litograafilist kavandit neile piltidele. Näeme suurt hoolt ja kaalumist kompositsiooni-ülesannete lahendamisel ja mas-side paigutamisel. Lisaks sellele tuleb sa-

muti juba enne mainitud tehniline menetlus ja autori taidurlik vahendite valitsemine, mis annab lehtedele suure hõõguva siseelu ja rikkuse. Nende lehtede omaduseks on tühjaksammendamatus: me haarame üldpildi, siirdume detailide juure, leiame vaevalt märgitud kujusid, näeme vaid aimata lastavaid inimeste ilmeid, loomi ja olendeid, kellede olemasolu enne ei aimandki. Ja kui oleme küllalt leidnud, tahame seda jälle kõike koguna näha, ja jälle uuesti meelitab ja kisub see meid enda sügavikesse laskuma. Meid haarab suurte meloodiate jõeline vool, aga meid paelub samuti peatumine silmitsemaks kõige selle varjatud siseelu, mis igakord on uus. Nii-sugune näiteks on Väinämöise laulu pilt suure peidetud põlemisega. Siin on haruldaselt õrna lüürikat, nagu XX loo algus magava neiuga ja mesilasega; siin on traagilise haaravat luulet, nagu Kullervo õe surmapildis; siin on monumentaalseid nägemusi, nagu Lemminkäise laulus, kus maast tõusevad mõõgamehed, tõuseb kogu kõrb ja mägi ise taadina; siin on võimas pilt süsimäel sündind Ilmarisest, kelle taga laiutuvad tundrud sute, karude ja luikedega ja maa all magava rauaga; siin on metsikdramaatiline laululahing Lemminkäise ja Pohjola peremehe vahel, kogu maailma olles täis loomi, mis laulikud saadavad oma sõnust üksteist hukkama. Ja siin saun, õigupoolest sauna apoteos, saun, kuhu Väinämöinen tõbesid arstides kutsus jumala enda leili. On võimatu loetella seda suurt rikkust, rikkust, mis on seda suurem, mida enam lugeda teksti ja mis teksti teeb seda sügavamaks, mida enam vaadelda pilte.

Peab imetelema maad, kes suudab anda kunstnikule võimalused niisuguseks tööks, kes laseb teostada ja lõpetada meistrit oma töö nõnda, nagu see ise on ta kavatsend. Aga veel rohkem ma imetelen meest, kelle genius Kalevala-maailma uuesti-avastajana ei ole loond üksi suurteose oma nime ajaraamatusse kirjutamiseks, vaid on annud monumendi kogu Soomele.

Fosfor ja elu

I

raegusel ajal geoloogilistele teadustele pühendatakse Eestis palju hoolt ja aega. Rakendusgeoloogia on esikohal.

Otsitakse uusi maavarasid ja juba tuntud maavarade uusi lademeid. Geoloogia Komitee ülesandel käesoleval sügisel toimetati eriti rohkesti uurimisi eesmärgiga leida uusi fosforiidi lademeid. Tulemused olid küllalt edukad. Kokku selgitati ja mõõdeti kaks fosforiidi välja, kust loodetakse saada ligi miljon tonni fosforpentoksüüdi, millest saaks ümmarguselt viiekordse hulga superfosfaati. Sellest tõhusast tagavarast meie kodumaa põldude väetamiseks jätkub rohkem kui sajaks aastaks ja selle väetise tänapäeva hinnaks oleks 185 miljonit krooni.

Fosforiidist ja superfosfaadist teame, et see on põlluramm, — põldude ramm, mis suurendab saaki, s. t. tõstab talude tulusid ja terve riigi ning rahva jõukust.

Vähesed aga on teadlikud sellest, et elu pole mõeldav ilma fosforita, ja üsna vähesed inimesed teavad, et meie planeedi muldkond ja meri kaotavad fosforit rohkem, kui ise seda saavad juure. Geoloogilises ringkäigus ja ainete-vahetuses elukonna ja elutu looduse vahel fosfori bilanss on puudujäägiga. Elukond tarvitab

fosforit rohkem, kui terve kivikond suudab talle seda anda.

Inimkehas on ligi 1,5% fosforit. Fosforsooladest koosneb luude kandev osa ning fosfor on üheks osaaineks närvides ja peaju substantsis. Ka lugeja ajudes, neid ridu lugedes, töötab fosfor samuti nagu nende ridade koostaja ajudeski. Inimese ja loomade toit peab sisaldama fosforit ja nad hangivad seda taimedest. Taimed ammutavad fosforit mullast. Ent taimed ise ei edene ka mitte fosforita. See kõik on maksev õhualuse elukonna kohta ja see fosfori sundus ja seadus valitseb ka kogu elu, mille ruumiks on maailma magedad veed ja soolased ookeanid.

Fosfori geoloogilist ringkäiku tahaksime siin jälgida ja illustreerida seda meie eesti fosforiidi lademete najal. Aga enne mõned vähem tähtsad mõtted fosfori puhul: ka juuksed ja sarved sisaldavad oluliselt fosforit, nõnda siis ka lambavill ja villane riie. Fosfori kui elemendi nimi on tuletatud kreeka keelsest sõnast „Phosphoros“, mis on ladinakeelsele sõnale „Lucifer“, s. o. „valgusekandja“, võrdtähenduseline. Muide, puhas fosfor on üsna edukas rotimürk.

Kõrvuti fosforiga on olemas muidugi teisi veel tähtsamaid, sama tähtsaid ning vähem tähtsaid aineid ning ühetagi neist poleks elu ning inimkond mõeldavad. Aga seekord kingime oma tähelepanu fosforile.

II

Kui vaadelda meie planeeti mitte linnulennult, vaid veel kõrgemalt-kaugemalt — kusagilt kuu ja maa vahelisest ruumist, siis peenused ja üksikasjad ei eksitaks meid enam. Maakera nähtav osa koosneks kolmest suurest sfäärist: pidevas atmosfääris näeksime alatiselt muutlikku pilvitust; katkeline hüdrofäär ookeanide ja järvedelaikude ning jõgede lookleva mustriga köidaks meie meeli. Litosfäär, — kivikond mägistest mandrite näol ning tiheda taimekasvuga laseks aimata planeedi tardunud, kristalliseerunud kamarat. Peale selle veel mägedes liustikjää ja lumi ja mõlema pooluse valged tanud.

Õhkkond ja vesikond on liikvel alatiselt. Päikese soojuse ebaühtlase jaotuse tõttu ajas ja ruumis tekkisid maailma algusest alates tuuled ja hoovused, muutlik ilmastik, aastaaegade rütm, kliimavööd. See alatine liikumine murendab, purustab ja peenendab kivikonna mineraale ja murend rändab meredesse ning ookeanidesse. Ent mandrite pale ei kulu seetõttu veel mitte kaalutasaseks siledaks pinnaks. Maa sisemus on tasakaalustamata ja energia küllane ning kulunud mägede ja vulkaanide asemele tekivad uued. Sel viisil pidevas geoloogilises sündmusteahelas alatiselt uusi ainete hulki rändab maapinnale — päikese alla. Nõnda toimub elutu looduse suur ringkäik. See on tõeliselt üks suur suletud ring. Mandritest pärit murend koguneb ookeanides vägevateks formatsioonideks. Maakoore liikumistes sõtkutakse nad kokku ja sattudes suurematesse maakoore sügavustesse, sulavad nad uuesti. Nõnda juba kord maa sise-musest tõusnud ja maapinda ning päikest näinud ained sulades uuesti noorenduvad taas tõusuvõimelisteks. Ka fosfor, fosfor-mineraalide kujul, teeb kaasa selle ringkäigu.

Õhkkonna ja kivikonna puutepinnal ning vesikonnas asub elukond, biosfäär, loomise päevadest saadik. Taimed hangivad endale toitu, ka fosforit, otseselt maakamarast. Fotosünteesi teel püüavad nad süsinikku õhust, seda muutes põlevaks ai-

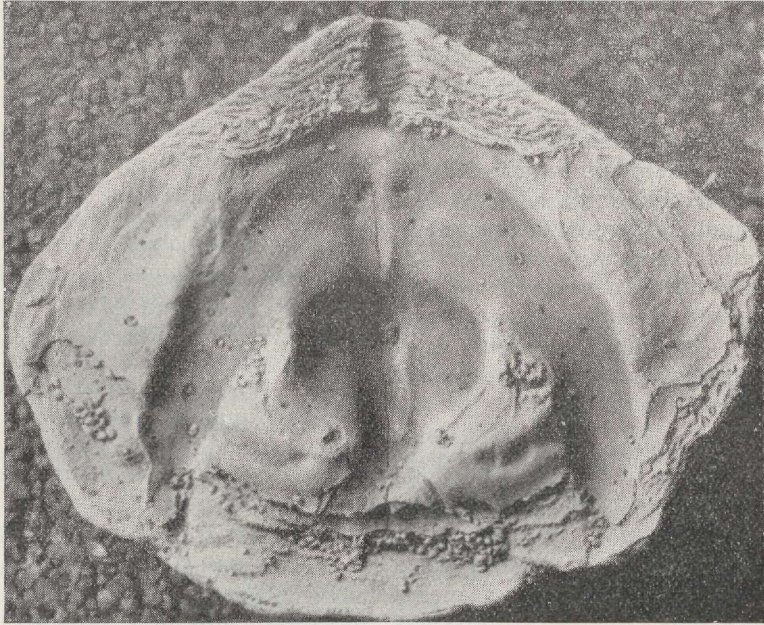
neks uuesti. Loomadki pääsevad toitainetele taimestiku näol ligi. Maakamar on eluasemeks nii loomadele kui ka taimedele ning pärast surma elu jäänused ühinevad mineraalse riigiga taas. Nõnda püsib elukonna ja kivikonna pealmise pinna vahel alatine ainete-vahetus. See on ringkäik, mida nimetaksime väikeseks ehk bioloogiliseks ringkäiguks. Selle tulemusena kujuneb muldkond, — elukonna toimel moondunud maakamara õhualune osa; ühtlasi sama muldkond on õhualuse elu otseseks ja kaudseks toidulähteaks.

Loomulikkudes mineraalainete poolest rikastes muldades fosforit on ikkagi vähe, — olgugi veel taimede kasvuks küllaldaselt kontsentratsioonis. Ka fosfor võtab osa väikesest ringkäigust ja seetõttu ta ei saa harilikult oludes koguneda suuremateks lademeteks.

III

Mineraalvarad, mida inimene vajab otseselt või kaudselt, koosnevad elementidest, millede hulk maakoos on õige väikene. Nende ainete suurem osa omab sellase madala kontsentratsiooni, millega tootmine pole sugugi tasuv. Koguni nende avastamine ja mõõtmine on võimalik sageli alles pikema laboratoorse uurimise najal. Kasulike mineraalide suuremad kogumikud, maardlad, on seevastu erandiks ning ajutiseks nähtuseks geoloogilises sündmustikus. Seepärast võitlevad ka rahvad nende valdamise pärast. Meie teame, et mõndagi neist jätkub ehk veel mõneks sajandiks. Sama lugu on ka üle mandrite laiali külvatud fosformineraalide maardlatega. Asi seisneb nimelt selles, et maardlatesse kord koondunud elemendid on seega ühtlasi kõrvaldatud praegu kirjeldatud väikesest ringkäigust. Kas elukonna enda või anorgaaniliste tegurite mõjul koondusid need ained nii ütlema lattu ning loomulikult säärases olekus nad on välja lülitatud üldisest läbikäigust, muutudes kättesaamatuks elukonnale.

Mõttekäigu lihtsustamiseks meie ei puuduta metallide maardlaid, mis on inim-

Fosfor ja elu

Fosfor ja elu

konna tööstuses tähtsad, mitte aga elule üldse. Pealegi kuuluvad nad suure ringkäiku, kus on valitsemas isesugused kontsentratsiooni ja dispersiooni seadused. Näidetena mainime aga söe, nafta, põlevkivi ja salpeetri lademeid, mis on tekkinud elukonna läbi, aga täärastunud, „lattu“ paigutatud. Anorgaaniliste tegurite toimele sattusid „lattu“ näiteks mitmesugused soolad. Sageli puudub selge piir anorgaanilise ja orgaanilise sündmustiku vahel. Mõlemad on põimitud ühte ning nende olemuse mõistmiseks peab veel arvestama meie „suure ringkäigu“ tegureid eriti. Nendel on otsustav ja määrav sõna maardlate sünnis, püsimises ja kaos.

Praegusel ajal materiaalse kultuuri pidurdamata areng sunnib inimesi rüüstama looduse varakambreid. Täärade tühjendamise sünnib võrdlemata suurema kiirusega kui nende täitmine. Aga maardlad ja täärad isegi on erandiks meie planeedi väikeses ringkäigus, kus on valitsemas elementide dispersioon, ning enamik maardlatest hävis ja hävib siiski mitte inimese käe läbi, vaid looduslike tegurite hoovuses.

On mineraale ja maardlaid, mis õige kergesti alistuvad hävingule. Soolalademed näiteks võivad püsida ainult vihma-vaeses kliimas ja kõrbedes kasvavad nad praegugi hea eduga. Teised aga oma keemilise ja füüsikalise oleku tõttu panevad rohkem vastu, — nad evivad suuremat stabiilsust. Eriti stabiilsed on näiteks savimineraalid. Stabiilsed mineraalid koonduvad seetõttu kergemini maardlatesse ning nende üleminek ringkäiku tagasi on sama stabiilsuse tõttu raskendatud. Pealeselle suuremat stabiilsust geoloogilises sündmustikus omab kristalliseerunud olek. Sellepärast ongi maakoore rohkem kui 99% kristalliseerunud olekus.

Fosfori saatuse mõistmiseks tema maises ringkäigus tuleb meil arvestada kõiki neid olukordi ülimal määral. Pealeselle peame erilisel silmas üldist fosfori vähesust meie planeedi pealmises kamaras.

IV

Maakeras kui tervikus peaks olema ligi 0,2% ($\frac{1}{5}\%$) fosforit. Kristalliseerunud maakooses on seda veel ainult 0,8 kuni 0,12%; kui aga vaadelda ainult settekivimeid, mis teatavasti tekkisid ja tekivad peamiselt meredes anorgaanilisel ja orgaanilisel toimele, — siis on nende fosfori hulka poole võrra vähem sellestki arvust. Üldiselt aga meie otsesele uurimisele kättesaadavas kivikonnas fosforile kuulub kümnes kuni kaheteistkümnes koht. Usna vähe fosforit on aga merevees. Seal on tal veel ainult 18-nes koht — 0,000006%. On enam-vähem kindel, et igast tuhandest fosforaatomist, mis rändab merre, jääb merevees püsima 1—2 aatomit. Ookeanides pinnalähedane vesi suurtel aladel sageli ei sisalda üldse mitte fosforit, küll aga leidub fosforit ookeanide sügavuses.

Elemendid nagu väävel, baarium, fluor, tsink, liitium jt., mida kivikonnas leidub fosforiga võrreldes kümme kuni sada korda vähemates hulkades, on merevees fosforist nihkunud ette. Kõrvuti fosforiga kaovad mereveest peaaegu täiesti ka niisugused elemendid nagu vask, seatina, arseen, baarium, mis muidu mürgitaksid meresid vähemalt samal määral, kui põlevkivi roiskveed mürgitavad meie jõgesid. Aga pidades silmas elule kasulikku ja hädavajalist fosforit, peame nentima, et niisugune fosfori hulga vähenemine on usna mõistatuslik. Elukonna seisukohast on aga see nähtus ähvardava ilmega. Nimelt mered on maailma fosforiidilademetete sünnipaigaks, — ent mandritelgi eriti fosforivaesed on meretekkelised settekivimid. Viimastest koosneb esijoones maakamara õhualune osa — elule nii tähtsa mullastiku mineraalolluste täär.

Ülaltoodud arvud kõnelevad, et mida elule lähedasem ja kättesaadavam on fosforikandja — seda vähem sisaldab ta fosforit. Ilmselt juba suures ringkäigus kaob fosforit läbikäigust ning primaarsetest fosfori hulkadest ainult riismed jõuavad elukonnani. On tõenäoline, et maakoore ülemises osas ja ookeanide vees toimub fos-

fori hulga kahanemine. Fosfori hulk väikeses ringkäigus väheneb, — ta „kaob lattu“, teadmata kus. Elukonda on ähvardamas fosfori nälg.

Uldjoontes võiksime aimata fosfori kadumise, täarastumise põhjusi.

Tähtsamaks fosfori mineraaliks on apatiit. See keerulise keemilise koostisega (kaltsiumfluortrikaltsiumfosfaat) mineraal on olulisemaks fosforikandjaks kivikonnas. Magma tardumise esimestel astmetel, temperatuuride juures, mis küünivad üle 1000°, on apatiidi kristallikesed esimesed kindlas olekus osad. Magma tardub aga alles siis, kui ta on oma liikumises jõudnud jaheda maapinna lähedusse. Kulumise tõttu ka maapind läheneb nendele kivimitele omalt poolt. Sel viisil magmalised tardkivimid, maakoore alatise kulumise tõttu, pääsevad maapinnale, kus valitseb murenemine ja kulumine. Siin apatiit looduslike keemiliste mõjurite toimel muutub vees-lahustuvateks sooladeks (loomulikud superfosfaadid). Osa nendest alustab ringkäiku elukonna ja muldkonna vahel. Teine osa aga rändab merre.

Kõikide fosfaatide seas on apatiidi ehitusega soolad kõige stabiilsemad ning seda iga temperatuuri juures. Teised fosforsoolad ei oma säärast püsivust. See tõttu fosfori maise rännaku ajal katsub see element igal parajal kohal ja momendil muutuda inertseks ja stabiilseks apatiidiks. Säärasena jääb ta, arvatavasti, pidama suurel ulatusel ja hulgal, ent väikese kontsentratsiooni tõttu varjatud olekus, maismaa setetes. Igatahes see fosfori hulk läheb elukonnale kaduma.

Apatiidi stabiilset struktuuri illustreerib eriti see asjaolu, et mitte ainult magmaline fosfaat, vaid ka kõik madala temperatuuride juures, ka organismides, tekkinud fosforsoolad kristalliseeruvad samuti. Röntgenkiirte abil tehti hiljuti kindlaks, et ka elusluu substantsis esinev fosfaat on apatiidi struktuuriga. Kõik looduslikud fosforiidid põhjenevad apatiidi struktuuril. Seetõttu on nad õige vähe lahustuvad ja taimedele ainult vähesel määral kättesaa-

davad. Inimese tehnika ületab selle takistuse keemilisel teel. Väävelhappega ründab ta apatiidi kristallstruktuuri inertsi ja stabiilsust, muutes mineraali kunstväetiseks, superfosfaadiks. Looduses aga superfosfaadi tekkimine on takistatud, sest looduslikud happed on üsna nõrgad ja ei saa võistelda tehaste vägeva väävelhappega. Viimane aga, oma ülisuure aktiivsuse tõttu, looduses ei või üldse esineda.

Apatiit on primaarne, tuletekkeline fosfaat. Suures ringkäigus temast kujunevad sekundaarsed fosfaadid. Erandlikkudes oludes viimased ei jää hajali olekusse kivimites, vaid võivad kontsentreeruda lademeteks, maardlateks. See võib sündida kahel viisil: kas keemilisel ja füüsikalisel toimel elutus looduses või organismide kaudu. Viimasel juhul väga sageli organismide poolt moodustatud fosfaatmaardla allub veel anorgaanilisele ümberkristalliseerumisele, kusjuures fosfaat koondatakse veel rohkem ühte: maardla kontsentratsioon tõuseb. See on inimese vaatekohast olulise tähtsusega, sest puhtorgaanilise tekkega fosfaatmaardlad on madala kontsentratsiooniga.

Keemilisel ja füüsikalisel teel fosforiit tekib ka praegu ookeanides neis kohtades, kus sügavuste söehappegaasirikas külm ja suhteliselt fosforirikas vesi pääseb kõrgemale ja seguneb soojemate hoovustega. Et koos tõusuga jahe vesi kaotab ka suure osa oma söehappegaasist ja et see gaas soodustab fosfaatide lahustumist, — siis peab fosfaat kindlas olekus sadenema neis kohtades põhja.

Merede pealmistes osades, seal, kuhu pääseb päikese kiir, fosfor niigi ei saa jääda kauaks lahustunult püsima. Planktonilised taimed ja nende kaudu ka loomad kasutavad seal fosforit viimse võimaluseni. Pärast surma loomade skelettosad koos neis sisalduvate fosforsooladega vajuvad sügavusesse ja lahustuvad seal kas osaliselt või täielikult. Seda tagab seal valitsev suur rõhk ja söehappegaasi rikkus. Vaatlused kinnitavad, et ookeanide vesi alles sügavusega muutub fosfaatide-rikkaks. Nõnda toimub ka meres üsna

kindel ringkäik ehk õigemini fosfori läbikäik. Suurem osa fosforist meredes valitsevate keemiliste ja füüsikaliste tingimuste tõttu ning organismide toimel täärastub ja kaob sellest ringkäigust. Elu ei hävine meredes ainult sellepärast, et mandrid murenevad ja kuluvad ja primaarne, maasülgavusest tõusev „nooruslik“ — juveniilne — fosfor rändab merre alatiselt. Üks osa sellest, nagu nägime, mineraliseerub juba anorgaanilisel toimel, teine aga, — olles korraks läbi käinud ookeani elukonnast.

Olgu fosfaat kadumas anorgaanilisel või orgaanilisel toimel — temast ikkagi peavad meredes kujunema õige suured lademed ning neid kujunes ka üsna rohkesti minevikus. Et aga üldjoontes mered ja mandrid on permanentsed, siis fosfaatlademete suurim osa jäi ja jääbki ookeanide põhja, inimesele ja elukonnale kättesaamatus sülgavuses ja olekus.

Väiksem fosfaatmaardlate osa on seotud mandrite aladega, mis olid minevikus üle ujutatud merega ajutiselt ja asetsevad päikese all praegu — ka ajutiselt. Neid kasutab tsivilisatsioon.

Siin riivaksime korraks veel organismide osa fosfori koondamise alal. Organismid ise sisaldavad ju fosforit, eriti luudes ja skeletis. Nende osade kuhjumine aegade vältel võib isegi juba põhjustada fosfaatlademete tekkimise. Pealeselle loomade väljaheidete sisaldavad ka rohkesti fosfaati. Mainigem ainult guaano lademete tekkimist kalaküllaste ookeanide rannikul ja saaril. Ka Euroopas tunneme näiteid samal alal. Austrias näiteks Mixnitz'i koobas andis 23.000 tonni fosfaati, mis kuhjus loendamatu aastate vältel nahkhiirte väljaheidetest. Paari aasta eest ka Eestis leiti Irboskas vana linnuse varemete tornides tuvide guaanot. Seda veeti sealt välja samuti mõned tublid vagunitäied.

Igasugused elutekkelised mineraalid kannavad „elukivide“ — bioliitide — nime. Ka Eesti fosforiidilademed on ilmselt bioliidilise ilmega.

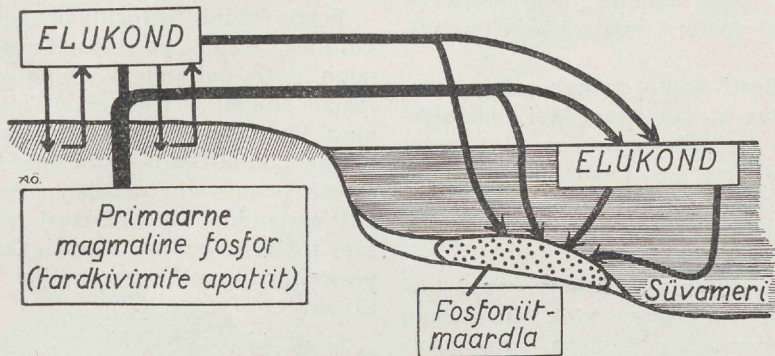
V

Eesti väärtuslikumaks, kestvamaks ja tulusamaks maavaraks on tema mullastik, pinnas. Fosforit sisaldab see 0,1% ümber, milline hulk vastab fosfori sisaldusele jääaegses põhimoreenis. Kuid Eesti mullaalune aluspõhi on sedimentaarse päritoluga, seega üsna fosforiidivaene. See vastuolu mullastiku ja aluspõhja vahel on Eesti geoloogilise arengu tulemus. Meie mullastiku mineraalne osa on võõramaine, erraatiline. Jääajal liustik, taganedes üle Eesti, jättis maha Soomest kaasatoodud moreenkuhjatise — savi, liiva jne., millede koosseis vastab keskmiselt tardkivimite keemilisele koostisele. Fosfor on selles moreenmaterjalis esitatud apatiidi kujul. Põllumajandus nõuab aga kõrgemat fosfori sisaldust ning eriti mitte apatiiti, vaid taimedele kohasemat superfosfaati.

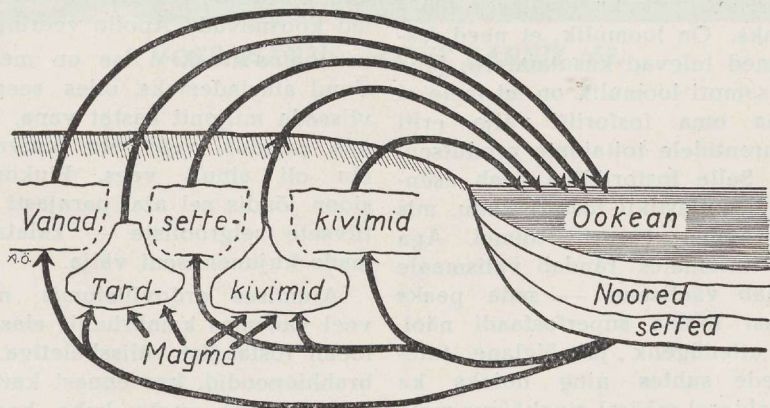
Eesti veab välja karja- ja põllusaadusi. Sellega veab ta aga välja oma fosforit, mida ainult ükskord jääaeg talle kinkis ja mille tagavarad kunagi enam ei täiene loomulikkude täärade puudumise tõttu apatiiti sisaldavate tardkivimite näol. Eesti on seega fosfori poolest eriti vaene riik ja on loomulik, et väljaveetavate karja- ja põllusaadustega maast pageva fosfori asemele tuleb sisse vedada superfosfaati. Kuid on veel üks fosfori maast-pagemise tee olemas, mille ulatust meie ei tunnegi veel hästi. See on — meie jõed, mis mitmesuguste soolade näol kannavad ka fosforit merre, olgugi et see fosfor tuleb osalt meile tagasi kalade näol. Aastas võiks see kadu olla vähemalt 10 kuni 20 kg fosforpentoksüüdi ühelt ruutkilomeetrilt. Igal juhul on see aga vähem kui 40 kg ruutkilomeetri kohta. Eesti põllu- ja heinamaade pinna kohta üldine fosforpentoksüüdi kadu voolava vee kaudu võrduks siis 230 tonnile, millele vastab 1200 tonni superfosfaati. Aga see kadu on arvestatud silmas pidades ainult loomulikkude fosfaati, kuna kunstfosforvæetise kadu põldudelt vihmaveega pole arvestatud kaasa.

On veel üks kadu olemas. Põllupinnase analüüsides selgub, et pealmises, künni ja väetamise alla kuulavas osas

FOSFORI LÄBIKÄIGU SKEEM

SUURE GEOLOOGILISE RINGKÄIGU SKEEM

fosforiiti on eranditult vähem kui 50—70 sm sügavuses. See vahe võib tõusta kuni üks kolme vastu pealmise põllupinna kahjuks. See on põhjustatud mitte ainult põllu kasutamisest, vaid ka sellest, et fosfor rändab sügavusesse, kultuurtaimede piirist välja, umbes sinna, kuhu ulatuvad rakvereraipe juured. Seda rännakut sügavusesse eriti peab tegema kunstväetise — superfosfaadi fosfor, oma väikese stabiilsuse tõttu.

Uldiselt Eesti kohta on aga selge: arenev põllundus ei saa enam läbi loomulikude fosfori hulkadega mullas, sest, nagu mujalgi maailmas, ka Eesti mullastik lagestub fosforist — aeglaselt, aga pidevalt. Nõnda veeti sisse Eestisse 1937. a. 40.000 tonni superfosfaati.

On selge, et see sisseveetava superfosfaadi hulk ei võigi minna kõik taimekasvu heaks. Teatav kindel ja üsna suur protsent sellest hulgast kaob jäädavalt meie maa bioloogilisest ringkäigust.

Eestis on olemas ka fosforiidi lademeid. Fosfor on täärastunud neis organismide toimel, seega on Eesti fosforiidid boliidid. Kuid nende maardlate ulatus on piiratud ning praegu võiksim hinnata meie tootlikes fosforiitides olemasolevat fosforpentoksüüdi 3.000.000 tonnini. Praeguse tarvituse juures, võimalikku tõusu arvestamata, Eestile jatkuks sellest 400—500-ks aastaks. On loomulik, et need fosforiidi lademed tulevad kasutamisele juba nüüd, kuid samuti loomulik on, et meie ei pea vedama oma fosforiiti välja, eriti mitte konkurentidele toitaivate produtseerimise alal. Selle fosforiidiga peab asendatama meie mullastiku fosfori kadu, mis sünnib geoloogiliste tegurite toimel. Aga fosfor, mis toitaivetes rändab välismaale ja sinna jääb väetisena, — seda peaks ikkagi tagasi tooma superfosfaadi näol. See oleks ettenägelik ja õiglane tulevaste põlvete suhtes ning hoiaks ka fosforit küllaldasel määral ringkäigus meie maal. On ju ka põllumajanduses tuntud see kord, et ei tohi müüa sõnnikut kõrvale, — see on oma maa ramm ja peab jääma oma talu põldudele.

VI

Seni vaatlesime fosfori saatust tema rännakul meie planeedil ning tegime vastavaid järeldusi fosfori ringkäigu kohta Eestis. Nüüd vaatleksime veel meie fosforiidi lademeid, — nad on heaks illustratsiooniks fosfori geoloogilisele täärastumisele.

Eestis leidub fosforiiti peaaegu kõikides kihtides, alates kambriumi-aegse Estoniumiga, mille paljandeid võime uurida Maarjamäe jalamil ja Kakumäel Tallinna juures, ning lõpetades devoniaegse punase liivakiviga Lõuna-Eestis. Viimases fosforikandjatena esinevad fossiilsete kalade luud. Ent majanduslikku tähtsust omab ainult see fosforiit, mille asupaigaks on Eesti paekallas ja mille emakihiks on *Obolus*-liivakivi.

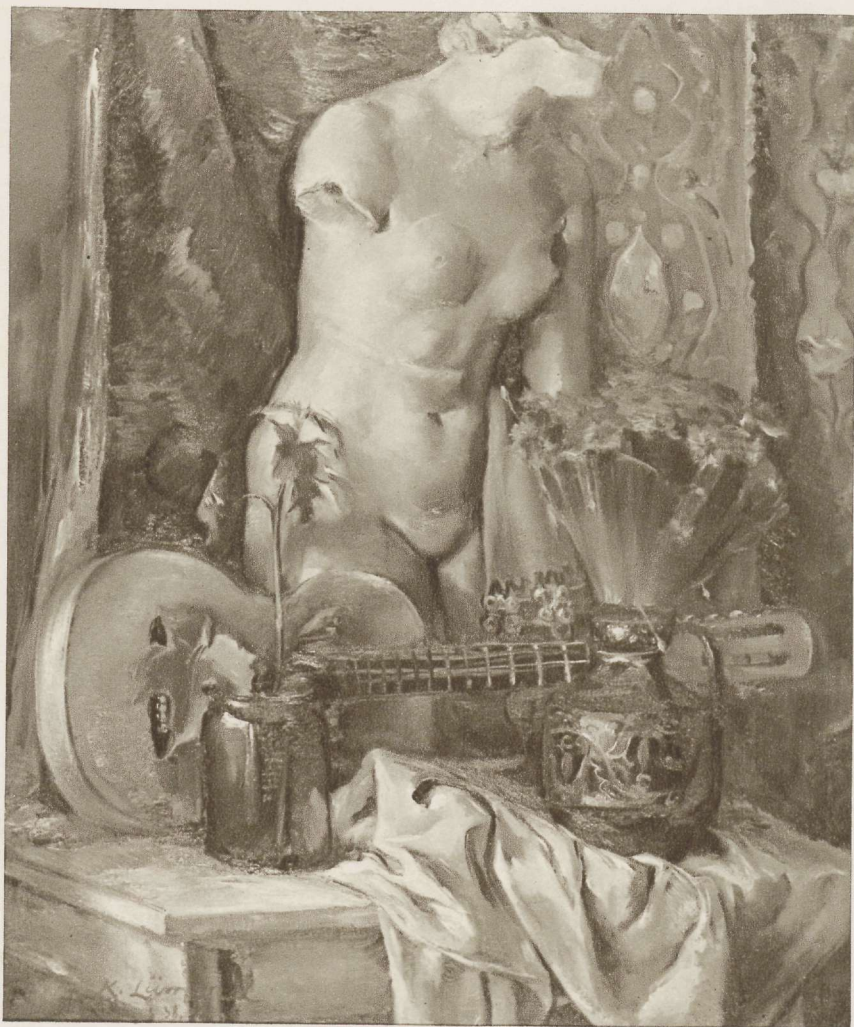
Obolus-liivakivi sai oma nime ühest väikesest fossiilist, mida temas esineb rohkesti ja mille nimeks tema avastaja E. Eichwald ligi 100 aastat tagasi pani *Obolus apollinis*. See on üsna sisurikas nimi, kui mõtelda, et *obolos* oli Hellases väike münt, milliseid pandi koguni koolnutele suhu, et nad sellega võiksid maksa oma sõidukulud üle Styx'i jõe. Ning Apollo — päikese ja valguse jumalus. See *Obolus apollinis* ongi meie fosforimeraaliks. Nõnda Eesti fosfaadi maardlad koosnevad „Apollo veeringutest“.

Obolus-liivakivi ise on meie ordoviitsiumi aluslademeks, olles seega vähemalt viissada miljonit aastat vana. Ordoviitsiumis puudus veel elu kuival maal, — elu oli ainult vees. Elukonna evolutsioon jõudis sel ajal parajasti kuni primitiivsete selgrooliste — kalataoliste loomade kujunemiseni välja.

Alumises ordoviitsiumis ning sellest veel vanemas kambriumis elas eriti palju loomi fosfaadist välisskeletiga. Need olid brahhiopoodid, kes ennast kaitsesid välisilma ohtude vastu kahe kaanega. Olid need kaaned suletud, siis loom asus nende vahel nagu kapslis. Kambriumis ja ordoviitsiumis brahhiopoodide enamikul need kaaned koosnesid kaltsiumfosfaadist. *Obo-*

J. VÕERAHANSU: SÕRVE RANNIK (õli)

K. LIIMAND: NATUÛRMORT (õli)

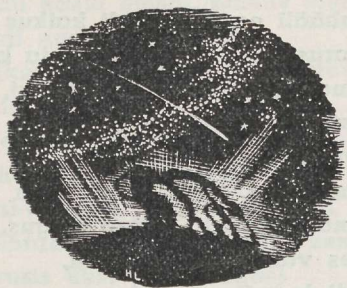
lus apollinis, — meie fosforiit — ongi üks fosfaatbrahhiopood ning elas koos oma samasuguste kaaslastega eriti rohkearvuliselt meie ordoviitsiumis.

Teadlaste poolt on korduvalt avaldatud arvamist, et sel vanal ajal pidi merevee soolade koostis erinema praegusest, ning et ka fosfori hulk võis olla kambriumis ja ordoviitsiumis eriti kõrge. Seda aga meie ei saa ei tõestada ega eitada. Üks asi aga on kindel, et *Obolus*-liivakivi meres, meie fosfaadi sünnipaigas, valitsesid tõesti eriti soodsad tingimused fosfaatbrahhiopoodidele. See meri oli, arvatavasti, osaliselt eraldatud ookeanist, oli madala veega ning mandritest merre suubuvad jõed tõid endaga kaasa palju fosforit. Need tingimused olid soodsad oboliididele, teised loomad aga, nähtavasti, ei saanud siin püsida hästi.

Nõnda on meie fosforiit erandlikkudes tingimustes kujunenud bioliittäär ning selle fosfor pidi obolustesse kogunema mereveest vahepealse planktonilise toidu kaudu.

Praegune Eesti asub geoloogiliselt erandlikult rahulikus ja stabiilses kohas. Sellal, kui mujal maailmas koguni kontinendid korduvalt olid merede põhjaks, olles sageli vulkaanide sünnipaigaks ning areeniiks, kus suurejoonelised mäestikud tõusid, et variseda, — valitses siin maakoos tardunud rahu. Seetõttu kõik meie aluspõhja kihid, ka *Obolus*-liivakivi oma „Apollo veeringutega“, jäi puutumatuks püsima ning säilis peaaegu samas olekus, mis oli tal ta enda loomise päevil. Ja kui keemilise koostise poolest on *Obolus apollinis* ja ta kaaslasted üsna lähedased apatiidile praegu, sisaldades puhtal kujul, ilma juhuslike lisanditeta 39% fosforpentoksüüdi, siis meie ei eksi ka oletusega, et see koostis oli juba omandatud elusate oboluste poolt ordoviitsiumi meres. Apatiidi stabiilsus pidi ka siin olema määravaks teguriks.

Miljonite sajandite vältel viibis see fosfaat täärastunud olekus väljaspool geoloogilist ja bioloogilist ringkäiku ning alles nüüd, — inimese käte kaudu, alustab ta uut rännakut.

Sedov

äes kompass, saatur uuringutel maistel,
 ta suri. Uduvarjus jääne ilmakaar,
 kesk pimedust polaarset päikset paistel
 magneedinõela jälgis kustuv silmapaar.
 Rihm ahtal rinnal, jooksul aetud risti,
 koer raskund koormat vedas noruspäi.
 Laev, mida kaua murti, kisti,
 jäähaua surumisse maha jäi.
 Maa-avastajaid maine pelg ei haara!
 Maa-aladesse, kus vaid poolus hiid,
 kus hiilgab põhjavalguse tiara,
 meridiaanide kus sõlmit liit,
 kus lasub kõikjal surmavaikus
 ja taevas kiirtest pooleks murt,
 kus inimhääli esmakordselt kaikus
 kesk avarust, mis iidselt tumm ja kurt —
 vaid sinna! Mööda minnes koolust,
 ürgviirastuste uduriiki retk!
 Eelsurmne värin, viimne hetk
 kõik kannatada, kõik, kuid võita poolust!
 Nälg piinand tend ja õudne haigus,
 ta rauges vaikselt keset teed,
 skorbuudi hukutavais laiges
 puupalkidena jalad lebasid ta ees.
 Ent ime! Kõike tema talus,
 ta uuris suunda piinus, valus,
 käes kompass: nõela siht — marsruut.
 Idee ja tööga kokkupuut

veel kiirustas ta matusrongi,
silm kustus rõõmus, kiirgas palg:
maa poolusvõesse jõutud ongi.
Siin sangarlik vaid astund jalg.

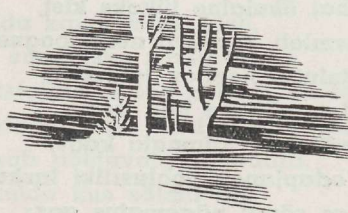
Ei leia keegi Põhja kõrves küngast,
üksluses lumelinas kadund kalm.
Lund alla langeb pilverüngast
ja kostab tuule haliseja salm.
Kord sõbrad uudisraja kaudu
ta laiba viisid, üksi jäid.
Ei olnud talle kirstulaudu,
ei kodumulda pihutäit.
Maet vaikselt ta: ei salku leinaastes,
saluute, lippe, tervitavat kaid,
ta jäätund keha pisarveega kastes,
kaks madrust lumes põlvitasid vaid.

Ent sangari ei hääbu kuulsus; —
pää kohal õhuline tükeks kist,
nüüd tormleb, tuiskleb neljahoogne tuulsus,
kaob siniuttu keerlev terasrist;
on võidet arktilise udu askus,
magneeditorme tajumata kaos,
nüüd Vodapjanov poolusriiki laskus
ja embas sõpru nägematus aos;
lipp tiivuline, nagu linnud vabad,
on Šmidti käsul heisat, paisuv jõus,
teodoliidi nurgaga on tabat
arg päikseloojang, kahvatu kuutõus;
lend toimus otsustavalt kaaluv,
maailma ühte liitnud Tškalov,
Ameerikaga meie mannermaad.
Käes rahvuspidu, vägede paraad,
kuid, sõbrad, mälestagem neid, kes langend
jääavarusis üksi lumehanges!

Sedov, on teostet poolust otsiv luur!
Su vana kompass jatku leidis uues,
su julge retk, teed karmi Põhja luues,
on meie meeles sangarlikult suur.

Oo, oleks piiramata elualad,
jõesänge muuta, murda igijääd!
Hing virge meie kehha valat,
ju emäüsas sirutuvad käed.
Jääkaugusesse kutsub unelm meid.
Kui tabaks turmgi keset lumeteid,
ühtainsat omaksin ma soovi:
oo, meenutaks mu surmahetk Sedovi!

Tõlkind Jüri Šumakov

Kunsti sügishäitus

õulukuu tulekuga lõppes sihtkapitali valitsuse kunsti sügishäitus. Niihästi varemad sihtkapitali valitsuse näitused kui ka see näitus oli võrreldes teiste näitustega esinejate arvult suuremaid, väljapanekuilt arvukamaid ja loominguiliselt laadilt mitmekesisemaid. Sel näitusel võisime saada täiesti ülevaatliku pildi meie kunstnikkonna suvisest ja sügisest tööperioodi tulemustest. Kui arvestada paarisaja töö kõrvalejätmist ruumi puudusel, siis arvatavasti pakkus see näitus täieliku ülevaate meie kunstnikkonna tänapäeva püüetest, loominguilaadist ja väärtuslikest saavutustest.

Kui võrrelda varemate sihtkapitali näitustega kõnesolevat näitust, siis võime konstateerida, et oleme kunstilise üldtasapinna tõstmisel taas teinud sammu edasi. Sest vaatamata sellele, et kevadine sihtkapitali näitus oli tähelepanu endale tõmbavate kunstiteoste poolest rikkam ja et käesoleval näitusel esitatud teoste keskel polnud eriti üllatavaid tooteid, andis kogu näitus siiski võrdlemisi hea üldmulje meie kunstnikest. See näitas teoste viimistlemisostkust, tehnilist kooli ja kõneles asjalikust tõsidusest ja oskusest väljendada oma isikupärast temperamenti kunstiloomingus. On eriti sümpaatne, et noorema sugupõlve kunstnike keskel kaob järkjärgult otsiskelev eksperimenteerimine puht-esteetilisel alusel, formalistlikul ku-

jul, ja asemele astub teadlik ja süvenenud tehniliste ja sisuliste ülesannete lahendus.

Ja kui meie veel seejuures märkame ergast tundenärvi ning kunstilist elavust, siis võime selle nähtuse üle vaid rõõmustada. Sest oli aeg, millal nooreestilised traditsioonid kippusid muutuma meie kunstnikkonna loomingu ühekülgseiks esteetilisiks katsetusiks kindla sihita. Ses mõttes nüüd on aga tunda pööret. Ainevalik, kindel sisuline selektiivsus, hakkab kuidagi tugevamini domineerima. Nähtus, et igaüks meie maalijaist toodab natüürmorti, loob maastikke ja portreid ning maalib sekka kompositsiooni, hakkab taanduma ja selle asemele astub kindlam ja süvenenum keskendumine ühel alal. Ka laiialivalgustus tehnikate valikul hakkab kaduma: meil on juba akvarelliste, õlimaali-kunstnike. Kõik see laseb loota aja lähenedemist, kus meil areneb kitsamas tähenduses maastikumaal, žanrila ja portree-kunst.

Kuid veel ühele rõõmustavale sümptomile juhitagu tähelepanu. See on publiku huvi kasvamine kunstinäituste vastu. Nii suur külastajate arv — nagu seda nägime sel näitusel — võib rahuldada täiesti meie näitusekorraldajaid: 21 päeva jooksul käis näitusel ümmarguselt 8000 inimest ja katalooge müüdi läbi kolm trükki! Kuigi suurem osa näitusel käijaist olid õpilased ja hinnaalanduse tõttu gruppide viisi külastajad, on sellane arv meie näitustel siiski

EUDOLF PARIS

V. Ormison

Taevaskoda

õli

E. Ole

Fr. Tuğlase portree

Öli

rekordiline. Et tõsine huvi meie kunsti vastu on kasvamas ja süvenemas, tõendab ka näituselt ostetud teoste arv. Kunsti sügisnäituselt osteti teoseid üle 10.000 krooni väärtuses. Kõik see viitab meie kunstielu tervenemisele ja kunstiloomingu eluõiguse omandamisele ühiskondlikus kultuurinõudluses.

Kuid küsime: mis oli sel näitusel silmapaistvat ja iseäralikku nii vanade kui noorte loomingus?

Prof. N. Triik oli seal säilitanud kogu ulatuses oma loomingupinge. Juba kevadisel „Pallase“ juubelinäitusel nägime siingi väljapandud värvilist joonistust pr. Kiviste'st. See oli ülitundeliselt ja õrnalt nähtud, mõnevõrra ingliskult peen ja elegantne portreejoonistus. Võib-olla on see laad Triigile vähe iseloomulik — kuid siis on seda kõik ta joonistused ja akvarellid daamidest! Seevastu oli aga portree õlis H. Martnast üks paremaid Triigi viimaste aastate portreid ja näituse parim portree üldse. Kuigi selles esines pea osas üksikuid joonistuslikke ebatäpsusi, nagu näit. silmad, siis oli seevastu üldvorm ja koloriit jõuliselt iseloomustatud ja sugestiivselt nähtud.

A. Janseni teoseist paistis kaugele ta suuremõtmeline panoraam „Tallinna vaade“. Oma ereda päikesevalgusega tõmbas see maaling kohe saali astuja tähelepanu endale. Kuid kauem vaadeldes muutus teos üsna pinnaliseks, värvitunnetuse ja tundelikkuse asemel hakkas silma paistma joonistuslik koloreerimine ning rõõmus plakatlikkus ja maaling kaldus kahanema pigemini suvila pannooks. Kuid hind kataloogis — kr. 900 — tuletas jälle meeles olukorra tõsidust ja nagu oleks nõudnud sellele tööle väarikamat kohta. Sageli on tundunud Janseni töödes nagu ebakõla kunstilise tahte ja saavutuste vahekorras. Ja on lihtsalt kahju, et nii väljakujunenud kunstnikul kui Jansen puudub nähtav võimalus oma loovtöös anda ruumi rahulikule süvenemisele ja viimistlemisele. Janseni maastik ja portree tõendasid kõikide heade omaduste olemasolu päikese-

küllaste, dekoratiivsete impressioonide nägemises.

R. Nyman on nüüd järjekindlamaid esinejaid sihtkapitali näitusil. Kuid ta teosed kevadisel näitusel olid mõjult värske- mad. Siin kippusid „Vaade Tallinnale“ ja „Kuld Lõvi suveaed“ jääma värvituks või õigemini — osa pinda maalingust kannatas värvimise all, muutus struktuurituks ja ruumilise šarmita pinnakatmiseks. Oma dekoratiivses pinnalises laadis on Nymani maalinguis kesk- ja tagaalad olnud ikka paremad ja viimisteldumad kui esiplaanid. Kõnesolevate väljapanekute keskel olid tal värskemaid Tapurla talu motiiv oma vahetu nägemis- ja esituslaadiga.

Nii Janseni kui Nymani teoseil peatudes tekkis mulje, et kuigi esitatud teosed on huvitavad näituse üldtaseme seisukohast, siis ometi on tunda seal rohkesti esinemise ja maalimise „kutselist kohustus“, rohkem kui tarvet väljendada värvitunnetuse ja pulbitseva vormitajumise tungist. See on omaette keskne küsimus. Kas maalida motiive õpitud ja harjunud laadis õpetatud kunstniku asjalikkuse ja rahuga või otsida kunstist tugevaid elamusid, leida kunstiliste väljendusvahendite kaudu võimalust oma isikupärase mõttemaailma väljendamiseks, loodusest tajutud meeleolude või mõttes kerkinud teadumuste edasiandmiseks? Tõsi küll, esimene tee paistab olevat meie kunstnikkonnale omasem. Teisalt võib aga tekkida mõte: see sihtjoon on tingitud suuresti asjaolust, et suhteliselt väiksem arv meie kunstnikest saab end pühendada sügavalt juurdlevale loovtööle jälgides oma arengut. Siin tuleb arvestada asjaolu, et enamik meie kunstnikest loovad vaid puhketundidel, vabal, joonistusõpetaja ametikohustustest ülejääval ajal. Mida imet siis, kui hingestatud mõttemaailm taganeb väheviimisteldud pildimaalimise eest. Kuid sel juhul meie peaksime tegema ka ümberhinnangu arvustamises ja vaatlemises. Me võiksime hinnata märksa kõrgemalt kui seni A. Jegorovit, kes esines laitmatu asjalikkusega ja meeldiva rahulikkusega motiivis „Kalarannalt“, N. Bergholzi, kelle

Kr. Raud

Viljalõikus

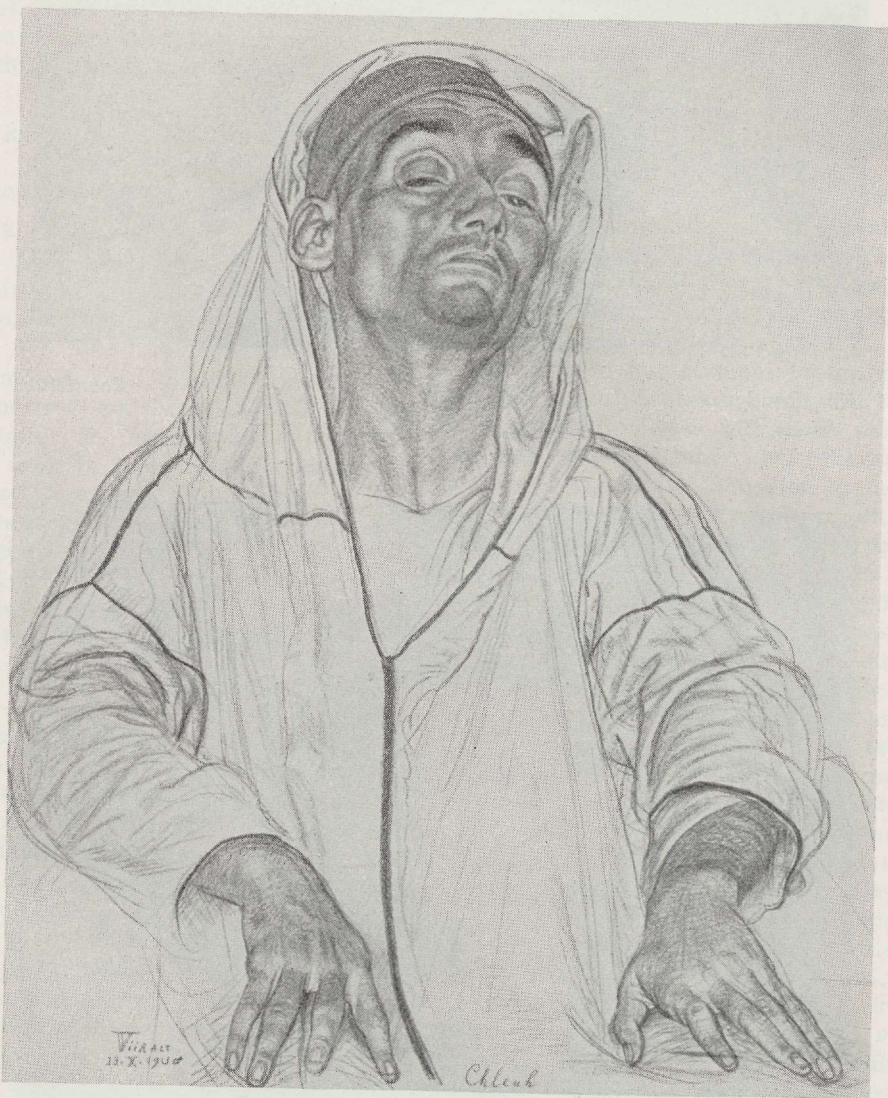
Joonistus

Kr. Raud

Kuulataja

Pliats

E. Viiralt

Oopiumi uimas

Pliats

E. Viiralt

Kaameli pea

Pliiats

„Kündja“ ja „Leevikese“ on koolikohaselt küllalt värvielavad ning asjalikud, E. Foersterit motiives mererannalt, aga eriti B. Ottenbergi „Kojutulekut“ ja K. Zeidleri interjööre Oru lossist! Kõigil neil äsjaloeteldud maalijail on välja kujunenud oskus tööd alata ja lõpetada; mõningad neist on erkamad värves, mõningad värskemad värvikattes. Nende teoseid võib asetada ükskõik kuhu ruumi ja kooskõlastada ükskõik millega, sest neid iseloomustab tasavägine viimistlemisoskus ja haritud kunstipärasus. Ja kui kellelegi meeldib sügavam meeololu, siis vaadeldagu ta A. Kaigorodovi, E. Brinkmanni, sest nende teoseis on tõesti mingi intiimsem vaatlus paaritatud ühtlase oskusega esinemisega. Ehk koguni L. Oskarit, kes sama motiivi esitab kümneid aastaid hämaras õhtusumedas meeololu ja ikka sama värvisegamise retsepti järgi. Ning kui vaatlejaile peaks segavalt mõjuma eespooltoodute väikesemõõtmelised formaadid ja efektipuudus värves, siis vaadeldagu Valerian Loigu natüürmorte, kus leidub salongilist elegantsi ja dekoratiivsust vägagi osavas ettekandes ja koolitatud laadis. Ning meeldib kellelegi ehk õhuliselt kerge ja läbipaistev akvarell, siis seisatagu ta Burmani, nii seni kui juniiori tööde ees, sest nad mõlemad on motiivijahis ja tahavad kinnistada „käidud ja nähtud“ kohti kõigile arusaadavas keeles.

Selles suunas areneb meil ka tugev järrelkasv, ainult vahega, et nende tooted on dekoratiivsemad ja pintslikäsitlus sageli lopsakam ning neid lahutab eelmistest mingi toonide tugevam kokkutõmme ühtlasele värvilaadile. Kuid see on ju eesloetelduile sarnlev koolitatud maalimine ja õpitud asjalikkus, mida leiame E. Lepsi, J. Gentaleni, H. Lepiku, G. Raua, A. Sivardi, H. Miikmani, A. Murakini ja paljude teiste töedes.

Kuid jälgitagu kunsti sügisnäitusel esinejate loomingupõhjal üht teist suunda, — isikupärasemalt väljakujunenud töötamislaadi eesti maalijate keskel. Võetagu kasvõi E. Kutsari. Tema maaling „Elva

mets“ on lihtselt suur pintseldus „endast välja“. See on taltsutamatu tung nähtud edasi anda kogu temperamendiga. Ainult kahju, et kunstiliste vahendite ohjeldamine ei kujune tasakaalukaks vahekorraks ja sellest ei arene igakülgset lõpetatud ja nauditavat tööd. Kuidas sellane värvierkus, tajumine ja fikseering omandab kunstipärase ilme, võime parimini näha V. Ormissoni maastikes. „Kevadine Taevaskoda“ — see oli paremaid värvinähtud maastikke kogu näitusel. Ormissonile pole tarvis andagi huvitavaid motiive, vaid ainult inspiratsiooni — ja tekib kunstiteos. Ja seejuures pole oluline kunstiteose otsene värviküllus. See võib avalduda ka peenis varjundeis ja üksikosis, maalingu üldises värvide kooskõlas, nagu leiame seda J. Võerahansu Saaremaa motiivides. Neis on palju leidlikkust ja intensiivset pinget. Võerahansu portreele on, nagu maastikelegi, iseloomulik just detailne tunnetus ja tundelik esituslaad, mis annab tõendust kunstniku ühtlasest, vahenditust vormitajumisest. Niipea kui hakata jälgima sellaseid isikupäraseid loomingupüüdeid, hakkab kohe hajuma ühtlustav koolkonna ülevaatlikkus esinejais. Sootuks midagi teisiti ja uut pakub näit. E. Haamer omas jõulises ja peaaegu dramaatilises meremaastikus „Kameljapüüdjad“. See olnuks parimaid žanrimaalinguid näitusel, kui ainult maneerlik puisus kalurite figuurides poleks toonud ebakõla teosesse. Ning milline vahe eraldab Haamerit R. Uutmani samaainelistest motiividest värvis ja meeololu. Ei midagi jõulist, vaid ainult maalilist, soojades kontrastides hoidud heledat värvilisust annavad Uutmani teosed! Ja J. Pütseppki, kes kaua aastaid on end sõna otseses mõttes vaevanud „pildi tegemisega“, on sel näitusel üks värskemaid. Ta „Luunja kanal“ on niisama värske kui „Vana viinavabrik“ on huvitavalt värvirikas. Ja kui nende äsjanimetatud kõrvale asetame K. Liimandi jõuliselt esitatud teosed — „Natüürmort torso“ ja lopsakas pintsli tehnikas „Hilissuvi“, E. Ole dekoratiivselt vaadeldud, kuid kahjuks mitte ühtlase pingega ja süvene-

A. Bach

Illustratsioon

Akvatinta

misega teostatud kirjanik Tuglase portree ning A. J o h a n i tugevat kompositsioonitunnet ja joonistuskäsitlust näitavad maalitud ning lõpuks veel J. G r ü n b e r g i puhtavärvilised impressioonid monotüüpilises tehnikas, — siis mõistame seda võrratut mitmekesisust nende maalijate loominguks, keda ei huvita ainult motiiv — meeldivgi motiiv — ja kõigile ning kõikjale sobiv kunstiteos.

Sellest seisukohast lähtudes peame vaatlema ka K r. R a u a joonistuslikku toodangut. Tema looming on omaette nähtus, läbi põimitud isikupärasest mõtte maailmast, individuaalsest väljenduslaadist ja tehnikast. Sellane toodang on täieline vastand kõigele sellele, mida mõistame tavaliselt objektiivse, koolikohase kunstioskuse ja kõigile mõistetava väljendusvormi ja ilumeele all. Tema maastikulisel vaated taluhoonetega on sageli laiavalguvad, perspektiivilt ja ülesehituselt ebaõiged — kuid kogu esituslaadi kannab tugevalt süvenenud meeleolu, ürgsuse nägemismeel ja iidseid aegu kajastav vormikõne. See, mida Raua looming meile pakub, on arhaistlik ja sümbolne tõlgitsus loodusest, maastikust ja inimestest. „Viljalõikus“ pole mingi olustikumaaling moodsest põllumajandusest, vaid just kui kaugete aegade kajastus sellest, kuidas emakene-maa annab inimesele tööd ja elu; Raua joonistus „Kuulataja“ — see pole konkreetne juhtum mingist jutustusest, veel vähem anektoodist, vaid see on algkuju kõigile kuulatamistele, uudishimudele ja teadmistele. Raua toodangu mõtteline alus ja primitiivsuse ulatuv nappus joontes ja vormides on annud ta loomingule ainulaadse seisukoha meie rahvusliku kunsti esitamises.

Kui Raua omapärase joonistuste vaatluse järel minna meie graafikute juure, siis muutub pilt hoopiski. Juba üksi tugeva tehnilise traditsiooni domineerimine ja moodse oskusliku võime esilekerkimine asetab meie graafikakunsti erilisele tasemele. See on peamiselt meie graafikaala looja E. V i i r a l t i pärand, mis nii mitmekesisel tehnilisel suunas ja vormis on

pannud liikuma kogu järelkasvava põlve. Viiralt ise esines kõnesoleval näitusel joonistustega Aafrikast, Marrakešist, kus ta käesoleval poolaastal viibib. Araablannad, berberid, sealsed linnavaated, kaamelid — kõik see, mis teda ümbritseb, leiab nüüd kinnistamist paberile ja joonistamist metalli. Viiralt vormitunnetus on endine ja joonekindlus sama, mis varem. Meie võime ainult tunda headmeelt, et Prantsusmaa pakub võõraile andekaile kunstnikele laialdasi töövõimalusi, ja võime ainult kahetseda, et vaid väike osa sellest suurepärasest loomingust jõuab Eestisse.

Välja arvatud E. K o c h, kes valmistab korrektseid ja asendamatuid maastikulisi ja tööstuslikke vaateid meie kodumaast, hakkab meie kohapealse loomingu tooni andma naisgraafikute pere. Nad on oma teoseis meeleolult sügavamad ja tehnilises leidlikkuses paindlikumad. A i n o B a c h i akvatintad mustlaste muinasjuttudele „Romenge paramiši“ on huvitavad ja rafineeritud ja A g a t h e V e e b e r i ofordid ja kuivnõelatööd on jõuliselt ja elavalt nähtud. Puugravüüri ala aga paistab võtvat uut hoogu P. L i i v a k u, E. R ü g a, E l l a M ä t i k u, R. S a g r i t s a jt. kaudu, kuigi veel on tunda kadunud H. M u g a s t o asendamatu.

Raidkunsti oli sel näitusel arvukamalt kui kunagi varem. A. S t a r k o p f - R e a oli pannud välja neli graniitteost punases maakivis. Need olid, nagu senisedki Starkopf-Rea skulptuurid, dekoratiivsed kompositsioonid, kus vähem tähelepanu on pööratud üksikosa liigitusele kui materjali arhitektoonilisele mõjule. Tundub, et kujur vajab selles laadis suuremaid, monumentalsemaid ülesandeid, sest et väikese mõõtmelistes ateljeetöödes jäävad sellased teosed detailide viimistlematuse tõttu mõjutuks. Koduseis töökodade meeleoludes loodavaist teoseist olid kõnesoleval näitusel paremad E. J õ e s a a r e väljapanekud. Tema stiil on intiimselt salongiline. Figuur Andrus Johanist oli elavalt skitseeritud impressionistlik väikeplastika. Portreedes tabab Jõesaar suurepärase plastilise tunnetusega karakteristliku üldvormi.

Vastand Jõesaare loomingulaadile on F. S a n n a m e h e toodang. Välisminister K. Selteri, teedeministri abi K. Jürgensoni ja insener P. Tauk'i portreed on jõulised viisandid, koguni liigagi hoolimatult jõulisele vormimärkimisele rajatud ja karakteriseeritud portreed. Et Sannamees võib viimistella oma teoseid plastilise tundelikusega ja klassikaliku rahuga, tõendab tema „Tütarlapse pea“, mis on täieline „muuseumi number“ oma headuses. Kompositsioon „Kaevurid“ on jäänud kavandlikuks ja kompositsiooniliselt kuivaks. Aktijoonistused sangviinis olid head joonistused, kuid enam siiski ateljee harjutused kui näituse eksponaadid.

Teistest kujuritest hakkab aastast-aastasse rohkem tähelepanu endale tõmbama M. S a k s. Ta omab kompositsioonis tugevamat närvi kogu teose silueti viimistlemise ja ühtlust üksikosade käsitlemise puhul. Võib arvata, et Saksast kujuneb hea jõud plastiliste suuremate kompositsioonide loomisel. Teised esinejad skulptuuri alal olid kõnesoleval näitusel vähem tähelepanudavad või liiga väheste teostega esindatud lähema pildi saamiseks nende loomingu iseloomust. Peab mainima, et ligilähedalt samas kvaliteedis graniitmaterjal ja vähetööteldud kujul punane maakivi, nagu seda nägime sel kunstinäitusel, hakkab väsitama vaatlejat.

Hallid hauad

n siin kirikukülas käidud juba mitmedki korrad. Nüüd aga küpses otsus lõplikult ning Jaan pöördus õpetajamaja õue.

Jaan polnud veel kunagi juhtunud nägema pastor Norrmanni, küll aga oli mõndagi temast kuulnud. Oli räägitud, et tal on pealagi juustest lage, lõua otsas hõre keisrihabe, kondine pale ja soonelised käed. Mõni teadis koguni rääkida, et pastor põlvnevat isa poolt eestlastest, samuti emagi poolt, aga asunud kirikumõisasse, ta muutunud sakslaseks. Ja nüüd olevat ikka päris põline sakslane, ära julge mõeldagi, et põlvneks eestlastest.

Jaan nüüd siis läks selle mehe jutule. Venemaal oli ta näinud mõndagi pastorit. Üks neist leeritaski teda Sise-Venemaa väikelinna külmas härmatanud seintega kirikus. See oli rändpastor ning teda oli kuulamas üle paarikümne inimese. Ka kolm leerikaaslast oli Jaanil, kaks poissi ja üks tüdruk kusagilt väiksemast eesti asundusest. Kuid see leeripäev möödus nii, et ei saanud sõnagi rääkida nende teistega, ei teretada, ei jumalaga jätta. Tema seda tahtis, aga need külapoised olid nii arad ja kohmetud, et hoidsid eemale. Kunagi ei näe enam neid, kellega olid koos esimest korda armulaual. Kuid näod jäid meele ja püsivad meeles surmani. Küllap ka need kolm kaaslast mäletavad teda, kuid kuidas? Saaks ta näha ennast läbi nende silmade, saaks näha ennast nende mälestuses. Milline see oleks? Hiljem ta nägi pastoreid veel mitmes kirikus nii Kaasanis kui Peterburis, kuid ikka tuleb meele see sealt väikelinnast, kes selle leeriaja tegi pooletunniliseks paukuva pakase pärast. Nüüd aga siin tuleb lähem tutvunemine ühe oma usu vaimulikuga, tutvunemine oma usuga, milles ta sündinud ja mida tunnustanud seni.

Pastor Norrmann ei olnudki nii kõhetu, nagu räägiti. Väliselt ta tuletas meele aadlikust bürooametnikku, nõnda ta oli ühte kasvanud oma kirjutuslauaga. Ei saanud kuidagi kujutella kirjutuslauda temata ja teda lauata — see oleks olnud nagu pühaku pilt ilma raamita. Pastor istus raamatute taga ning näis süvenenuna kirjatarkusse. Alles mõni hetk hiljem tõstis ta silmad sisseastujale.

„Mis asi ehk nou otsimine toob sind minu juure, noormees?“ küsis pastor, hoides sõrmi kinnipandud raamatu vahel, ise vaadeldes hindavi silmi võõrast sisseastujat.

Jaan seisis esialgu kohmetuna, sest ümbrus näis talle üpris uudsenä. Temalt ei küsitud ei nime ega antud ka võimalust ennast esitella. Ei pakutud kätt, ei osutatud istet. Selle asemel aga sinatati, kuid mitte koduselt, vaid kuidagi senitundmatul viisil.

„Vabandust, härra pastor, teie kindlasti ei tunne mind. Minu nimi on Jaan Kivisaar, arstiteaduse üliõpilane. Tahaksin Teid tülitada ühes asjas, aga vist olen sattu-

nud siia ebasobival ajal. Mul pole kiiret, ma võiksin tulla ka teine kord, kui teil jatkuks vaba aega mõnesuguseks vestluseks..."

"Kes teile, noormees, on ütelnud, et minul pole aega? Minul on aega. Ah soo, teie olete üliopilane, medicus... Nojaa, istuge siia. Ja ütelge siis, kust vallast olete pärit, kes on vanemad. Minu kihelkond on suur ja viimasel ajal on üsna palju talupoja lapsi läinud universiteeti. Ennemalt käidi minu juures nou küsimas, nüüd ei lausuta sellest enam sanagi oma opetaja härrale. Aga mina voin ütelda, et vanemad, kes on kindlas usus oma jumala sisse ja selles ka oma lapsed on kasvatanud, võivad küll oma lapsed saata korgemasse kooli ja sellest omale onne loota, aga kes ei hooli meie Onnistegija usust, selle lastest tohib küll väga harva head loota. Need lähevad keik, kes sinna, kes tänna patu teele, ega ole neist roemu vanematelegi, vähem veel teistele."

"Minu vanemad on kunagi elanud siin Palukülas ja siit rännanud välja Venemaale. Sealt minagi olen pärit."

"Pea kinni — kas vanemad tunnistavad luteri usku voi on nad lasknud ennast salvida venelasteks?"

"Ikka luterlased, mina ka. Mind leeritas Venemaal pastor Niggol, ehk olete kuulnud temast?"

"Jaa, olen kuulnud, sest mina olen ka joudumööda tegemist teinud meie evangeeliumiusu asjadega. Aga kas ka vanemad tulid siia tagasi?"

"Ei tulnud, mina üksi olen siin onu juures."

"Jaa, see on ilus, et nad oma usku ei ole maha salanud, kuid nüüd nad vististi kahetsevad väga, et nii kergesti jätsid oma armsa kodumaa. Ja teie tulete siis paluma, et mina nende käekäigu eest üks eestpalve peaksin voi nou annaksin, kuidas saada nendest teadust? Jaa, palve mina voima pidada, et üks kristlik meie koguduse pere liige, kes sündinud siin maal, on nüüd seal hädaorus ja meie ei tea mitte, mis nendega võib olla sündinud. Aga teadust anda mina ei saa, ehk härra ortskomandandi abiga voiks saata neile kirja, et tulgu tagasi ja olgu kindel omas usus."

"Tõsi küll, mul pole juba pool aastat teateid kodustest, kuid sellega ma ei tahtnud teid tülitada. Mul oli teissugune palve. Ma olen nimelt siin esimene kord ja mul oli tahtmine paluda teilt luba vaadata vanu kirikuraamatuid, et saada andmeid oma esivanemate kohta nii kaugele kui võimalik. See on hakanud mind huvitama. Prakti list sihti sellel pole, ainult nii ütelda uudishimu. Võib-olla mõistate seda?"

"Ime küll, olen siin koguduses hinge karjaseks olnud juba kakskümmend aastat, aga seesinane palve on mul esimene kuulda. Ja siis teie olete see, kes tahab teada, kes tema esivanemad on olnud? Kes nemad on olnud, seda voin siinsamas teile ütelda, et nemad keik on moisa orjuses olnud ja meie püha kirik on püüdnud nende hingeonnistuse eest valvata. Ja siin raamatutes pole ka muud kui nende ristimises antud nimed. Ja palju see nimi enam ütleb?"

Ikka veel valitses pastoris mingi kõrk üleolekutunne. Jaan mõistis, et see härra on suuteline ka kergesti ärrituma ja vihastuma ning siis on ta järsk nagu Jehoova, keda ta teenib. Kuid sedaviisi ei jõuta eesmärgile. Kavatus oli siiski nii kallis, et tuli riskida. Seepärast Jaan vastas:

"Olen pisut ajaloolase huvidega ja olen ülikooli raamatukogudes tutvunenud mitmesuguste arhivaalide ja ürikutega. Teie kahtlemata teate, kuipalju rõõmu valmistab ajaloolase vaimule vanade raamatute sirvimine. See on isegi, kui nii võib ütelda, kirk, kuid suur ja õillis kirk. Tean küll, milliseid andmeid sisaldavad kirikuraamatud. Nendest võib restaureerida nii mõndagi unustatud minevikust. Muidugi olid mu esivanemad mõisa orjuses, kuid kelle esivanemad pole olnud orjad? Aadli tekkimine nii mõnelgi maal on hilisema aja nähtus ja ajaloo valgusel jälgitav. Arstiteadus, näi-

teks, ei ole leidnud, et aadliku keha või vaim oleks konstrueeritud kuidagi teisiti. Kui otsida vahet, siis leiduks ainult see, et füüsilist tööd tegevate vanemate lapsed enamalt jaolt on tugevamad ja elujõulisemad, seega looduse poolt isegi teatav eelistus kehvematele klassidele...“

„Teie olete üks sotsialist või koguni kommunist. Aga et teie üks haritud inimene paistate olema, siis ma ei arva, et teie rahvast moistmatalt ässitama hakkate ja annan jumala nimel andeks teie sanad. Aga minagi kui üks teoloog pean tunnistama, et piiblis on üteldud, et ka jumala ees on keik ühesugused. Kuid seda tuleb moista, et see on pärast surma nii viimse päeva kohtu ees, mitte siin maa pääl. Seepärast meie ei saa ega voi mitte elada nende suurte sotsialistide sanade järele, vaid peame ülemaks panema seda, mis meile on lasknud ütelda meie armas jumal ise.“

Pastor Norrmann vaatas võidurõõmus oma oponendi otsa, olles kindel, et selle vaadetel ja väidetel on nüüd löödud jalad alt ootamatult ja põhjalikult. Ta nägu sarnles malemängija omale, kes vilumata vastasele on teinud ootamata mati. Kuid vastane näis veel püüdvat võidelda.

„Teie, härra pastor, tunnete muidugi väga hästi neid vaatekohti, kus teadused vastuollu usuga. Ja teadus sammub oma teed, ta ei saa teisiti. Vaevalt meiegi siin suudame lahendada neid küsimusi. Selle üle on mõteldud ja arutatud palju, kuid vastust leidmata saadakse küsimusest üle sel moel, et tunnistatakse korruga mõlemaid tõdesid — usulisi ja teaduslikke. Mina näiteks ei saaks oma teel edasi, kui ma arstiteaduslikke tõdesid hakkaksin eitama. Arste on vaja ja arstiks peab õppima, see tähendab võtma omaks selle teaduse tõed. Teist teed minul pole.“

Vastu ootusi pastor Norrmann muutus üsna lahkeks.

„Ma näen, teie olete palju oppinud omas noores eas, ja kui jumal aitab, peab teist üks tubli arst saama. Nojaa siis — jumala nimel ma luban teil vaadata meie raamatuid, et saaksite kuulda, kes teie esiisad ja -emad siis on olnud.“

„Täna teid.“

„Ei, ei. Ma tahtsin veel ütelda, et see üks ilus komme on ka oma esivanemaid meeles pidada, kuigi nad on olnud ainult moisa sulased. Olen ise ka neid raamatuid vaadanud, kus pole küll sees palju muud peale vaeste inimeste nimede. Olen vahel vaadanud ja suure kurbusega näinud, missuguste suurte hädadega Issand meie kihelkonda on karistanud. Nii selle Pohja tapluse ajal meie kihelkonda jäi alles umbes 1800 hinge, aga enne oli oma 6000. Ja on siin ennegi hirmsatel aegadel palju inimesi andnud oma hinged Issanda kätte ilma jumalast seatud opetaja püha sanata. Ning seepärast olen mina kolm pühapäeva järjest pidanud jutlust nendest kurjadest aegadest ja kogudus on siis härdasti nutnud, et jumal nende onnetute hingede peale laeks tulla halastust. Seepärast ma ei keela seda, kui ka üks teine haritud inimene sinna sisse vaataks ja näeks seda, mida minu silmad seal on näinud. Ja voin teile abiks olla, kui peaks kaduma minema sirge joon. Seepärast mina luban, et teie minu kantseleis voite istuda ja teile sinna üks tool antud saab, kus teie voite vaadata need raamatud. Ja minu preili saab seal juures olema, et raamatud mitte üle ukse ei saaks välja viidud, mis on kovasti keelatud.“

„Täna vastutulelikkuse eest.“

„Nii siis oppige need raamatud tundma ja vaadake sealt, kuidas jumal meid ikka päästab ja aitab, kui meie häda on läinud liiga suureks.“

Esimestel hetkedel ta otsekui janunes aastaarvude ja nimede järele. Oma üllatusiks ta leidis siit omaendagi nime, sünniaja ja sünnikohaga. Leidis vanemate abiellumise aja ja ema vanemate nimed. Neid nägi ta esimest korda, sest ema polnud oma vanemaid kunagi nimetanud ristinime järgi. Leidis siis isa sünniaasta ja kuupäeva,

millest selgus, et isa alles kuu aja eest pidas oma 55 a. sünnipäeva. Tõsi, seda sünnipäeva ju varem teati ja pühitsetigi, kuid need tähtpäevad kõik on suutnud ununeda mõne sõja-aasta jooksul. — Leidis, et ema on kaks aastat isast noorem, sedagi ta teadis enne üsna umbkaudselt. — Kuid siis ta leidis, et vanaisa Kaarel on sündinud aastal 1825 ja surnud 1893. Tähendab, vanaisa surres Jaan oli kaheaastane, vana-ema aga oli surnud juba viis aastat varem, teda poleks niikuinii saanud näha. Ja siis vanavanaisa Jakob on sündinud 1788, surnud 1862. Ja selle Jakobi isa Meos on sündinud 1748, surnud 1827. Meose isa Iisak on sündinud 1710, surnud 1790. Iisaku isa Heno on sündinud juba 1672, surnud 1712. Noorelt surnud. Kuid Heno isa Jaan, viimane, kellest võib loota andmeid neist raamatuist, on sündinud 1649, surnud 1705.

Niisiis esimene joon arhiivi põhjani on käes. See viimane esiisa on ka Jaan, nagu üks tema nüüdisaegne järeltulijagi. Sirvides neid lehti Jaan avastab, et selle muistse Jaani nimi on kusagil kantud sisse Andsi Märdi Jaan. Kuna hiljem Jaan esineb Andsi Jaanina, tuleb järeldada, et selle Jaani isa nimi oli Märtn. See on — üheksa põlve tagasi elas esivanem Märtn, Andsi Märtn, kes sündis umbes 200 aastat tagasi. Ja kaugemale ei saa enam heita pilku, sest puuduvad kirjalikud allikad.

Siit edasi võis juba süveneda muudesse asjaoludesse, milleledele kirikuraamatus leidis vihjeid. Mäepajule kolimine näib olevat sündinud Iisaku ajal, sest 1730. aastal teda nimetatakse juba Mäepalu Iisakuks. Siis juba on kantud nimekirja Iisaku esimene laps Leena. Jaani surmapäeva juures leidub märkus, et surnud vaenlase käe all. Kas oli ta sõjamees? Varasurnud Heno surma sissekande juures on märgitud — kasakate poolt maha tapetud lahingus kivide juures. Iisak on olnud kolm korda abielus, ta laste arv ulatub kahekümneni. Kuid hariliku vanaduseni neist lastest on elanud kaheksa, kuus on surnud alla kümneaastaselt, teised enne neljakümnendat eluaastat väga mitmesugustel aegadel. Abiellunud tema lastest on kolmeistkümmend — oi, vana Iisak sai oma elus palju pulmi näha. Üks Meose lastest on aastal 1801 soldatiks antud ja on soldatiks vist veel praegugi, sest raamatus pole vähimatki märgitud ta surma kohta. Soldatiks antud ja sinna jäänud tänase päevani. Kuid küllap see Miko võitles vahvasti Napoleoni vägede vastu, et ta ei tulnud tagasi. Siit nähtub jälle, et Meosel on surnud ühe nädala jooksul kolm last, et on olnud mustad rõuged, et vanaks on elanud neli last ja et see kange mees Miko, kes raamatute järgi elab veel praegugi, peaks olema nüüd 140 aastat vana.

Jaani märkmete hulk paisus suureks. Väljakirjutused võtsid enda alla terve vihiku. Ning siis ta otsustas mitte enam tulla ning läks ütlema pastorile oma tänu.

Ta leidis pastori mõtteis. Näis, et pastor seekord juurdles muude küsimuste kallal. Ei tekkinud enam usulisi vaidlusi. Pastorihärra oli jahe ning ta toas tundus kõle.

„Noh, härra student, mida siis rahva hulgas arvatakse ka neist meie päästjatest sakslastest?“

„Mitte midagi ei arvata.“

„Kuidas see on, mitte midagi ei arvata? Mis need eesti ohvitserihärrad ka räägivad?“

„Ei tea, pole ühegagi tuttav.“

„Nii? Siis olete küll osanud ennast kahjulikest inimestest hoida. Mis on läinud, seda voime tunda ja tundma oppida, aga tulevikku las juhib meie jumal.“

„Paluotsa Jüri Matt ütles niisamuti.“

„Ah teie tunnete ja käite läbi. Siis ma näen, et oskate moistlikust inimesest lugu pidada.“

„Kardan, et tülitan teid. Head päeva, härra õpetaja.“

„Head päeva ja jumal andku oma rahu.“

※

Täna tuleb võtta ette kõik kalmistule. Jaan on leidnud vanadest kirikuraamatutest vana matuseplaani, millele oli märgitud ka Kivisaarte kalmukoht. Sinna on maetud igatahes Meos ja Iisak, võib-olla ka koguni Jaan ja Heno.

Suvisel keskpäeval valitses kalmistul vaikus ja rahu. Kalmistu peateel, kaskede-alleel, liikusid puude lehed kohinata, kuna kalmude ümber asuvad põõsad näisid tar-
dunutena. Nende vahel üksikute põlispuude all asetses kalmude väli, enamasti mul-
lapeenrad, millele istutatud tagasihoidlikke lilli. Ligemata arv riste rauast ja puust.
Nende keskel üks, mis oli Jaanile juba tuttav ja mille vaskplaadilt ta võis lugeda oma
vanaisa Kaarli ja vanaema Maie nime vastavate aastaarvudega. Ning künkamügerik
nende kõrval näis olevat Jakobi oma, kes kirikuraamatute järgi elanud a. 1788—1862.

„Vanaisa, olen sul küllalt külas käinud, nüüd lähen vaatama veel kaugemaid
vaarisid. Sain nende aadressi ja kui ma juba kord olen siin sugulasi külastamas,
siis ei või ka unustada neid, kellel pole vähem teeneid minu olemasolus kui teil
siin.“

Vana kalmistu-jagu polnud raske leida, see oli ennegi teada. Kunagi vist oli see
kalmistu-jagu saanud täis ning selle ette oli rajatud uus, ja ka see uus oli praegu täis
saamas. Inimpõlvede vaheldudes huvi vana kalmistu vastu vähenes, uued ja värs-
ked leinad ei viinud enam kellegi teed sinna. Käisid seal ainult vanemad inimesed,
kes veel teadsid oma omaste kalme seal puude all. Kuid vähenes nendegi arv. Roh-
tusid vanad kalmistu teerajad, hävisid lilled kääbastelt, varisesid puuristid.

Vana kalmistut katab juba tihe võsa. Mõni vanasti kalmule istutatud kask, lõh-
mus või vaher on kasvanud juba hiiglapuuks, kuid alt on ajanud end üles tihe kuu-
sevõsa. Kõndides leiad veel kõikjal vanade kalmude kääpaid, mõnel alles veel pool-
varisenud puuristike, mõnel selle tükiid mädanemas rohus. Kuid ühele kivile aseta-
tud raudristike on kasvanud küljeharuga kuusetüvesse.

Siin siis on need seitse kalmuküngast ja seitse sammaldanud sängi, millele pole
kasvanud kohendajat. Neid pole siin seitse ega seitsesada, neid on tuhandeid. Nüüd
märkab igaüks, et on tegemist vana kalmistuga, kuid kulub aastaid, mets kasvab
suuremaks, ning siis tunnevad kalmistut vaid ametimehed koguduse juhatuses ja ki-
rikuarhiivi koltunud raamatud.

Raske on siin leida, mis on unustatud. Kui suudaks teha kindlaks selle vanaaegse
laiema haudade vahelise tee, siis polekski vist enam raskusi. Kuid see on võib-olla
olnud maapealne rada, ilma ääreta ning temast pole muud jälge kui vaid joon, millel
puuduvad muistsed kalmumügerikud. Seda aga ei saa märgata võsas, milles silm ei
ulatu paari sammu kaugusele.

Kuid Jaani hoolsad vaatlused ja otsimised andsid siiski tulemusi. Vaadates ee-
malt, sealt, kus silm veel ulatus nägema üle kiiresti sirguva kuusiku, võis märgata,
et kolm suurt puud seisavad ühes reas ning nende naabruses, jalgteel võrra kõrval,
on ridastikku neli puud. Täheandab — selle sisejalgteel ääres on kasvanud kahel
pool puid, milledest seitse veel alles. Tihe, läbipääsmatu kuusik on uputanud enese
alla kõik muu.

Ja siis siit selle jalgteel ääres kolmas rida ja teine haudade pere paremat kätt.
Rühkides läbi kuusevõsa võis märgata neid haudaderühmi kuni kolmanda reani. Ja
siis paremat kätt teine rühm.

Siin osutus kergenduseks võsa-vahe. Omal ajal vist tugevaks tõstetud kääpad olid
nüüdki tunda suurte võsamätastena, mis olid ohtralt kaetud palukamarja vartega. Need
katsid kalme paksu vaibana ning nende juba õitsenud varte küljes võis näha peeni-
kesi rohelisti marjahakatisi.

Kes kinnitaks siiski, et need kääpad on mõnede ta sugulaste omad kaugematest
põlvedest? Mis oleks lihtsem, kui eksida siin. Puudki võivad kasvada juhuslikult

reas, vana plaan võis olla valesti valmistatud, jalgtee võis olla, kui ta olemas oligi, hoopis kõver. Kas vanasti harrastati sirget joont nagu meie päevil? Seistes siin kääbaste ääres, Jaan ei teadnud siiski, kelle põrmu ta oli tulnud tülitama siin selles lepikus rahu. Esimene rahu saabub surmaga, teine, kui su kääbas unustatakse, kolmas, kui mets kasvab kalmukünka peale, neljas ja igavene siis, kui on hävinud ka vanad raamatud ühes su nimega. Siis on lõplik rahu ja maailmal pole sinuga enam midagi tegemist.

Kuid mis paistavad siit kõrvalt sambla alt? Oo, need on kivid. Ja neid on iga kääpa päitsis üks; ligikaudu korrapärane rida ümbritseb seda kalmupaika. Kivid — see vihjab ju Kivisaarte nimele, vihjab võib-olla sellelegi, kes on kasakate poolt maha tapetud lahingus kivide juures. Ei, siin pole kahelda, vaarisade manala on leitud.

Mingi harras tundmus tekkis Jaanis. Tundis, et ta viibib pühas paigas, vanas pühas paigas. Igale elavale suguvõsale sigineb juure halle haudu, vanemad neist ununevad, kuid kes ütleb, et tunded varemaste vastu ei või olla niisama suured ja sügavad kui hilisemategi vastu. Vanaisa, keda sa pole iialgi näinud, ei peaks ju millegi poolest olema eelistatud vaarisale. Kõik ju täidavad ühte kohust — ulatada järeltulijate kaudu kätt tulevikule. Ning kõiki tabab üks saatus — asuda nägematuks teepostiks ajaloo tee ääre. Tuleb aeg, asub sisse ritta isa Andres, asub hiljem Jaan, asuvad needki, kes alles ellu kutsumata. Jaa, paarisaja aasta pärast mäletatakse teda, Jaani, niisama vähe kui nüüd Meost või Iisakut, Jaani või Marti.

Mida siin teha? Kas palvetada?

Imelik mõte — palvetada. Palvetada nende poole, kellel kõik palved palutud, kellel kõik teod juba vaetud ja kellest on juba ammu saanud just see, mis igäühel peab.

Olid neilgi vanasti oma mured, oma ohud, oma raskused ja hädad. Muidugi oma rõõmud ka.

Agal igal juhul need siin mullas puhkajad olid mehed, kes pidasid vastu oma aja. Mida muud elu mehelt üldse nõuabki? Ei kadunud, ei murdunud elus, pärisid auga haa siin mullas. Kas keegi oli teisest natuke parem, teine natuke halvem — see pisi ei tule siit kaugusest vaadates enam arvesse. Peaasi, et ta oli, elas ja võitles, ning seega võimaldas ka olemise temale, Jaanile, kes praegu istub siin. Ei, nad võimaldasid elu kõigile neile, keda siin on ümbruses taluperemeestena kaks-teistkümmend meest, teist niipalju ehk veel teistes valdades, osa linnades ja aleveis, osa, jah, isegi kaugel Volgamaal. Nad võitlesid ja võitsid.

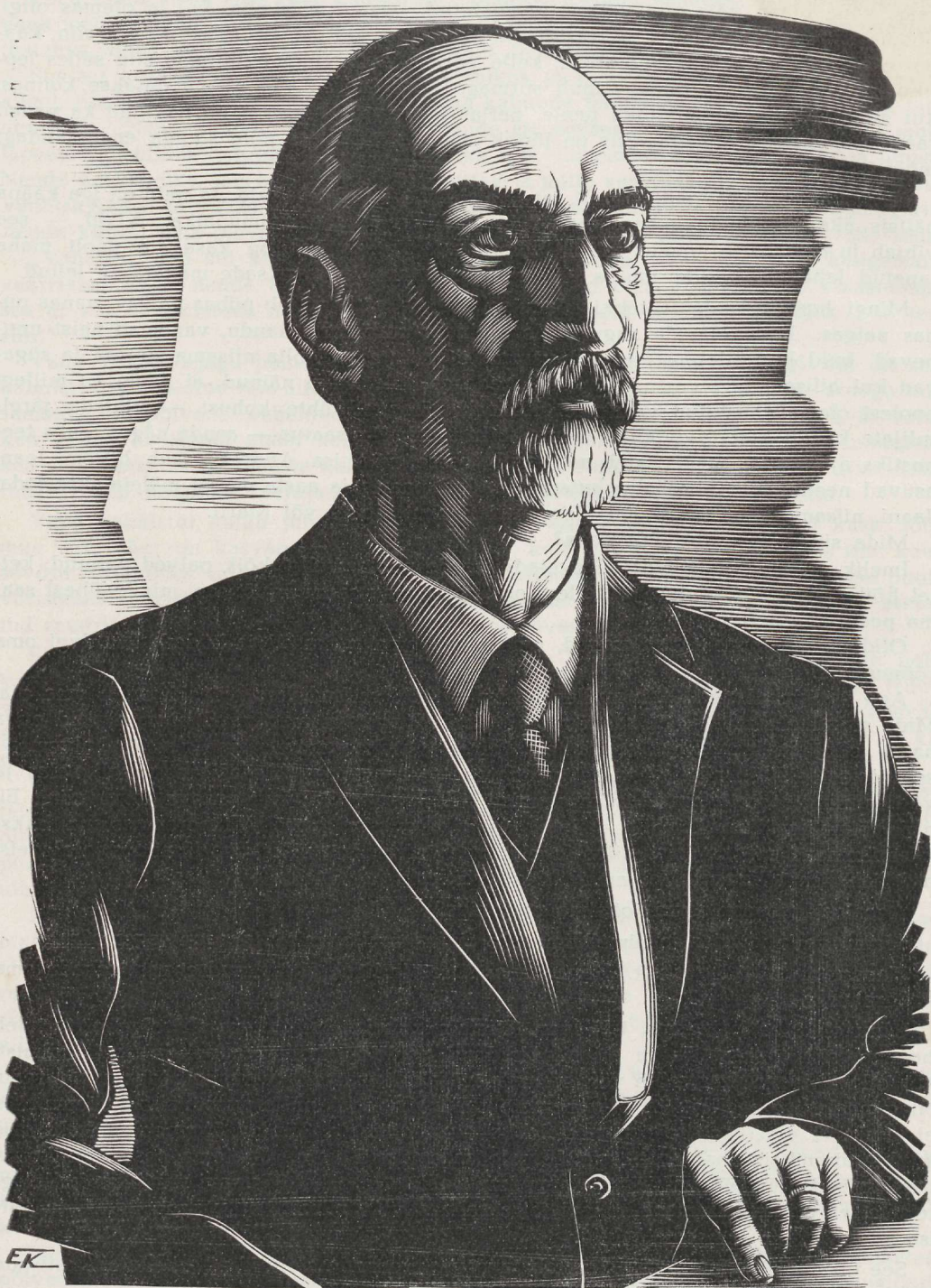
Agal kuidas pean mina toimima oma elus?

„Jaan, vana vaarisa ja nimekaim, ütle sinagi mulle, mis ma pean tegema?“

Hauast ei tulnud vastust. Vana Jaan, Meos ja Iisak ei lasknud ennast segada oma haurahus.

Õhtu oli juba liginemas, kui Jaan tõusis minekuks. Kuid otsus oli selge, et ta tuleb homme siia tagasi. Ta ju oli siin leidnud peidetud koha kaugel inimeste silmist, kus olla enesega, kus mõte võis rännata viljakalt uudseid ja raskelt tabatavaid radu. Ning pealegi see oli ju ta esivanemate rahupaik, koht, mille avastajaks on tema, mis ei kuulu ei onu Peetrile ega teistele kaheteistkümnenele. Siin on õigupoolest koht, mis kuulub ainuüksi temale, sest teistele pole seda olnud vaja. Ja tema seab siin korda need hauad, kääpaõigus uueneb ning kaob oht, et see koht kunagi müüakse kellelegi teisele, et võib-olla kunagi kellegi teise rahusoovija pärast pillutakse laiali ta esiisade, Põhjasõja kangelaste luid.

See on uus ülesanne, mis sisustab ta segaste aegade sihituid päevi. Ja siit esiisade haudadelt viib ta kord kaasa otsuse, mida ta peab tegema oma eluga.

E. Kollom

Prof. Jaan Tõnisson

Puulõige

Jaan Tõnisson

jal, kui Jaan Tõnisson asus Tartus „Postimehe“ juhtimisele, oli meie avalikkuses vaibumas C. R. Jakobsoni kahekümnendate aastate baltisakslust ründav mõtteliikumine. Koguni suletud oli „Sakala“ kaaslane, Jaak Järve toimetatud „Virulane“. Sulgemisel oli ka Eesti Kirjameeste Selts, kus arenesid omal ajal ägedad võitlused C. R. Jakobsoni ja dr. J. Hurda, „rahvameeste“ ja „pastorite partei“ vahel. Kaubalaeva-selts „Linda“ oli kokku varisenud ainelistes maksuraskustes, kuna Aleksandri kooli abikomiteed olid suletud ja kogu kooli ümber tõusnud põnevus oli vaibumisel. Kahvatu ja hall oli avalik seltskondlik elu tolleaegsetes üksikutes organisatsioonideski, nagu mitmesugused karskuse-, rattasõitjate-, laulu- ja mängu- ning põllumeeste seltsid. Eestlastest linnakodanlus kiratses majandusliku asutamise-ajajärgu raskustes, nagu ei saanud jalgu alla ka põllumees maal, olles koormatud maa-rendi ja kõiksuguste maksukohustuste ränktraske koormaga. Selle aja loetavamaks ajaleheks oli Lõuna-Eestis peale Ado Grenzsteini „Oleviku“ ja K. A. Hermanni „Postimehe“ veel „Ristirahva Pühapäevaleht“, mille rahvalik sisu oli kõike muud kui rahvuslik.

Aeg oli kõigiti soodus selleks, et võis olla tuuli purjedes J. V. Jannseni, K. A. Hermanni ja dr. J. Hurda kirikupoliitilisel

mõtteliikumisel. Kiriklik kirjandus domineeris meie tolleaegsel kitsapiirdelisel raamataturul. Meie tõusvas haritlaskonnaski löi läbi see tunglev esirinne, mis pidi kitsastest oludest eesti haritlase kiirrutuliselt välja viima kirikumõisa aineliselt kindlustatud, avaravaatelisele ja lahtisele rõdule. Kirikumeelne mõtteliikumine parandas omaaegseid 40-ndate aastate „kiriku ja usuvahetusest“ saadud ja 80-ndate aastate C. R. Jakobsoni mõttevoolu poolt loodud haavu. Siin oli määrav tähendus kirikukantslil, mis hakkas ikka rohkem ja rohkem üle minema eestlaste kätte. Ühtlasi oli kadumisele määratud vana ja arhailine, piiblitõlkeline ja „usuromantiline“ ning sajandeid kestnud saksamurdeline kiriku-keel. J. V. Jannseni ja dr. J. Hurda kirikupoliitiline mõtteliikumine oli teadlik oma järjekorralisest võidukusest ja edust.

Aga ühtlasi võidi märgata, kuidas keset majanduslikku üldist vindumist kasvas ja suurenes arvuliseltki meie haritlaste hulk. Siin olid suured teened Tartu ajaloolisel ülikoolil, mis asetses maa südames ja mis oli kättesaadav eestlasele. Aga samal ajal muutus tunduvalt meie tõusva haritlaskonna väline ja siseminegi ilme. Traditsioonilisest saksa keelest hakatakse aegajalt üle minema sulaselgele eesti keelele. Ühtlasi muutub meie tõusev haritlaskond ka oma koosseisult mitmekesisemaks, kuna meie avalikkusse ilmuvad esimesed õigus-teadlased, nagu J. Ermas, A. Aan, T. Va-

res, J. Reichmann, J. Poska, J. Jaakson, J. Teemant, K. Päts, J. Lõo, K. Parts, J. Tõnisson ja teised. Aastal 1896 vahetas dr. K. A. Hermanni „Postimees“ omanikku ja peatoimetajat, kelleks sai noor õigusteadlane Jaan Tõnisson. Jaan Tõnissoni toimetatud „Postimees“ kajastas eneses täiel määral üldsuses valitsevat ideelist profiili — kallakut idealistlikku moralismi ja doktrinaarsusse.

Jaan Tõnisson sündis 22. detsembril a. 1868 Mursi talus Viljandi vallas. Ta õppis Tusti külakoolis, Viljandi kihelkonnakoolis, Viljandi linna algkoolis tuntud ärkamisaegse luuletaja F. Kuhlbari juhatusel, Viljandi kreiskoolis ja Tallinna gümnaasiumis. Aastal 1892 lõpetas ta Tartu ülikooli õigusteaduskonna cand. jur. astmega. Ta oli Tartus peetud IV üldlaulupeo kirja-toimetajaks ja lühemat aega Venemaal kohtuameti-kandidaadiks ja kohtuuri jaoks. Saanud „Postimehe“ peatoimetajaks, jätkas Jaan Tõnisson täiel määral J. V. Jannseni ja dr. J. Hurda poliitilisi ja kultuuritraditsioone. Sellelt vaatekohalt ei tähendanud toimetaja vahetus „Postimehele“ mingit järsku murrangut, mis nähtub ka omaaegsest „Postimehe“ juubelialbumist „Postimees“ 1857—1907“. Tolleaegne „Postimees“ oli poliitiliselt tagasihoidlik, rahsobitavate reservatsioonidega nii baltisaksa kui ka vene võimukandjate suhtes. Aga selle poliitilise tagasihoidlikkuse varjul hõõgus rahvusliku idealismi leekiv tulu, mis oli nõrk, et avalduda vulkaaniliselt, aga ometi küllaltki tugev selleks, et mitte vaibuda üldisesse loidusesse ja järjest laiatavasse oportunismi.

Dr. K. A. Hermanni demissioneerumise-ga „Postimehe“ omaniku ja toimetaja kohalt ei vaibu kaugeltki mitte sisetülid kahe Tartus ilmuva ja võistleva ajakirja „Oleviku“ ja „Postimehe“ vahel. Need põhimõttelised tülid olid seda teravamad, mida raskem oli jaotada mõlema ajalehe tellijaskonda. Aga „Postimehe“ üheksakümnendate aastate jõuproovimisest „Olevikuga“ oli Jaan Tõnissonil paljugi õppida oma vastaselt Ado Grenzsteinilt. Nii võib leida jooni Jaan Tõnissoni artiklite stiiliski,

mis teda ühendab just ta omaaegse vastasega — andeka Ado Grenzsteiniga. Sama halastamatu teravus võistlustaktikas, millega omal ajal Ado Grenzstein peale tungis dr. K. A. Hermannile, saab omaseks ka Jaan Tõnissonile tema järjekorralistes pealetungimistes näit. Lui Oleskile või „Uudiste“ toimetajale P. Speegile. Nagu Peeter Suur rootslastelt, nii õppis Jaan Tõnisson oma vastaselt Ado Grenzsteinilt vajalist ja erialalist sõjateadust.

Sajandi vahetus toob meie avalikkusse käärimisi. „Viiendate“ aastate eelpuhangu-te veel üsna muretuil päevil tõuseb vajadus jõukatsumiseks Tallinnaga, kus ilmub alates a. 1901 Konstantin Pätsi toimetatud „Teataja“. Ka „Teataja“ nõuab rahvuslust, aga seda ennekõike rahvamajanduslikult lähtekohalt. „Teataja“ arvates ei aita palju „ideeline“ rahvuslus, kui seal puudub rahva aineeline ja tulunduslik kindlusetunne. Sellel platvormil tõusevad ägedad vaidlused toleaegse Tallinna ja Tartu vahel. Need vaidlused lõpevad a. 1905, millal suletakse „Teataja“. Aga „Teataja“ rahvusliku viljana võime arvestada Tallinna linna omavalitsuse rutulist lange-mist eestlaste kätte, kuna „rahvusideelises“ Tartus võimutsesid sakslased Tartu linna omavalitsuses kuni Vene suure revolutsioonini a. 1917, millal lõpuks murdus Tartuski sakslaste ülevõim.

„Viiendate aastate“ eelpuhangud ei kõnele poliitiliselt stabiliseerunud „Postimehele“ midagi head, pigemini kuulutavad nad tormi. Mihkel Martna ja Peeter Speek oma sotsiaalsete õpetustega poliitikas ja Noor-Eesti oma eelsammudega kirjan-duses ei märgi kaugeltki mitte sõprusaval-dusi kirikupoliitilistele lähtekohtadele seisma jäänud „Postimehele“. Peeter Speegi käremeelne vool aina sunnib, et „Postimees“ omalt poolt kindlustaks oma poliitilist tagasihoidlikkust. Mida teravamaks ja revolutsioonilisemaks muutusid „Uudised“, mis hakkasid ilmuma Tartus a. 1903, seda tagasihoidlikumaks muutub „Postimehe“ ja Jaan Tõnissoni poliitiline kool. Nii jäigi „Postimees“ muutmatult tagasihoidlikkuse ja vanameelsuse häälekand-

jaks meie noores ja tõusvas avalikkuses. Ado Grenzstein lahkus kodumaalt a. 1901 ja Peeter Speek a. 1905, kuna „Postimees“ ja „Elu“ võisid nüüd Tartus ilmuda, kartmata nende konkurentsi.

Ei saa ometi väita, nagu oleks jäänud Jaan Tõnisson hoopis puutumata „viiendaaste aastate“ käärivast liikumisest. Selle liikumise arvele tuleb igatahes lugeda ka Eesti rahvameelse eduerakonna asutamise. See Tartu eduerakond oli kuni 1917. aasta Vene revolutsioonini meie ainukeseks kodanlikuks rühmituseks oma häälekandjaga. Meie kodanluse juhina on Jaan Tõnissoni teened väljapaistvad, mida rõhutada ka Hans Kruus oma raamatus „Jaan Tõnisson“. Eduerakonna programmilised nõudmised tuginevad ennekõike vene kadettide nõudmistele, milledele lisaks on nõudmised kohalikkude huvide rahuldamiseks. Eduerakonna nõudmised ei ulatu kaasaegsete radikaalsotsialistide (Lui Oleski, J. Jaaksoni, J. Vilmsi jt.) nõudmisteni, kus seatakse üles autonoomia nõue rahvusliku põhinõudena ja kus nõutakse põllumajanduse seisukorra parandamiseks kroonu ja kirikumõisade jaotamist. Ei ole huvita, et eduerakonna ringidel, kes midu propageerisid maakultuuri, puudub nime-tamistväärtne maaprogramm. Poliitilisest troonitruudusest, mida oli varem õpetanud „Postimehe“ vastasena Ado Grenzstein, saab nüüd eduerakonna põhilisim nõue. Eesti rahvameelse eduerakonna põhikirja § 1. kohaselt seab eduerakond enesele ülesandeks „konstitutsioonilise monarhia aadet rahva keskel kinnitada“.

Vene riigiduuma kokkuastumisel asusid eduerakonna esindajad vene kadettide ridadesse. Siin oli parteijuhiks P. Miljukov. Vene ennerevolutsioonaaegses poliitilises elus oli P. Miljukov väljapaistvaks kujuks. Tema nõudmised Vene rahvusliku programmi aladel, tema poliitika „generaalne liinijoon“ on üldiselt teada. Suur-Venemaa ülesehitamine ja Dardanellide haaramine Vene võimupiirkonda — see oli P. Miljukovi parteiprogrammiline „viimne karje“. P. Miljukov võis kõnelda Dardanellidest sama armastusega aine vastu,

sama püsivusega ja hooga, nagu meie ise-seisvuse algusaastail kõneles Jaan Tõnisson Narva kosel ja kodumaa elektrifitseerimisest Narva kose kaasabil. Vene revolutsioon a. 1917 pani nii vene kadetid kui ka Eesti rahvameelse eduerakonna olukorra ette, kus tuli paratamatult loobuda „monarhia aate kinnitamisest rahva keskel“. Vene kadettide juht P. Miljukov pidi pealt nägema, kuidas Vene riigipiiride laiendamise asemel Vene maailmariigi piirid muutusid üha kitsamaks pärast rahvuslike piiririikide eraldumist Venemaast.

Jaan Tõnissoni toimetatud „Postimehe“ kultuurpoliitiline orientatsioon on olnud väljapaistvalt eriilmeline. Nii nagu omal ajal „Tallorahva Postimees“ (toimetajad — Willigerode, Theol, Körber) võitles uue kirjaviisi vastu, nii võitles kahe revolutsiooni vaheajal Jaan Tõnisson keeleuuen-duse vastu, mis käis käsikäes Noor-Eesti liikumisega. Aga seal, kus C. R. Jakobson kandis esinduslikku ja laitmatu löikega rahvuslikku vammust, eelistab Jaan Tõnisson euroopalikku frakki ja torukübarat. Kuid see euroopalikkus on väline. Programmiliselt nõudis Jaan Tõnisson rõhutatult maakultuuri, mis oli vastandiks linna kultuurile. Maakultuuri vankumatu propageerijana arvustas Jaan Tõnisson Noor-Eesti ja hiljem ka Siuru ümber koon-dunud kunstnikkude ja kirjanikkude püü-deid avaliku ja varjamata vaenulikkusega. Noor-Eesti nõlvakult võime igatahes tähele panna huvitavat tõsiasja: mida rohkem kõneles Jaan Tõnisson maakultuurist, seda vähem pinda leidis ta just maal, kuni lõpuks Eesti Asutava Kogu kokkuastumiseks oli Jaan Tõnisson juba suurel määral just meie tõusva linnakodanluse ideoloogiliseks juhiks ja eestvõitlejaks. Maa oma kultuuriliste nõuetega ja poliitiliste püü-tega oli Asutava Kogu ja järgnevate Riigikogude päeviks leidnud teissugused juhid ja eestvõitlejad.

Jaan Tõnisson, kes juba Vene riigiduumas oli saanud esialgse parlamentaarse kooli, on olnud meie rahvuslikes esinduskogudes markantseks kujuks. Impulsiivne ja kergesti süttiv, iseteadlik ja hell oma-

enese küsimustes ja absoluutselt hoolimatult oma vastaste suhtes, on Jaan Tõnissonile olnud protest niisama hädavajaline nagu omaaegsele kunstivoolule *l'art pour l'art*. Niisugusena tunneme Jaan Tõnissoni Põhja-Balti komitees, Maanõukogus, Eesti Asutavas Kogus ja Riigikogudes. On vähe meie avaliku elu tegelasi ja poliitikuid, kellega aegade jooksul ei oleks Jaan Tõnisson olnud kõige ägedamas tülivahekorras. Ehk ainult Mihkel Martnaga on Jaan Tõnisson suutnud olla leppevaimulisel rahujalal.

Erilist tähelepanu väärivad Jaan Tõnissoni kõnemehehena, Oraatorina on temal alati midagi suure paatosega jutlustada, kihutada, õpetada, üles kutsuda, suurtele hulkadele sihte rajada ja eesmärgid näidata. Jaan Tõnisson ongi ennekõike kõnemees suurtele hulkadele — olgu see siis laulupidude või põllumeeste seltsi järjekorralise aastanäituse avamisel. Seal, kus Otto Strandmann, August Rei ja Konstantin Päts kõnelevad lühilausestega, et mõjuda ennekõike kuulaja intellektile, kõneleb Jaan Tõnisson perioodidega, ta kõneleb pikalt ja laialt, nagu iseteadlikult rõhutada: kuulajal peab jatkuma aega ja kannatust kõne lõpuni kuulamiseks ja kui tahtakse, siis ka aplodeerimiseks. Seal, kus kõnemehehena ägedavereline Jaan Teemant põristab mingit sõjatrummi, puhub Jaan Tõnisson oma põhihelilisi fanfaare. Seal, kus Otto Strandmanni suu läbi kõneleb õpetatud jurist, kõneleb Jaan Tõnissoni isikus — ilmalikest asjadest vaimustusse sattunud ja eksalteeritud õpetaja. Aga näiliselt ongi seesugune kõneleja nagu Jaan Tõnisson eriti hinnatav suure hulga ja laia massi poolt.

Jaan Tõnisson on seisnud ligi nelikümmend aastat väljapaistva ajakirjanikuna meie avalikkuses. See on olnud stabiilne töö J. V. Jannseni, dr. J. Hurda ja K. A. Hermannini poolt kindlaks määratud ja korraldatud poliitilisel platvormil. Seal, kus C. R. Jakobsoni ja dr. M. Veske lühiajaline, aga erandlikult mõttetihedalt publitsistlik tegevus rajas rahvuspoliitiliselt põhiliselt uusi sihtjooni ja tähiseid, on Jaan Tõnissoni

ligi nelikümmend aastat kestnud poliitiline tegevus seisnud juba ammu üles seatud poliitiliste ideaalide teenimises. Sellest neljakümnest aastast on Jaan Tõnisson tegev olnud kakskümmend aastat enne meie riiklikku iseseisvust ja kakskümmend aastat enne iseseisvuse päevil. Jaan Tõnissoni avalik tegevus enne iseseisvust on harranud väga mitmekesiseid alasid. Siin on Jaan Tõnisson kord kaastöölisena, kord rajajana tegev olnud Tartu E. Põllumeeste Seltsis, karskuse-seltsides, „Vanemuises“, E. Kirjanduse Seltsis, Põhja-Balti Komitees ja mujal. Sealjuures on Jaan Tõnisson kogu see nelikümmend aastat pidevalt püsima jäänud poliitiliselt kindlale taktilisele joonele: sama sõjakus, millega ta omal ajal tungis kallale näit. Lui Oleskile või P. Speegile, Noor-Eestile või „Teatajale“, sama sõjakus — *à la guerre comme à la guerre* — on jäänud Jaan Tõnissoni siserindelistel ründamistel veel kuni tänapäevani. Aga näib, et selleks isikuliseks sõjakuseks on mõjuvalt kaasa aidanud ka Tartu eriilmeline õhkkond, kus on kõik eeldused selleks olemas, et ka üldisi küsimusi lahendada puhtisikliku sõjakuse vaateprisma all.

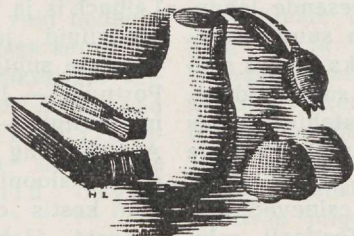
Meie iseseisvuse aegadel on Jaan Tõnisson olnud tegev väga mitmel alal. Ennekõike tuleb ometi Jaan Tõnissonis hinnata ajakirjanikku. Siinjuures peab aga arvestama tõsiasja, et meie ajakirjanduses on kaua aega maksnud reegel, mille kohaselt peatoimetaja on ka ühtlasi ajakirja omanik. See oli maksev J. V. Jannseni, C. R. Jakobsoni, A. Grenzsteini, J. Kõrvi ja Jaan Tõnissoni juures. Nende asjaolude tõttu juhtus sageli, et vaidlus üldküsimustes põhjenes omavahelisel ajakirjanduslikul-ärilisel seisul ja ainlise olukorra tingimustel. See paneb erakordsed nõudmised meie ühiskondliku mõtte uurijatele. Ja võib väita, et kahjuks on ajalugu uurides sageli ära segatud üldküsimused äriliste kalkulatsioonidega ja siit edasi minnes on sageli tehtud päris ekslikke järeldusi meie avalike tegelaste ja poliitikute kohta. Jaan Tõnisson on meie iseseisvuse päevil olnud mitmel korral tegev valitsuse juhina. Ka

a. 1933, kui vastu võeti rahvahääletusel vabadussõjalaste poolt esitatud uus põhiseadus, oli valitsuse juhtimine Jaan Tõnissoni käes. Aga loomulikult on Jaan Tõnisson Joh. Kuke, A. Piibu, J. Jaaksoni, A. Rei ja teistegi riigivanemate keskel nagu — *primus inter pares*.

Ajakirjanikuna ja kõnemeheks on Jaan Tõnisson seisnud meie rahvusliku mõtte teenistuses, nagu seda on teinud ka M. Martna ja K. Päts, O. Strandmann ja L. Olesk ning teisedki meie ühiskondliku mõtte kandjad. Töötades pikka aega meie avalikkuses, on iseenesest mõistetav, et Jaan Tõnisson on pidanud läbi tegema rea maailmavaatelisti muudatusi, mis on olnud seesmiselt ja ka väliselt põhjendatud.

Nagu Hegeli dialektika elavaks tõendusks oli Jaan Tõnisson enne meie riiklikku iseseisvust Vene absolutismi kindel toetaja, et siis muutuda iseseisvuse aegadel parlamendi kindlaks pooldajaks. Nii on ta nüüdseski rahvaesinduskogus opositsiooni endastmõistetavaks juhiks.

Meie ühiskondliku mõtte veteraan pühitses neil päevil oma 70 a. sünnipäeva. Nii Jaan Tõnissoniga kaasalööjatele kui ka neile, kes ei ole võinud põhimõtteliseltki leppida Jaan Tõnissoni parteipoliitiliste üritustega ja taktiliste võtetega, avaneb juhus — kätte võtta silinder ning ütelda sünnipäevalapsele heasoovlikke tervitusi.

Poliitiline moment ja väikeriigid

t iseloomustada Euroopa praegust välispoliitilist silmapilku, peame vältimatult võtma lähtepunktiks väikeriikide asendi rahvusvahelises riikide ühiskonnas.

Rudolf Kjellén, Gustav Steffen, Fridtjof Nansen jt. väikeriikide mõtteteadlased ja uurijad on toonitanud väikeriikide erilist kultuuriväärtust. Väikeriigid on võimelised nii mõnegi kultuuriülesande lahendamiseks ja nad võivad olla suurtele poliitiliselt katselaboratooriumiks. Selles suhtes on nad üheõiguslikud suurriikidega. Ent võimu puudus või võimutahte puudus annab neile väiksema seisukoha riikide elus.

Väikeriigid kui sellased esinevad modernse nähtusena alates Vestfaali rahu „traité régulatif“ tulemusena 1648. a. Viie suurriigi kõrval tunnustati seal veel terve hulk väikeriike oma õiguses olemasolule. Sel oli ajalooline tähtsus — maailmariigi mõiste asemele astusid üksteise kõrval elavad ja vastastikku üksteist tunnustavad riigid rahvusvahelise õiguse ühiskonnas. Kristliku solidariteedi printsiibi asemele astus, nagu ütleb L. v. Ranke, uue riikideperekonna korra printsiip.

Järgmistel sajanditel tehti küll kitsendusi sellele põhimõttele — Viini kongressil 1815. a. ei arvestatud väikeriike üldse. Neid arvestati vaid niipalju, kui Euroopa „concert“ seda heaks arvas. Nii neutrali-

seeriti Helveetsia, Belgia, Luksemburg (viimane pärast Napoleon III-ndat). Neid ei tunnustatud mitte nende eneste pärast, vaid et vältida suurriikide apetiite, mille tõttu nad ei ole ka üles ehitatud rahvuslikul alusel. Kõik olenes vaid viiest suurriigist: Inglismaast, Prantsusmaast, Austriast, Preisimaast ja Venemaast. Viini kongressist võtsid väikeriigid osa vaid dekoratsioonina, kuid Aachen'is, Troppau's, Laibach'is ja Verona's nad puudusid üldse. Suurriigid jagasid oma mõjupiirkonnad väjkeste suhtes: Hispaania — Prantsusmaa, Portugal — Inglismaa, Holland ja Baltimere riigid — Preisimaa, Itaalia riigid — Austria ning Ida piirkonnad — Venemaa gravitatsiooni süsteemis. See kestis seni, kuni kestis „concert“. Kuid ühisideed nõrgenesid. Hakati ikka enam ja enam ka väikeriike kutsuma kongressidele jne. Kuid neid ainult salliti. Väikeriigid olid kogu aeg mures oma olemasolu pärast.

16. septembrist a. 1866 on pärit Prantsuse ministri La Valette'i kuulus ringkiri Napoleon III-nda nimel: „Vastupandamatu võim — kas peab seda kahetsema — lükab rahvaid ühinema suurtesse kogumitesse, lastes kaduda teisejärgu riikidel... Võib-olla on see inspireeritud maailma ajaloo mingist saatuse poolt määratud võimust...“

Kuid väikeriikide ring ei vähenenud. Kuidas suutsid nad püsida? Miks ei „sõõdud“ neid ära suurriikide poolt?

Varemalt olenes see suurte rivaliteedist, mis on teataval määral kasuks väikestele riikidele, kuid ajalugu õpetab, et nad siiski sellejuures ikka rohkem kaotavad kui võidavad.

Seekord oli mõjuvõimsaks kaitseks suurriikides enestes kasvav rahvuslik printsip. Kui see möödunud sajandil läbi läi Saksamaal ja Itaalias, siis pidi see maksev olema ka väikeste suhtes. Inglismaa soodustas seda põhimõtet — see tõkestas suurriike kontinendil. Väikeriigid kaitsevad end rahvusvahelise õigusega. On täiesti mõistetav, miks Helveetsia, Holland ja Belgia muutusid rahvusvahelise õiguse arendamise peakeskusteks. Väikeriigid apelleerisid Euroopa kultuurilisele südametunnistusele. Selletõttu pöörduski suurriikide imperialistlik püüd peamiselt kolooniatesse.

Pärast Saksamaal ja Itaalias toimunud rahvuslikku ühinemist kaotas Euroopa suurriikide „concert“ oma poliitilise sisu ning väikesed riigid tõusid poliitilisteks faktoriteks, muutudes üheõiguslikkudeks liikmeteks riikide ühiskonnas. Nad olid nõrgad, kuid said moraalse üheõigusluse tunnustuse osaliseks. Esines vaid hädaoht lesta end kiskuda ühe või teise suure liidugrupiga vastuoludesse. Väikeriigid seisisid kahe suure ülesande ees: läbi viia oma väikeriikliku eraldi-seisundi austamine ja maksma panna oma olemasolu õigus suurriikide kõrval.

Uhed väikeriigid hoidusid piinlikult kõrvale kõigest suurriikide tülidest, teised aga soovisid „teenida“ ja löid kaasa.

Kõige selgemini ilmnes see 1899. ja 1907. a. Haagi rahukonverentsidel, kust väikeriigid täieõiguslike liikmeina osa võtsid ja kus nende delegaatidel suurt osa tuli mängida. Prantsusmaa delegaat L. Bourgeois kinnitas 20. VII 1899. a. veel kord pühalikult väikeste ja suurte riikide üheõiguslust. Ent väikeriigid olid ja jäid skeptiliseks, vaatamata suurriikide pingutustele nende umbusu peletamiseks. Ei tahtetud enam olla neile eestkostjajaks ja hooldajajaks, vaid neid oma poole võita.

„Nõrkade riikide enesearmastus on eriti tundlik ja ei ole poliitiliselt tark neid asjalt riivata“ (Prantsuse saadik Sofias Panafieu 3. X 1912. a.). „Väikeriigid on kasulikud hoiatajad nagu linnud, kes rahuks muutuvad, kui tiiger läheneb“ (Briti saadik Spring Rice).

Maaailmasõda oli väikeriikide umbusu ja skepsise elavaks tõenduseks ning neil tuli pidada eneseohverduslikku võitlust oma erapooletuse eest (eriti Skandinaavia riikidel ja Hollandil), üksikuil isegi sunnult või „suurtest suutäitest“ meelitatuina kaasa lüüa ja oma olemasolu vaekausile panna.

Maaailmasõja lõppedes võeti juhtmõtteks Wilson'i poolt uuesti elustatud „rahvaste enesemääramise“ põhimõte ning väikeriikide võrk Euroopas tihenes veel enam. Kuid see põhimõte viidi läbi suurriikide jõudude tasakaalu kaalutlustest lähtudes ning Maaailmasõja tagajärjel tekkinud väikeriikidest võisid ja võivad end nimetada puhtakujulisteks rahvusriikideks vaid Eesti, Läti, Leedu (kui välja arvata Memel) ja Soome. Ja seda tänu asjaolule, et oma piirid määrasid need riigid ise oma vabadusvõitluste tulemusena sõlmitud rahulepingutes ja mitte rahvusvahelistel rahukonverentsidel suurriikide diktaadi järele, kas siis väikeriigi kasuks või kahjuks, vastavalt suurriikide poliitilisele suvale.

Suurim eksitus aga tehti selles, et tuleviku rahuüsteem, Rahvasteliit oma kollektiivse julgeolu põhimõttega, vabritseeriti samal võitjate riikide rahukonverentsil, kus fikseeriti ka ühepoolsete jõudude tasakaalul põhjenevad uue Euroopa piirid.

Vastuolud ja raskused hakkasid ilmne-ma kohe. Uued väikeriigid, oma noore vabaduse uimas, olid küll nõus vanduma Rahvasteliidu paktil nagu „piiblil“, nagu väljendas seda omaaegne Eesti välisminister K. R. Pusta, kui ta vastu võttis Eestis Rahvasteliidu peasekretäri, tunnistades pakti mingiks väikeriikide „magna charta'ks“. See oli mõistetav—väikeriigid lootisid Rahvasteliidust oma iseseisvuse ning piiride puutumatusse garantiid. Samuti eeldas Rahvasteliit väike- ja suurriikide ühe-

õigusluse maksimaalset tunnustust. Kõik need tõekspidamised ja lootused on osutunud vaid illusioonideks ja rahu taotlevad riigid, eriti väikeriigid, seisavad jälle „vana küna“ ees, mis on isegi katkisem kui enne Maailmasõda.

Kollektiivne julgeolek senisel kujul on jõudnud fiaskoni. Versailles' aluse saanud süsteem on saanud surmava hoobi ja algab palavikuline otsing uue julgeoleku, uue rahuvaimu järele, kuid et jõuda välja uue süsteemini, on loomulik, et kaovad ka endise süsteemi materiaalsed raamid, endisel ekslikuks osutunud vaimul põhjendavad grupeeringud.

Kolm kuud on möödunud sellest poliitilisest kriisist, mis nii hädaohtlikult ähvardas rahu Kesk-Euroopas. Avalik arvamine on hakanud end kokku võtma ning selgemini taipama selle kriitilise ajajärgu tulemusi, mis on järgnenud Nürnbergi rahvusotsialistlikule kongressile ja Müncheni kokkuleppele.

Rahvasteliit jäeti täiesti kõrvale läbirääkimistest; selgesõnalised lepingud hüljati; riik, keda loeti parimini organiseerituks Euroopas, pidi leppima enesetükeldamisega, olles sunnitud laskma jagada end mitme riigi vahel.

Kuid, vastukaaluks sellele tugevale passivale, välditi tõsine sõjaähvardus tänu rahu taotlevaile suurriikidele. Üldine julgeolek avaldas mõju, kuigi hilja, ent tõhusalt ja vastupidiselt seni kehtivusel olnud üldise julgeoleku süsteemi suunale. Ent rahu oli päästetud ja pealegi tõendasid massidemonstratsioonid pärast Müncheni kokkuleppe sõlmimist, et isegi neis mais, kus arendatakse jõukultust, rahvad tundsid sõja vastu ületamatut ning üksmeelset jälestust. Kusagil ei oleks sõda olnud populaarne.

Septembri kriisil oli samuti see tervendav tulemus, et ta sisendas nii avalikule arvamisele kui riigijuhtidele tunde, et kindlusetuse ja ängistuse seisukord, milles praegu elab maailm, on lõplikult talumatu ning et tuleb jõuda välja mingisugusele uuele rahu garanteerimise süsteemile. On

selge, et senine Rahvasteliidu põhimõtetele rajatud kollektiivse julgeoleku süsteem ei ole tõhus ega reaalne. Sellele veendumusele jõudsid kõige esmalt väikeriigid, hakates iseseisvalt ning väljaspool Rahvasteliidu raame kindlustama oma julgeolekut endi erapooletuse korraldamise teel, end lahti üteldes Rahvasteliidu põhikirja teatavaist eeskirjadest tulenevaist kohustusist, mis ei ole kooskõlastatavad nende erapooletusega.

Samuti oli selge, et ei mahtunud sellesse kollektiivse julgeoleku süsteemi see Euroopa kaart, mis oli joonistatud hoopis teise süsteemi alusel, nimelt jõudude tasakaalu põhimõttel, ja, kui ütelda seda otsestelt välja, vaid ühekülgsest, sihituna peamiselt „teutomaania ürituste“ vastu, (kui väljenduda Metternichi sõnadega, kes juba tollal Preisi imperialismi vastu võitles).

Loomulikult ei saa aga eriti väikeriigid põhimõtteliselt leppida selle *modus procedendi* ga, nagu sündis see Münchenis, kuigi kõigiti rõõmustades sõja vältimise üle ja võib-olla tunnustades ka teostatud muudatuste õiglust ning otstarbekust.

Väikeriikide seisukohalt tähistab München rahvusvahelise õiguse seisukohalt tagasiminekut. Esile kerkiv vaim meenutab Friedrich II kirja Voltaire'ile pärast Poola esimese jaotamise otsustamist. Ta kirjutab selles irooniliselt: „Mis tähendab mõnede provintside vallutamine, millede olemasolu üldisel maakeral ei ole hoomatav ja mis, taevalikest sfääridest vaadatuna, näiksid vaevalt võrreldavaina liivateraga?... Kui võib ühte koguda ja liita eraldatud maalaladid, et moodustada tervikut, ma vaevalt tean surelikku, kes selleks ei töötaks rõõmuga. Märkige siiski sellejuures, et see sõlm lahenes verevalamiseta ja et entsüklopedistid võivad deklameerida palgaliste rõõvlite vastu ning tarvitada teisi illusaid lauseid, mille elokvents mind ei ole kunagi liigutanud. Uks sulg korraldas vähese tindiga kõik... Olles asjatult teinud parajus-ettepanekuid, tuli ette võtta see jaotus ainsa vahendina üldise sõja vältimiseks...“

Analoogia tänapäeva sündmustega on hämmastav.

Müncheni kokkulepe pidi tähistama uue ja õiglase rahu ajajärgu algust, üldise rahunemise lähtepunkti. Kui kaugele on selles nüüd jõutud ja mida tuleb arvata sellest väikeriikidel? Kas on lõplikult välditud suurem kriis, mille poole Euroopa forseeritult tüüris?

Kohe pärast Müncheni konverentsi lubas Hitler saksa rahvale rahulikku jõuluisid. Need mõned päevad, mis lahutavad meid jõuludest, ei too vististi kindlasti otsest sõjahädaohtu. Kuid seisukord on sellane, et vaevalt võib loota rahulikku pühi. Lõuna-Aafrika Uniooni kaitseminister Pirow on ka kokku võtnud pessimistlikus ennustuses oma muljed: „Euroopa tüürib sõja poole, sõja poole, mida ükski rahvas ei soovi, kuid milleks kõik valitsused end ette valmistavad.“ Ta täpsustab oma prognoosi, „et kui ühe või kahe kuu jooksul ei tule täielikku muudatust olukorras, siis rahvusvaheline pingeline jõuab kevadeks oma plahvatuspiirini“.

Inglise parlamendi vaidluste puhul oktoobri algul oletas Harold Nicholson, et Münchenis alatud rahunemine kestab kõige enam kuus kuud. Ta oli optimist!

Mis on siis juhtunud? Müncheni kokkulepe näis soliidse rahuteosena. Chamberlain sõitis koju Saksa-Inglise rahudokumentidega. Perth'i ja Ciano vahel sõlmitud Rooma kokkulepe astus jõusse, mis pidi kõrvaldama kõik lahtised küsimused Inglismaa ja Itaalia vahel. Samuti kirjutasid äsja Bonnet ja Ribbentrop Pariisis alla rahukinnitusele mõlema maa vahel, mis on analoogiline Chamberlaini ja Hitleri vahel aset leidnud deklaratsioonile.

Vaatamata kõigele sellele ei ole Euroopa „lõhkeained“ vähem ohtlikud.

Esimese dissonantsi „Müncheni kvarteti“ poolt alustatud kokkumängu tõi Ungari-Tšehhi piiriküsimus, kuigi see rahulikult lahendati Ribbentropi-Ciano vahekohtu otsusega Viinis, mis „likvideeris“ Varssavi ja Budapesti nõuded ühiseks piiriks Poola ja Ungari vahel Karpaadi-Ukraina kulul. Itaalia pidi siin Saksa kindla veto järeldu-

sel jätma üksi oma liitlase Ungari ja Ciano viimane kõne Saadikutekojas ei osuta mingit vaimustust Viini vahekohtuotsusele. Samuti on see otsus toonud jahenemise Saksa-Ungari ning Saksa-Poola vahekordadesse. Praha ja Bratislava töötavad käsi-käes Berliiniga. 60 meetri laiune „autostrada“ on valmimas Breslaust Viini üle Brünni, läbi Määrimaa. See on muutumas koridoriks, mis pikendatuna transversaali kaudu idasse läbi Karpaadi-Ukraina, võib viia saksa soomusdivisjonid suure kiirusega Rumeenia Bukoviina alla, mis on vaid 150 km N. S. V. Liidu piirist, kus asub Suur-Ukraina...

Esimest korda esines äsja ukrainlaste juht Poola parlamendis täielise autonoomia nõudmisega Poola ukrainlastele, keda on 6—7 miljonit. „Ukraina Piemont'i“ küsimuse esilekerkimine Karpaatide jalal on hakanud avaldama oma mõju suurpoliitikale. Oli üllatav, kuid mõistetav, et Moskva oma 40 miljoni ukrainlasega korraga avastas oma solidariteedi Varssaviga ning et Litvinov ja Beck saavutasid sõbraliku kokkuleppe.

Ukraina probleem on muutumas Euroopa välispoliitiliseks suurküsimuseks, mille ulatust ja tagajärge on raske ette näha.

Teiseks pingese suurenemise momendiks on Itaalia-Prantsuse suhted. Oli loomulik, et pärast Quai d'Orsay Ida-Euroopa liitudesüsteemi purunemist ja Saksa-Prantsuse vahekordade selgitamist pidi päevakorrale kerkima Prantsuse-Itaalia suhete reguleerimine. Kuna Chamberlain-Halifax'i sõit Pariisi ei toonud muudatust Prantsuse seisukohtadesse Francole sõdijapoole õiguse andmise küsimuses, tekkis pettumus Itaalias, mis on viinud ägedate demonstratsioonideni Prantsusmaa vastu, tõstes esile Itaalia üritused Tunise, Korsika, Nizza ja Džibuti suhtes. Näib, et tegelik programm piirdub vaid Franco ja Suessi kanali maksumuse küsimustega ning on vaid aja küsimus, millal Itaalia ja Prantsusmaa jõuavad samale teele, mis viis Lavali ja Mussolini kokkuleppele 1935. a. jaanuaris.

On loomulik, et ka Saksamaa kolooniate tagasinõudmise küsimus püsib endiselt

lahendamata ning seisab kogu aeg Saksamaa repertuaari reservis, et seda vajaduse korral enam või vähem esile tõsta. Kuid et põhimõtteliselt selles suhtes on Saksamaa õigusi tunnustatud, on ka selle probleemi likvideerimine vaid aja ja protseduuri küsimus.

Aktuaalsemaks ja kõige enam meie regiooni puudutavaks probleemiks on aga Klaipeda (Memeli) küsimus, mis on akuutselt päevakorrale kerkinud ja mille rahulikust lahendamisest meie otseselt huvitatud oleme. Siin saab olla vaid üks seisukoht ja nimelt soov ning lootus, et küsimus lahendatakse vastastikuse kokkuleppe teel õiglaselt ning lähtudes rahvaste enesemääramise õiguse põhimõttest, sest meie rahvusriigid on ise sündinud sel alusel ning saame edasi püsida vaid ka sellel. Tuleb osata tõsioludele julgelt näkku vaadata ja kuigi lõpptulemus selles küsimuses osutuks sellaseks, et meie sõpradel leedulastel tuleks rohkem anda kui säilitada, siis on meil siiski usku Leedu rahva põlisesse meeletugevusse ning rahvuslikku vastupidavusse, et väärikalt ja paanikata kohaneda uute olukordadega.

Võib olla, et silmapilgul, millal need read ilmuvad, on küsimus rahulikult juba likvideeritud ning jääb vaid soovida, et ka Eesti avalik arvamine on need sündmused väärikalt kaasa elanud, laskmata end lükata tendentslikku ja provokaatorlikku ärevusse, mida veel vana „illusionistlik-kollektivistliku“ Euroopa vaimud võiksid sisendada. suutmata selle juures kuidagi kaasa aidata reaalse julgeoleku kindlustamiseks.

Vana julgeoleku süsteem on muutunud kohaldamatuks ja kui on likvideeritud selle kindlustuseks ehitatud kunstlik alusmüür, mille säilitamiseks ei tohiks tõsiselt neutraalsetel väikeriikidel, eriti Balti riikidel, mingit huvi olla, tuleb väikeriikidel energiliselt kaasa töötada uue reaalse ning püsiva julgeoleku süsteemi otsingul ja loomisel, mis oleks võimeline tõhusalt kindlustama nende õigust olemasolule ja nende erapooletust.

Rahvasteliit eksisteerib küll edasi, ent ta tegevus jätkub regulaarselt vaid mittepoliitilistel aladel. Poliitilisel alal on tema oma liikmed lakanud teda vaatlemast kui organit, mis oleks võimeline mängima vahekohtuniku ja lepitaja osa, milline ülesanne selgelt tuleneb paktist.

Tõuseb küsimus, lihtne ja välditamatu: mida oodatakse temast lähemas tulevikus? Kas tehakse ettepanek, nagu kuulda mõnelt poolt, suruda ta tegevus vaid sotsiaalsete, teaduslike ja intellektuaalsete ülesannete teenistusse?

Kas oleks otstarbekas hakata uuesti elustama temas, sellases nagu ta on praegu, ta reaalse jõu tunnet, mis peaks olema tugev, sest temasse kuulub $\frac{3}{4}$ kogu tsiviiliseeritud inimkonda üle 50 riigi esindusel ja lasta tal otsustavalt vahele astuda praeguse silmapilgu sellaste suurte rahvusvaheliste probleemide lahendamisel, nagu koloniaalprobleem, toorained, emigratsioon, juudidprobleem? Kas sellel oleks mingisuguseid reaalseid tulemusi?

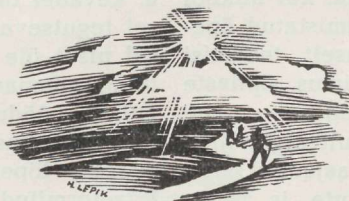
Teiselt poolt, kas tuleks kohe asuda kogu ta ümberkujundamisele nii, et oleks võimalik temast lahkunud riikide naasmine, samuti ka väljapoole jäänud riikide sisseastumine? Kas tuleks viia pakti reform kuni artiklis XVI ettenähtud sanktsioonide täieliku hülgamiseni või jätta nende kohaldamine iga liikme otsustada, vastavalt igaühe olukorrale, milline tendents nii tugevasti ilmnes viimases Rahvasteliidu täiskogus ja mis oli ka Skandinaavia ja Balti riikide rõhutatud seisukohaks?

Need on küsimused, milliste lahendamisest on huvitatud eriti väikeriigid.

On tehtud ettepanekuid uue üldise konverentsi kokkukutsumiseks, mis paneks aluse „Uuele Rahvasteliidule“ ja mis revideeriks, vähem segases õhustikus kui pärast Maailmasõda, vanade rahulepingute ebatäiuslikku korda. Kõikjal annab end tunda soov teha lõpp rahvusvahelisele anarhiale, mis avab piiramatu tegevusvälja vägivalda laiatusele, mida eriti väikeriigid hukka mõistavad. On tarvis stabiilset rahvusvahelist korda ja nagu üt-

les Lõuna-Aafrika Uniooni kohtuminister kindral Smuts oma hiljutises läkituses: „Ei mingisugust domineerimist või hegemoniat mõne rahvuse või grupi poolt, vaid vabade ja võrdsete rahvaste korraldatud ühiskond“. See ongi väikeriikide üritus, kuid selle saavutamine ei ole võimalik enne, kui on hüvitatud teataval määral ülekohus, mis takistab nii mitmeidki rahvusi seismast võrdseina teiste kõrval. Sellest peavad väikeriigid ise kõigepealt aru saama. Väikeriigid, eriti need, kus re-

nessanss toimus pärast Maailmasõda, võivad jääda püsima vaid nendel jõududel, millistest nad sündisid, s. o. rahvuslikul printsiibil. Ainult sellel positiivse rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud alusel, mis eriti viimaste sündmuste taustal on leidnud elavalt rõhutamist, on võimalik väikeriikidel toonitada oma riiklikku eraldiseisundit, maksta panna oma õigus olemasolule ning kindlustada oma erapooletus, vältides sattumist suurriikide poliitilisse gravitatsiooni süsteemi.

Üliõpilaste arvu piiramise ja selektsiooni küsimused Tartu Ülikoolis

(Järg)

Gümnaasiumide ja teiste gümnaasiumi-õigustega koolide arvuline juurekasv, samuti kui klassikoplektide ja õpilaste arvuline suurenemine neis, oli Eesti iseseisvuse algusaastail palju kiirem, kui ülikool suutis anda vajaliselt ettevalmistatud õpetajaid või algkool küllaldaselt teadmisi evivaid õpilasi. Pealegi toimus õpilaste vastuvõtmine gümnaasiumidesse ilma täiendava selektsioonita, ainult algkoolide lõputunnistuste põhjal. Need asjaolud koos, aga ka vajalike õpperaamatute ja teiste õppevahendite puudumine või puudulikkus, õpperaamatute sagedane vahetamine ning teede ja kogemuste otsimine õpetamises paratamatult ei võimaldanud gümnaasiumidel kiiresti tõusta ühtlaselt stabiilsele tasemele. See võis toimuda vaid pikkamööda ja alles siis, kui eespool mainitud pidurdavad tegurid või puudused kadusid.

Ülikooli astujate osalt mitterahuldav ettevalmistus pidi mõningal määral kahjustavalt mõjutama ka õpetamistaset ülikoolis ja ülikooli lõpetajate ettevalmistust, millele lisandub veel asjaolu, et ka ülikool ise oli mõnda aega ülesehitamise ajajärgus. Sellega tahaksin ütelda, et ülikooli ja gümnaasiumi tase on teineteisega küllalt tihedasti seotud ning mõjuavaldus on siin vastastikune.

Mis puutub gümnaasiumide ja nende lõpetajate arvulistesse muutustesse, siis oli meil juba 1922. aastal 85 gümnaasiumi või

gümnaasiumi-õigustega keskkooli, ning nende lõpetajate arv oli juba 1926. a. umbes 2500. Alates 1930. a. hakati gümnaasiumide arvu vähehaaval koondama. 1938. a. kevadel oli endisi 1922. a. seaduse alusel tegutsevad gümnaasiume 58, kes andsid pisut üle 2000 lõpetaja. 1934. a. teostatud gümnaasiumide seaduse põhjal tegutses möödunud õppeaastal 45 uut gümnaasiumi, kust 1940. aastal on loota nende esimesi lõpetajaid 900—1000 inimest. — Et reformitud gümnaasium on mitmeti põhjalikum õpetamises, üks aasta pikem ja tugev selektsioon juba progümnaasiumi võtmisel ning sealt gümnaasiumi viimisel teostatud, võib loota, et tulevased gümnaasiumid tunduvalt paremaid, ja loodetavasti ülikooli soove rahuldavaid lõpetajaid annavad.

Ülikooli sisseastumiseksamid on praegusel kujul tarvilikud endise gümnaasiumi lõpetajate suhtes, kas neid aga enam tarvis on reformitud gümnaasiumi lõpetajatele, näitavad tähelepanekud tulevikus.

Viimaseil aastail toimunud ümberkorraldused ja täiendused hariduse alal on suunatud sellele, et tõsta koolide lõpetajate üldist hariduslikku taset, s. o. kvaliteeti. Kuigi see paratamatult teataval määral peab toimuma kvantumi arvel ja puudutab mõndagi õpilast, tohiks see olla tulevaste tööjõudude juhtimiseks võimete kohastele aladele ja üldise rahvaharidusliku tasapinna tõstmiseks vajalik.

Meie kasutada olev inimmaterjal on piiratud. See ei ole nii suur, et selle hulgast võiks lubada kadu kasvõi selgi teel, et osa suundub kõrgema hariduse saamisele ilma vaimsete eeldusteta ja küllaldaste võimeteta. Nagu näitab ülikooli lõpetanute protsent, ei küüni see mitmes teaduskonnas isegi 50-ni. See tähendab seda, et umbes pooled ülikooli astujaist ei suuda seda lõpetada. Nad on läinud Eesti rahvale kaduma selle eriala jaoks, milleks nad kavatsesid end ette valmistada. Kuid nad on läinud ühtlasi kaduma ka nii mitmele muulegi alale, kuhu nad oma võimetelt oleksid võib-olla palju paremini sobinud. Meie hariduspoliitika peab olema suunatud sinna, et kõik haritud jõud leiaksid maksimaalset

kasutamist. See on iga väikerahva üks sisemise tugevuse ja jõu eeltingimusi. Ka sellelt seisukohalt on vajaline teostada selektsiooni ülikooli astujate suhtes.

Kui praegused kogemused selle selektsiooni teostamisel sisseastumis- ja võistluseksamite kaudu ei suuda veel anda nende lühikese kestuse tõttu lõplikku vastust, kuivõrd otstarbekad nad on olnud ülesseatud sihi saavutamisel täies ulatuses, siis ometi on näha juba nüüdki siin positiivseid tulemusi. Pikemaajsete kogemuste puhul suurenevad need tulemused aga kindlasti juba niivõrd, et nad muutuvad tajutavaiks ka laiematele hulkadele ilma üksikasjalisema analüüsita.

(Lõpp)

Jumal – luuletajale

el valvsal ööl ma puudutan su silmi.
 Sa virgud nagu raskest unepaost.
 Mis kirkas selgus silmadesse löi!
 Ja sõrmil rutt taas rõõmu salmiks sõlmi.
 On nagu suure teadasaama kaugest aost
 üks mõte — sõnatu ja arg — suurt valgust tõi.

Sa — unestõusnu — vaatled oma käsi.
 Ja tunned, — laenuks sulle antud need,
 ja seegi, mida käsi hoidma jäi.
 — Mu jõud sind viib! Sa rändad ja ei väsi.
 Ja tõuseks rajuks viimse mere veed,
 sa surmapõlgurina laineil käi!

Siis jälle tuhmub taevarand ja hinge
 veab haava eksimise vahe raud.
 Su silmin kiivus nagu värskel viin
 ja silme ümber valu musti ringe.
 On roiskuv päev su üle nagu haud,
 kust äratab sind pillamise piin...

Sa võitled: Olla veel või mitte olla!
 Su päitsi pisaraist ja higist märg.
 Sa põgeneda tahad enda eest,
 kas merekaugusse, kas mulla alla.
 On rõõmu üle raske valupärg.
 Ja päike vaataks nagu silmaveest.

Ja nõnda ellu põlvili kui murdud,
nüüd hoopis selgemalt ja sügavamalt näed.
Su oma kõrkus rajust katki kist.
Sa kõigi elu õnnetute kurdu
nüüd tahad tõsta lunastavad käed.
Su õlul kõigi koormatute rist.

Sest tunnist laineilkäija murdumatu innu
su süda pärrib taas. Su oma vaev
su meelest nagu merevette vaob.
Ja oma õnne näed kui kaugeid linnu,
kust mööda sõitis muretute laev.
Su sõna nüüd kui vasaraga taob:

Üht aega uskuge, kui õigus elab, —
on inimen taas inimese vend.
Suurt õnne tumesta ei ükski õud.
Veel üle kalmu rõõmuhüüe kõlab
kui hinge uljas avarusse lend.
Sest surmast kasvab armastuse jõud.

— Sai jälle päev, ja jälle öö... Üht kaja
sa kuuled tuulen. Sai sest hardaks meel.
Näed kaugusen üht valendavat hiit,
üht rändajate väikest, valget maja...
Kui otsija siin ala olid teel.
Ja tunned, — nägijana lahkud siit.

Eesti muusikaelu fassaadist

Meil on viimastel aegadel võrdlemisi sagedasti hakatud tarvitama sõna — fassaad. Sellega ikka püütakse väljendada vajadust meie elu esinduslikuma ilme näitamiseks. Seda tehakse ka enamasti põhjendatult, sest liiga paljude kitsenduste, mahapainutamiste ja kõrvaesurumiste teed oleme pidanud käima loomuliku sirgumise asemel. Nüüd tulebki korrada rohkem mõtelda täielisemate mõõtude võtmiseks — muidugi ka sellest rääkides.

On ju päris selgesti mõistetav, et elu väljakujundamine peab sündima terviklikult ja kooskõllaliselt. Tarbelisega rööbiti käib vaimne külg. Viimase hulgas tuleb helikunstil täita väga suuri ja mõjuvaid ülesandeid.

Millele meie juba võime juhtida nii omaenda kui võõraste tähelepanu, see on koorikultuuri areng massilises ulatuses. Siin esijoones oleme jõudnud välja oma loomingu valitsemiseni, kusjuures ka sisuline külg näitab head seisu ja kirjastamise alal saadakse mõndagi teostada. Laulupeod oma mõõtudega ning kunstilise ettevalmistusega suudavad äratada tõsist tähelepanu ja imetlustki rahvusvahelises ulatuses.

Ka eliitkooride osa laseb kõnelda tunnusavaid sõnu. Ometi sellel alal jääb veel mõndagi teha. Vokaalkunstilised võimed moodsema repertuaari andmiseks nõuavad

üldisemalt täiendavat kujundamist. Mõned A-klassi loetavad koorid vahel saavad hakkama üsna tunduvate sisuliste komistamistega ja eksirakendumisega. Viimased seigad muidugi reedavad juhataja nõrkusi maitseküsimustes ning puudulikke teadmisi oma vastutusriikka töö jaoks. Eliitkooride all saame siiski mõista vaid sääraseid üksusi, kes tulevad toime iga vokaalteose ettekandega — ja toodavad ainult head valimikku kindlate veendumuste alusel, seemise arusaamisega.

Meie mõnigi kord kuuleme esinduskooride juhte kaebavat, et sisutihedamat, kuid nõudlikumat pala ei taheta vahel heameeli õppida. Võib-olla ei tehta seda lauljatele küllalt huvitavaks. Igal juhul pole koor küps kandma esikohalisi üritusi. Vahel koorijuht koguni söandab väljendada, et ta loeb kõige määravamaks publiku suhtumise. Need meeleolud on aga liiga puudulikud kaalud millegi kindlama väljavaagimiseks. Pole mingi ime edu saavutamine väärtusetu repertuaariga, teisipidi aga meisterlik esitus võib ka modernsema teose tõsta elava huvi piirkonda tavalise kuulaja juures. Nii jäävad väga suurel määral asjad juhataja kasvatuslikuks ülesandeks.

Eliitkoori esimeseks tunnuseks on tema juhi kandejõud, teisele kohale reastub lauljaskond oma tasapinnaga ja kolmandaks alles tulevad kõne alla võimalused välisest küljest. Koorikultuuri fassaadi

kunstipära ei määra mitte publiku suhtumine, mis on muutuv ja juhustest tingitud, vaid hindamine toimub hoopis kindlamate ning püsivamate mõtude alusel. Need on esteetilise päritoluga, kaunisteaduste valdkonnast.

Eespool vaadeldud asjaarmastusliku rakendumise pinnalt liigume edasi kutseliste alade juure. Sinna kuulub solistide tegevus, ansamblite eneseavaldus, ooperi väljendamine, orkestrite tööliikumine ja lõpuks — kasvatuslik korraldus jõudude ettevalmistamiseks. Õigupoolest peamegi vaatlust jätkama viimasest, sest sellele rajanebki meie muusikakunsti kujunemine ning edu põhilises osas.

Peame avalikult tunnistama üles, et muusikalise kasvatus eest hoolitsemises on meil pikemat aega käidud tunduva ükskõiksuse rada. Vabariigi algusaastail pidi ühiskond ise asja lahendamiseks appi tulema, et pealinnas võiks avada ukсед kõrgem muusikakool. Nii loodi hoonele hakatus ja kanti ka teisi kulusid. Alles hiljem saadi konservatooriumi õppejõud viia riigipalgale ning nüüd mõningat aastat töötab nimetatud asutus riikliku koolina.

Kui tuletame meele algamiste ajajärku, siis teeb see veel praegugi haiget. Muidugi oli kõige kujundamine raske, kuid just mainitud osa pidi liigselt kannatama. Ometi on õppeasutus aja jooksul annud vajalist kaadrit muusikale oma elu ülesehitamiseks. Juba hakkab tunduma normidele umbkaudu lähenemist postide täitmisel jooksvas tegevuses. Siiski aga tuleb veel paljuskü käia süvenemise teed nii õppejõudude kaadri väljakujundamises kui filtri tihendamises kasvandike sisse- ja väljapääsul. Märkigem juure, et praegugi puudub konservatooriumil tarviduste kohane hoone, kuhu mahutada hariduse saamiseks meie muusikalise tuleviku kandjad ning edasiviijad.

Lohutugem siiski asjaoludest, et nimetatud kõrgemas muusika õppeasutuses hakkab järjest selgemini tungima maksvusele omalme ja kasvama kindlamaks arusaamine rahvusliku kultuuri vajadustest. Täielise eluõiguse võib see omandada aga al-

les siis, kui iga kaastööline asutuses on veendunud eesti maailmelise kunsti taotleja — seinast seinani. Kokkuvõttes meie konservatooriumi sisuline fassaad osutub esinduslikumaks välisest.

Solistide osa konsertmuusika alal näitab pidevat edenemist. Juba leidub rahvusvahelise tasemega jõude, kes suudaksid võistelda end kohtadele ka suuremates keskustes. Seda võime kogemuste najal kinnitada ka noorte jõudude pealekasvu suhtes. Meil esineb juba häid lauljaid, pianiste, viiuldajaid, organiste ja teiste alade käsitlejaid. Areng järjest avastab uusi andeid, kelledest meie rahvas on küllalt rikas. Kui heidame pilgu tagasi kõige lähemale ajale, siis võime märkida õige mitmekesisist ja elavat noorte avaldumist, ning seda häid lootusi andval kujul.

Lauljatest osa leiab tegevusvälja ooperis. Viimase edu on tingitud artistidest — ning eelmise põhjal võib mainitud lavakunsti teha arengusamme. Meil ei tarvitse oma jõudude poolest tunda piinlikkust ei lähemate naabrite ega kaugemate külaliste ees. Mida aga ise rohkem peame arvustama, see on ooperikoori väiksusest tingitud jõuetus. Nii meenuvad mõningad lavastused, kus koori kasina kogu tõttu muusika tõelisest suuruselt jäi ainult aimatav kujutlus.

Ka ooperiorkestri koosseis on kutsunud esile sagedast kahjatsemist. Mitte mängijate kvaliteedis ei seisne asi, vaid siingi osutub põhjuseks väiksus ja piiratus arvulises mõttes. Alles viimastel aegadel on koosseisu suurendatud normaalsema astmeni. Õigupoolest nüüd orkestriruum ei võtagi enam vastu rohkemat arvu mängijaid.

Selle tagasihoidliku saateaparaadi tõttu on meil ooperis sigenenud terve rida soovimatuid nähtusi. Esijoones paistab kalduvus arvamisele, et väikese koosseisuga peab mängima ka valjusti. Nii orkester sõna otseses mõttes on harjunud forsseerima, kattes tihti lauljaid ja sundides neidki ülepingutustele. Nii võib mõnikord ainsaks solisti kuulajaks saalis olla vaid dirigent — seda oma erilise positsiooni

tõttu. Ja mida teavadki publiku olukorrast need ainujuhatajad, kes ise vaevalt midagi saavad jälgida kõrvalt. Muidugi põhjustab vigu ka kõlaruumi halb akustika.

Orkestri väiksuse arvel võeti omal ajal ette koosseisu rühmitamine nii, et keelpilid moodustaksid ühe grupi ning puhkpilid teise. Eks rühma kui terviku suhtes saavutatudki enam kompaktsust, kuid orkester muutus märksa lamedamaks. Nii kadus häätel reljeefne kontrapunkteerimise võimalus. Ja olukord kestab praegugi. Tuleb oodata isikut, kes looks normaalse seisu selles elementaarses küsimuses. Kusagilt on lastud lendu lause, et mõned dirigendid pooldavat tänist paigutust vähem detaile nõudva juhutamise tõttu.

Minnes nüüd sammu edasi, olemegi vaatlustes ühe hellema probleemi juures. See on nimelt sümfooniaorkestri küsimus. Kui mainitud aparaadi pärast juba ooperifassaad kannatab viriluste ja puuduste all, siis kontsertmuusika pakkumine on seotud veelgi suuremate hädadega.

Meil seni pole tekkinud asutust, kes plaanikindlalt tegeleks sümfoonilise alaga. Hooaja kohta on küll kavetatud kümme kontserti, kuid nendegi andmine käib üsna ilmse juhuslikkuse rada. Nii nad vahel tulevad pikkade pauside järel, teinekord jällegi kuhjuvad kokku kobarasse, siis satuvad hooaja surnud punktidele või jäävad hoopis teostamata. Nendega ei taotelda mingit programmi — ei rahvuslikku ega üldkultuurilist. Juhuslikult siia sattuvad külalisdirektidid esitavad kavu, mis neil kõige rohkem on peas ja kätes, juhuslikult haaratakse soliste. Vahel lastakse küsimust juhtida rohkem sensatsioonil kui põhitarvetel.

Ja meil puudub ka orkester, mida võiksime pidada ülesannete kõrgusel seisvaks. See nimelt koostatakse kahest eraldi töötavast poolest — „Estonia“ ja Riigi Ringhäälingu aparaatidest. Needki kokku ei anna välja tervet mõõtu, vaid tuleb lisa hankida mujaltki. Ei saa aga midagi suurt ja süvendatut teostada nii, et huvitume küsimustest ainult möödaminnes või hädakohustuste korras. Eriti see maksab ala

kohta, mis oma ülesehituseks nõuab väga tugevat kandepinda ning hästi viimisteldud organisatsiooni.

Praegu meie ei saa üldse rääkida sümfoonilise muusika fassaadist. Selleks on tarvis luua keskus, kust hakatakse plaanikindlalt juhtima orkestrikontsertide elu. Meile on vähe kümnest esinemisest ka hea korralduse juures. Neid tuleb anda ühe orkestri terve tööjõuga, arvult 60—70 talvise hooaja kohta — nii tüsedama kui rahvalikumana sisuga. Suvel saab lisada veelgi paar kuud kavu. Pidev rakendamine ja tarviliselt küllaldane ettevalmistus tõmbab juure ning kasvatab ka kuulajas-konna. Ei saa ju ometi uskuda ega loota, et kombineeritud koosseisuga üksikute kontsertide kaudu läheks korda orkestrikunsti teenimine või tõsisema huvi äratamine.

Sümfooniaorkester peab muusikalist suurust kandma — meie eneste ja teiste ees. Tema ülesandeks on esijoones tuua päevavalgele omaloomingu varad ning pakkuda ka rahvusvahelisi väärtusi. Kuidas muidu saakski publik läheneda toodangule ja õppida tundma meie autorite suurteoseid — liiati neid hakata hindama ning armastama? Kust ammutaksid nooremad heliloojad eeskujusid või omandaksid kogemusi tegevuseks? Millisel teel kontrollitakse end, kui oma töid kunagi ei saa kuulda?

Meie teame, et soome sümfooniline muusika evib hea kuulsuse ja populaarsuse välismaadel. Selles võlgnetakse rohkesti tänu kauaaegsele ja pidevale orkestritegevusele. Nende nimekad heliloojad on kasvanud suureks koos oma teoste vahetalitajaga. Samasuguse teguri peame ka meie kutsuma ellu, olgugi suure hiline misega.

Kõige eespool mainitu kõrval leidub meil veel terve rida põhjusi, miks vajame alatise koosseisuga sümfooniaorkestrit. Nii praegu Riigi Ringhääling peab oma kuulajaid rahuldama umbes 35-mehelise aparaadiga. Suurkontsertide andmine tekitab palju raskusi ja liialdatud kulutamisi. Filharmooniaorkestri tegutsemise puhul aga

kujuneks päris lihtseks heade kavade ülekandmine. Nii oleks võimalik pakkuda elavat muusikat auditooriumile kohapeal ja hoobilt rahuldada hulgalisi abonente. Et seejuures ringhääling võidaks oma kuulajaskonna suhtes, on lihtsemeelsemalegi selge. Ja millist kasu tooks korraldus üldiselt kultuurilises mõttes, sellest saame samuti pildi oma hindamisvõime varal. Muuseas käivad säärast praktilist orkestri-muusika kasutamise teed ka paljud välismaade ringhäälingud.

Edasi kannatab praegu raskuste all Kultuurfilm, kes nii mõnelgi puhul vajab sümfoonilise aparaadi ettekandeid. Tema ise ei suuda endale orkestrit soetada ega saa seda ka täies ulatuses kasutada. Filharmooniaühingu tegevus aga lahendaks küsimuse kõige lihtsemini ja otstarbekamalt. Järjekorras tuleksid kõnesse pealinnas pidulikud esinemised riiklike sündmuste puhul. Ka võiks väljasõitudega valgustada provintsilinnade, esijoones Tartu, muusikahuvilist publikut.

Kõiki neid kavatsusi on hellitatud juba varem ning praegu nad seisavad päeva-

korras eriti elavalt. Paljud meie kultuurielu juhtivad tegelased töötavad parima arusaamisega ja energiliselt idee läbiviimise juures. Ka ei puudu valitsuse ringkondades asja heatahtlik pooldamine. Järsku aga on kerkinud „Estonia“ poolt soov võtta küsimuse korraldamine endale.

Meie tunneme hästi „Estonia“ koormatust tema eriülesannetega ja teame, et ta vajalisi kohustusi täita ei suuda. Selleks oleme saanud tõendusi ka senise kontserdikorralduse kaudu. Nii tal tuleks mõttest loobuda juba aegsasti. „Estoniale“ jääb veel väga palju pingutusi, et ooper viia igati esinduslikule tasemele. Selles peame ühiselt kõik tema tegevust toetama, sest ta kannab väga suure tähtsusega kohustusi. Samuti aga peaks ka filharmoonia-orkestri väljakujundamine vastastikuse arusaamise alusel koondatama ühe erioorganisatsiooni kätte, kes segamatult ning täie jõuga võiks anduda asjade teostamisele. Säärane spetsialiseerumine ja kohustuste jagamine on ainuõige kultuuriliste ürituste põhjalikuks läbiviimiseks ning kestvaks juhtimiseks.

Kümme epigrammi

TÄIESTI LOOMULIK

Nälgivate laste toitmiseks
vaesel leiba ei ole.
Rikas samal ajal ülihnuses põletab
tuhandete hektaride saagi.
Ons see kole?
Ei ole! See üsna igapäevane ja harilik
ja täiesti loomulik!
Kröösusel küllust nii palju,
et seda pole kuhugi panna.
Issand vaesele
lõik leiba surmahädas anna!
Seda ei ole!
Ons see kole?
Ei. Ei ole! See üsna harilik
ja täiesti loomulik!
Valitseb Kröösus —
lugupeetum kui Jeesus!

IGAVENE TÕDE

Ärge unistage abistamispaktist,
igavene tõde on:
vallutamise- ja vägivallaaktis!

BRITI VÄLISPOLIITIKA

Leedi, seni leebelt
mürkmaoga mängi,
kuni madudest kihiseb
su enda süngki!

KENA INIMENE

Kui oled täitsa lammis,
siis igaüks sind söimab,
kui terav vaim ja hammas
— sus vaenlast sõbergi siis aimab,
kui keskmiselt sa tobe
— siis kiitma igaüks sind nobe.

PARADIIS

„Su silmis on lausa paradiis“,
kui tuttav on armunute suus see viis.
Kuid abielus aastat kümme ehk viis —
küll hardus on arenend siis:
„Ära jõllita oma vasika-silmi, Liis!“

SÕPRUS

Olen näinud ma sõprust iga liiki
ja ikka see ühendus meenutab
— seljast rinda torgatud piiki!

RETSEPT LAVASTAJALE

Iga arvustaja ohkab:
„Madal näidendite tase!“
Ära kaua neid õnnetuid
ohata lase.
Kord õhtut kaks-kolm
ehk parem veel viis
lavalt arvustusi loe
ja vaata siis:
vaevalt saali veel mõni
üsnä ekslikult kukub,
ja kindel, kes tuleb
— see varsti tukub!

KAMMISSEPP

Ta ohkab: „Kus elu
oleks selge luule?!“
Mu härra, sa sõida
— otse kuule!
Seal ülal on kindlast
nii kena ja roosa,
siin all sind lämmatab
ränk elu proosa!

BERNARD SHAW

Kahe maailma vahel sa ripud,
kus sulle siis õieti paras paik?
Sovdeepiast lordide kotta kipud.
Jalad Lethe lävel, silmis noorusest läik.
Kui noored inglasedki lausa raugad
— sina ainuke noormees Britannias.
Sa vähestest, kes seda maad veel
esindamas auga,
kui kogu Briti koosmängijaks türanniaga.

JÕULUÕINE

Langevad esimesed lumehelbed...
Su jõulupuul ainus on küünal.
Su silmad on nõnda täis sära ja selged,
et valgeks sest helendub terve ruum,
ning külmas ja kütmata toas
mul äkki on hea ja kuum.

VARAMU RINGVAADE

Isiklikest raamatukogudest

Eesti isiklike eraraamatukogude isaks loetakse Mihkel Jürgensit, kes elas läinud sajandi keskel (* 22. X 1820, † 15. I 1874) ja töötas Pärnus raamatukõitjana ning raamatukaupmehena. Loomulikult oli ka enne Mihkel Jürgensit juba eestlastel oma isiklike raamatukogusid, kuid lähemad andmed nende kohta puuduvad. Jürgensit loetakse esimeseks eestisoost bibliofiiliks, kes asutas teadlikult endale isikliku raamatukogu ja täiendas seda järjekindlalt. Ta tegi endale ülesandeks soetada täielik eestikeelne raamatukogu.

Villem Ridala andmeil sisaldanud Jürgensit isiklik raamatukogu 600 erisugust eestikeelset raamatut ja 170 kalendrit. Oma kogu andmeil koostas ta ka esimese täielikuma eestikeelsete raamatute nimestiku, millest esimene trükk ilmus 1857 ja teine täiendatud trükk 1864 pealkirjaga „M. Jürgensit Raamatute nimme-kirri, ehk Katalog ülle kõige Eesti kele raamatute, mis aastal 1553 kunni 1863 aastani on välja antud“.

Ärkamisajal ühes eesti haritlaste tekkimisega siginesid nendele ka suuremad isiklikud raamatukogud. Samuti soetasid endale järjekindlalt raamatuid ka ärkamisajale kaasaelav ja -tundev ärksam talupoegade kiht, eesjoones aga vallakoolide õpetajad ja kihelkondade köstrid. Läinud sajandi keskel ja teisel poolel sündinud kirjanikkude ning avalikkude tegevlaste elulugudes rõhutatakse sageli, et oma esimese äratuse on nad saanud kodus isa raamatukogus leiduvaist raamatuid.

Neis isiklikes raamatukogudes oli küll eesjoones vaimulikke raamatuid, kuid paljudes leidis ka tollaegseid vähesed ilmalikke teoseid, luuletuskogusid, jutukesi ja populaarteaduslikke brošüüre. Vaimuliku kirjanduse leviku

eest hoolitses ja selle tungimist üksikuisse perekondadesse soodustas suuresti ka vennastekoguduse liikumine.

Isiklike perekonna-raamatukogusid täiendati südilt ka ajalehe jutunurkade, lisade ja kaasannete kogumise ning kokkukõitmisega, millele lisandus veel mõni annete viisi ilmuv südantõhestavalt hale või verestnõretav „suurromaan“, nagu neid omal ajal rohkesti avaldati. Nii leidis sajandi vahetusel maal rohkesti talusid, kus raamatud polnud tundmatud. Avalike raamatukogude puudumise tõttu käisid teosed käest kätte ja „loeti ära“, nii et need omanikule enam üldse tagasi ei jõudnud, või kui, siis õige armetus seisukorras. Seega ei saanud sellased isiklikud raamatukogud olla kuigi pika eaga. Loetavamad teosed kadusid sealt varsti. Sellest on tingitud asjaolu, et vanemaid trükiseid leidub meil õige vähe ja harukordadel.

Üldiselt tundub, et käesolev sajand — enne iseseisvust — ei soodustanud eriti isiklike raamatukogude tekkimist ja kavakindlat arengumist laiemais hulkades. Peamiseks takistuseks siin oli kirjanduse linnastumine. Maarahvale jäi sellane kirjandus võõraks, kuna linnaelanikud eestlased enamikus kuulusid kehva tööliklassi. Kuid need kogud, mis sel ajal tekkisid, jäid ka rohkem püsima, sest need kuulusid üksikuile haritlastele ning sisaldasid väärtuslikumaid teoseid, millede laialitassimisest ega lugemisest polnud laiem rahvahulk — külaelanikkond huvitatud. Samuti tekkis ka rohkem raamatukoguseltse, kes rahuldasi oma liikmete lugemistarvet asutatud raamatukogudega.

Riiklik iseseisvus andis suurt hoogu ka isiklike raamatukogude tekkimisele ning arene-

misele. Teataval määral soodustas seda majanduslike võimaluste suurenemine, kuid palju rohkem avaldas mõju Vabariigi alguspäevil üleelatud järsk ja suur vaimne tõus. Olime valitsevast rahvast saanud valitsejaks rahvaks. Eestikeelsed keskkoolid tõid kaasa eesti õpetajad, kes kutsealaliselt pidid soetama endile isiklikud raamatukogud. Tartu ülikoolis asusid tööle eesti oma teadusmehed, kellest osa hakkas uurima eesti rahvuslikke teadusi. Need olid sunnitud soetama endile isiklikud eraraamatukogud vastava erialalise kirjandusega.

Sõna täpsemas ja piiratumas tähenduses ei saa me keskkooli-õpetajate ega ülikooli professorite raamatukogusid lugeda perekonnaraamatukogudeks. Need on rohkem erialalised õpetlaste biblioteegid. Kuid kahtlemata kuulub nendest paljudesse ka teoseid, mis on määratud teiste perekonnaliikmete kasutamiseks ning huvide rahuldamiseks. Seega laiemas mõttes tuleb neid lugeda siiski isiklikkude perekonnaraamatukogude hulka.

Eesti Vabariigi ajal on tekkinud meil ka mõningaid erilisi raamatuharrastajaid ehk bibliofiile. Nendele inimestele on raamat muutunud esmajärguliseks elutarbeks. Bibliofiilid on enamasti süstemaatilised kogujad ja neid huvitavad ainult teatud liiki raamatud. Meil leidub nii mõnigi Mihkel Jürgensi järglane, kes on endale sihiks seadnud omada võimalikult täielik eestikeelne raamatukogu, eriti just vanema kirjanduse osas, mis müügilt juba lõppenud.

Eesti oludes pole võinud tekkida suurelatuslikke ega rahvusvahelise kuulsusega bibliofiile. Selleks on majanduslikud võimalused olnud üldiselt liiga piiratud.

Raamatuharrastust on loetud eriliseks haiseks või kireks, mida elulisest seisukohast tuleks lugeda paheks. Kuid seda võiks siiski pidada vahest mõningast teisest kogumiskirest eelistatumaks ning kultuursemaks. Bibliofiilide raamatukogud omavad üldiselt suure kultuurse tähtsuse, eriti meie oludes, kus teaduslikud ja erialalised raamatukogud pole küllalt täielikud, eriti just vanema eestikeelse kirjanduse alal. Rahva seas aga liigub siiski veel vanu ja haruldasi trükiseid, mida vaja päästa. Tänu eestlastest bibliofiilide olemasolule, on saadud Eesti Rahvuslikku Arhiiviraamatukogu täiendada paljude haruldaste teostega, millede hankimine

muidu oleks osutunud võimatuks või äärmiselt raskeks.

Eesti Vabariigi iseseisvuse ajal on isikliku eraraamatukogu heaks tehtud rohkesti propagandat, eriti suurejoonelist, laiaulatuslikku ning mitmekülgselt kihutustööd selle heaks tehti Raamatu-aastal. Raamatu-aastal rõhutati sügavamõttelist tähissõna — „relv ja raamat käsi käes“, mis tähendab raamatu suurt hindamist, eriti rahva enesekaitse ja teiste kultuurrahvaste peres väärikalt püsimise seisukohalt.

Kuid me teame, et ka kõige paremad relvad on siis kasuta, kui nad roostetavad ladudes, kui neid ei osatagi õieti ning otstarbekalt käsitseda.

Sama võime ütelda ka vaimse relva, — raamatu — kohta. Seni kui need seisavad ladudes kasutamata, ei moodusta nad mingisugust vaimset kaitsejõudu. Ainult oskusliku tarvitaja käes muutuvad nad võimsaks kaitsevahendiks, suureks rahvuslikuks kultuurijõuks. Seepärast tuleb ka raamat viia igasse majja, nagu seda teiste relvadega on teinud Kaitseliit. Rahvas peab õppima raamatut samuti teadlikult ja oskuslikult kasutama ja hindama nagu iga teistki relva. Eriti on see maksev just meie rahva arvukama ning kandvama kihi — maaelanike kohta. Seal peetakse ikkagi veel raamatut ja eesti ilukirjanduslikke teoseid tarbetuiks luksusesemeiks ja nende muretsejat nii raha kui aja pillajaks, kellest pole ei õiget talupidajat ega tüssedat töömeest.

Isiklikku eraraamatukogu on loetud meie vaba kultuurse kodu aluseks, auks ja ehteks. Seda ka täie õigusega, sest raamat on tänapäeva kultuuri kõige külgnenud kandja, levitaja ja säilitaja.

Suurema protsendi oma teadmistest on iga nüüdisaegne inimene omandanud trükisõna kaudu. Alates algkooli esimesest klassist kuni kõrgema õppeasutuse lõpetamiseni on trükisõna, raamat, iga kodaniku tähtsaim saatja, õpetaja, arendaja, clamuste ja teadmiste hulga täiendaja.

On siis ka loomulik, et iga noor, ükskõik millises koolist või klassist ta astub ellu, jääks kontakti raamatuga. See on vajalik, sest inimese mälu pole küllalt kindel, see unustab kergesti ka kõige olulisemaid teadmisi. Mälu värskendamiseks, meeletuletamiseks ja teadmiste

täpustamiseks vajame raamatute abi. Raamatu ja isiklike raamatukogude asutamise propagandat tuleb alata täie innuga algkoolist, kus inimesed on kõige vastuvõtlikumas eas. Noorte kaudu pääseb kõige paremini lähedale ka vanemaile. Pärastise propaganda tähtsam ülesanne on selle eest hoolitsemine, et koolis äratatud huvid ei känguks ega kaoks, vaid aiva süveneksid. Need isikud, kelle kätte on usaldatud meie rahva noorsoo kasvatamine ja kultuurne juhtimine, peaksid otsima teadlikult ja energiliselt teid ning abinõusid, kuidas kasvatada noorsoos tarvet raamatu järele. Kui need teed suudetaks leida ja raamat muuta igapäevaseks elutarbeks ning vahendiks, millega iga inimene karastab ja valmistab end eluvõitluseks, siis järgneb sellest iseenesest raamatute suurem tarvitamine ja isiklike raamatukogude soetamine.

Igatihe isikliku raamatukogu loomulikuks aluseks peaks olema tema õpperaamatud kooliajast. Kahjuks ei peeta meil aga oma kooliraamatuid üldse lugu. Tundub, nagu oleks õpilasi õpetatud koolis raamatuid vihkama, mitte armastama, sest miks muidu sageli tõtatakse neid maha müüma juba enne kevadist koolitöö ametlikku lõppu. Nii saadud rahast ei saa olla nimetamisväärsel kasu, küll aga tuntakse hiljem kahju poolmuidu müüdnud raamatuid, kui on vaja värskendada oma mälu üksikute vajalikkude teadmistega.

Praegune aeg ei lase ühtegi inimest, ükskõik millisest koolist või millise haridusliku ettevalmistusega ta ka ellu astub, jääda oma arenemises seisma. Kui ta seda teeb, siis jääb ta ajast maha ega suuda sammu pidada temast möödarruttava eluga. Kuigi käiakse end täiendamas ka igasugustel kursustel, baseerub nendegi töö peamiselt raamatul. Seepärast on mõödapääsmatu kokkupuude raamatutega ja paratamatu vajadus soetada endale isiklik raamatukogu. Siin võiakse ütelda, et meil on ju avalikud raamatukogud, sealt võime tarvituse korral laenata endale vajalikke teoseid. See on ju täiesti õigus. Kuid avalik raamatukogu ei suuda kui-

dagi asendada isiklikku, hästisisustatud eraraamatukogu.

Kahjuks on meil aga sellaseid hästisisustatud isiklikke perekondade raamatukogusid veel võrdlemisi vähe. Raamatu-aastal korraldati küll raamatuloendus, kuid selle tulemustest pole avalikult veel midagi teada. Üldiselt on selge, et meie kodudes on alles vähe isiklikke raamatukogusid. Loendusel selgus, et leidub veel palju talusid, kus peale mõne vaimuliku raamatu ja kalendri ei leidunud ühtegi teist teost.

Umbkaudselt märgitud andmeil on meil umbes paarituhande isiku ümber, kes järjekindlalt oma isiklikku raamatukogu täiendavad üksikute teoste ja raamatusarjade ettetellijaina. Ka „Eesti entsüklopeedia“ on põhja pannud üle 4000 isiklikule raamatukogule.

Kui meil ilmub aasta jooksul ümmarguselt miljoni eksemplari ümber raamatuid, siis on neil ju ka ostjaid. Statistilised andmed näitavad, et avalikkude ja koolide raamatukogude eksemplaride arv kasvab väga aeglaselt. Nii näiteks on 1936/1937. eelarveaastal soetatud avalikesse raamatukogudesse juure uusi raamatuid 45.754 eksemplari ja kooli õpilasraamatukogudesse 1937/1938. eelarveaastal 46.572 eksemplari. Seega pole avalikud ega koolide raamatukogud kuigi suured raamatute-ostjad. Väikesi isiklikke raamatukogusid, mida täiendatakse ainult juhuslikkude ostudega, peab olema seega rohkesti. Suuremaid, tuhandekõitelisi süstemaatiliselt täiendatud isiklikke raamatukogusid on meil aga vähe. Igatahes peaks neid ligi 120.000 keskkoolis ja üle 18.000 kõrgemas koolis käinud isiku kohta olema märksa rohkem.

Isiklike raamatukogude vähesust vabandatakse peamiselt kehvade majanduslikkude oludega. Kui on aga tahtmist ja huvi, leidub peagu alati ka majanduslikke võimalusi raamatute ostmiseks, isikliku raamatukogu asutamiseks ja järk-järguliseks täiendamiseks. Nende vähesust ei saa üksnes vabandada raha, vaid osaliselt ka huvi ja vajaduse puudusega. Rohkem huvi ja hoolt raamatule! *P. Ambur*

August Gailit: Karge meri

Romaan. Noor-Eesti Kirjastus Tartus, 1938. 327 lk., hind kr. 3.75.

Kõigi meie prosaistide seas on õigupoolest vaid August Gailit truuks jäänud selle värvika aja laadile, kus ka proosa julges lennelda luulelisis tuulis, kus proosagi sammus pidulikult — rütmes ja vaikumis *pas'des*. Nende kaks aastakümnet tagasi valitsenud sõnastusvaistude edasikandjaina ei tule õigupoolest arvesse säärased nüüdisromantikud proosa alal, nagu on Leida Kibuvits ja Betti Alver oma võrdlemisi vähe „meeleliselt inspireeritud“ tooniga. Ent Gailitil on säilinud ta meloodia, vahest ainult intiimsemana ja veidi vähem uljana.

Seda konstateeringut ärgu mõistetagu nii, nagu Gailit kordaks end üha kasvõi „Nipernaadi“ ja „Fosfortõve“ vahelisel laial skaalal. Jah, „Karge mere“ pearmastajate sagedane lootusetuse-romantika ja nende kõnedki võivad meenutada Nipernaadi ning mõne ta pruudi kuldsete südamete elamusi, kuid saatused selles teoses ja ta õhustikki on uued, uudsusvärsked. Sarnaseim on „Karge meri“ Gailiti senisele šedövrile oma kvaliteedikõrguselt. Ka käesolev romaan väärib tähelepanu ja sümpaatiat kauemaks ajaks kui ühe või paari kirjandussesooni kestuseks, millega piirdub valdava enamiku meie romaanide tõeline eluiga.

Niisiis võistleb romantik Gailit õige edukalt meie nüüdse ülevõimuka ja üha sügavamale juurduva realismiga; võib-olla seda edukamalt, mida suveräänsemalt ta kohtleb ja kasutab tõsielu. Headmeelt tunda võiks säärase kontrastsuspinge olemasolust eesti proosa piires vahest veel enam siis, kui vastandid seisaksid veelgi kaugemal teineteisest. Igal juhul võib märkida, et „Karge meri“ paikneb meie viimaste aastate proosas äärmisel romantilisel tiival — kuigi oma ainestiku poolest ta võiks kuuluda hoopis Mälgu „kon-

servatiivsete“, s.t. üsna tõsirealistlike ranaromaanide ja -juttude kõrvale. Nii Mälgu, Tammlaane kui ka debütandi Õuna randlasi võib maakaardilt ja elust otsides leida, kuid „Karge mere“ arhailise hülgeküttide-saare otsimine kujuneb luuleliseks ristlemiseks kuski Ruhnu, Kihnu ja Vormsi vahelistel vetel. Kõigi nende ja nendetaoliste paikade karmist omapärast, eestlasist ja rootslasist saareelanike kombeist, rahvariideist ja mere-elust on „Karges meres“ loodud uus ja omaette saarepilt, oma stilisatsioonis nii elav ja eriline, et peab kahetsema ta olematust Eesti merepiires! Ent selle romaani autor ei riputagi end ühegi konkreetse maalapi külge — ta tahab näidata seda elu, mille on loonud *meri*. Või täpsemalt: teda ei huvita mitte läbilõige mererahva tõsielust, vaid see „karge mere“ hõng, see lähemalt vahest määratlematu võimas, karm ning puhas hingus, milles juurdub ja väriseb mereinimeste elu luitemännina tuultes. Teda huvitab armastuse saatus sääraustes tuultes. Ja kõige rohkem vahest mere, maa ja inimelamuste musikaalne vibreerimine neis tuulis.

Tahaks märkida, et parimad on „Karge mere“ loodusekirjeldusis just need read, mis kujutavad *t u u l i*. „Kohiseb vaid meri ning tuulte vilest on mets nagu hirmul, iga ladvaots, iga oksake nagu ruttaks tulise kihuga. Kividki otseku oigaksid liivas, sammal väriseb lainetades.“ Või siis joviaalse ning kokkuvõtliku võrdlusega: „Oh seda neetud merd, vannub kapten, habe täis tilkuvat vett, — on nagu alamrahva tantsusaal, kuhu tormid otseku prassivad hulgused igast maailmakaarest kokku jooksevad.“

Neist ja romaanis järgnevaist kapteni sõnadest ilmneb, et see kapten evib üsna romantilist kujutlusvõimet ega ole just piiratud täpsema tõsielulise tõenäolisusega.

Küll on ses romaanis oma tüübi ja realismi piires hoitud paljude saareelanike kõnelused, mis aga just oma arhailise lihtsusega annavad välja toreda stiilsuse. Kuid seal, kus on tegu psühholoogiliselt keerukamaga, eeskätt armastusega — seal juhtub, et „Karge mere“ hülgeküttidegi sõnad, kujutlused ning mõnikord ka teod tõusevad lahti reaalsuse pinnasest ja teevad romantikauljaid lende. Ka kõige analüüsivõõram lugeja märkab sattumist teatavas „maagilisse“ õhustikku hiljemalt romaani 14. leheküljel, kus sõnaahter hülgekütt Matt Ruhve peab oma pruudile terve kõne südamlikust soojusest ja haredusest, ja sellest, kuidas tavalised sõnad kaovad kohe teadvusest nagu pilguks vee-pinnal sulpsatavad kalad. Hiljem autor märgib küll, et hülgekütil on otse piinlik, millisele lobisemisele see naine ta oli kiskunud. Pealegi kumab sellest kõigest läbi Gailliti põhiline huumor, paiguti heledastigi esile valgudes ja oma varjamatusega reaalsusillusiooni ohustades. Kuid autor polegi ei siin ega järgnevas eriliselt mures reaalsusillusiooni pärast, olgugi et ta päris asjatundlikult kirjeldab saarerahva töid-toimetusi kodus ja merel, nende majanduslikkugi läbisaamist ja nende liigutavalt kommunistlikku ühiskonnakorraldust. Ent sedagi ta teeb peamiselt tihendamaks saare algelise omapära võlu, mis ei lase lahti koloneli-tütart — halastajaõde Eljen Karret ega mehistunud ning robustset reederit Toora Jookustki. Saare elu on karm ja raske, ent tal on oma tugev maagia. Naistele ilmneb see maagia noores hülgekütis Eerik Lammis; teda armastab niisasti viskit rüüpav naisreeder kui ka Ameerikast tulnud nooruke pastoritütar Kelli Lund, habras, vahva ja oma armastuses romantiliselt nõudlik romaani luulevaim. Eerik oma karupojalikus kohmakuses ei suuda vastata Kelli nõudeile — sellest komplikatsioonid ja mõlemapoolsed kannatused. Selle paari omavahelised elamused ja kõnelusedki tõusevad paiguti kammitsemata romantismi valdkonda, kus neile saab kaaslaseks olla vaid 100-aastane nõid Lööne. Nad näevad ühi-

seid unenägusid: unes saavad nad teineteisest teateid. Siin on maagia oma tipul. Realistlikemad-asjalikemad aga on leheküljed saarlaste korduvast hülgejahist, paljude maitse järgi vahest parim osa romaanist.

Kui pidada silmas selle teose „maagilist“ psühholoogistust, millega ühtib sage stilisatsioon ka kirjelduses ja lõppeks lauslõpetuse flegmaatiline ning omapärane meeloodilisus, siis ilmneb, et ei pea kuigivõrd paika Gailliti laadi sagedane sarnastamine Hamsuni omaga. Hamsuni maailmataju on palju realistlikum Gailliti nägemisviisist. Gaillit on meelevaldsem — ja selle tõttu kujutab mõnevõrra ka ebaühtlasemalt. Ta tunneb tarvet üsna joviaalse ja groteskse nalja järele: meenutatagu „Kargest merest“ seda, kuidas esimene armastaja Eerik Lamm mõirgab kirikus õnnelikuna laulda „Õnnista ja hoi“, ja kuidas ta saab nende hõiskamiste eest emalt vitsu ning malkagi. Kuid nalja kõrval vajab Gaillit ka üsna puhtakujulist romantikat, ühtpidi uljalt tuisklevat, teistpidi sentimentaalselt põlvitavat romantikat. Ja seda annab ta tihti veelgi julgemate vahenditega kui nalja. Tulemuseks on teatav annus psühholoogilist irreaalsust ja teatav muinasjutu-lähedus.

Allakirjutanu arvates tuleks säärasele laadile kasuks, kui äärmusis ja üleminekuks oldaks vähem julge — kui kujutuskude oleks veidi peenem ning märksa ühtlasem. „Karges meres“ tundub Kelli nägemuslikkude armastustiraadidega oma stiililt põhjalikus vastuolus olevat säaranegi tõsipsühholoogiline koht, kus Matt Ruhve mõtleb oma armastusest: „Eks naine, kui ta on tulnud oma eluga üsna lähedale, pea ise oskama vaadata ja näha — ja seepärast on sõnad ja jutud liigsed.“ Sellane lihtsus ja asja otsevalgustamine on aga haruldased kõnealuses romaanis. Sagedasemgi on vastupidine nähtus — liigne sõnarohkus, nende kuhjamine nende „kõla“ pärast.

Neist kriitilisist eritlusist piisab, kui arvestada, et üht laadi või voolu vaadeldes ei maksa seda teha läbi teiselt voolult lae-

natud prillide. Ja et „Karge mere“ taotlused pole realismi omad, siis ei ütle kuigi palju ka usutava ja ebausutava eristamine olustikukirjelduses, jne. Küsida võiks ju küll, kuidas Eerik Lamm julgeb unistada pastori sümpaatia võitmisest oma erakordsest jahisaagist saadava rahaga, kui ometi saak kuulub kombekohaselt jagamisele kõigi perede vahel. Ent kas on Eerik muiski asjus just loogiline? Oh ei, ta elu valitseb tundeilide loogika, samuti kui ta

sureb „karge mere“ iilide ohvrina. Mere „kargus“ osutub lõppeks siiski liiga raskeks kannatada neile, kes võõrsilt on tulnud saarele: romaani lõpus lahkuvad niihästi Kelli ja Matt Ruhve lesestunud naine kui ka Toora Jookus. Kuid saarlased ometi ei mõista, kuidas võib merd vihata.

Ka selle romaani lugeja ei tahaks heameelega lahkuda mere-elu nägemusest.

H. Paukson

Jaan Kärner: Pidukestab

Eesti Kirjastuse Kooperatiivi väljaanne a. 1938, 347 lk.

Autor on selle teose nimetanud romaaniks, see on aga ta „Soodoma kroonika“ järg (ning selle omakordne järg on „Tuuled pöörduvad läände“). Seega ei ole meil praegusel korral tegu mitte iseseisva romaani, vaid tüki kroonikaga, kui Jaan Kärneri erapoolikut teost sõandame nimetada kroonikaks, mõistes viimase all erapooletut või vähemasti ulatuslikku ning tõsielul mitmest küljest haaravat kirjapanekut.

Romaan „Pidukestab“ on kroonikaks liiga kitsas: kogu elu keerleb siin ainult kahe pooluse ümber: kõrtsiskäimine ja linnavalitsuste moodustamine. Kõige enam loeme siin kõrtsides viinavõtmistest ning suupistete hävitamistest ühes kaasuvate lärmamiste, tülitsemiste ja skandaalidega ning järgnevate pankrotistumiste, võõra ja kroonu raha raiskamiste ja koha ning vabaduse kaotamistega.

Teosel ei ole õigupoolest mingit kindlat kompositsiooni, siduvat arengut ega peategelasigi — selle selgrooks on autori karistavad ja paljastavad kõned ja kirjeldused väikelinna soodmlikest tegudest ja kalduvustest ja selle materjaliks on need karistatavad ja paljastatavad teod ning olekud.

Jaan Kärner oma soodoma-sarjas on, nagu toona Richard Roht oma „Ummiktänavas“, võtnud ülesandeks vitsutada ja päriselt maatasagi teha ühe väikelinna elu.

Kui see elu seal tõepoolest nii ühekülgsest must ja mannetu oleks, siis oleks küll lugu meie väikelinnadega kurb ja need linnad tuleksid lihtsalt meie geograafiast maha kustutada.

Teadagi, väikelinnades ja sealsetes inimestes on olemas omi vigu, veidrusi ja iseärasusi (nagu suurlinnad oleksid puha kultuuri ja vooruste pesad!), kuid autor on võtnud liiaks kohtumõistja ja moraali jutlustaja poosi ning kasutanud juhtkirjaniku oiseste manitsemiste meetodit, selle asemel et 1) vaadelda käsitledavaid inimesi teatavast kaugusest, 2) et kujundada jutlustamise asemel ja 3) et võtta appi huumor ja mõistmine. Just huumori ning piltliku kujundamise abil saavutanuks autor palju mõjuvamaid ja kunstilisemaid tagajärgi kui praeguse vimma, sapi, viha ning ühekülgusega. See viha ja sapp aga ei tõuse mingi prohvetliku äraneedmiseni, vaid piirdub rohkem pahuruse ning tõrelemisega. Viimaste tõttu võib nii mõnigi teadlikum lugeja lõpuks lausuda: see kirjanik on ise ka laskunud kitsarinnalisesse ja moraaltsemisse. Seda aga autor ometi pole taotelnud.

Kesksema figuuri puudumise tõttu peatume sel tegelasel, kellega jutt algab, lõpeb ja rohkem (ehkki loiult) tegemist teeb, s.o. kujuga, kes annab kuidagi välja peategelase mõõdud. Seesugusena võime käsitleda kodanik Willibald Eiühtit. Ta lik-

videerib oma olemise pealinnas, kaotanud rahaministeeriumi maksuametis koha ja naise truudusetuse tõttu perekonna, ja asub elama Soodomasse. Tal on kavatsus uues asupaigas midagi ette võtta, eeskätt asutada ajaleht. Lugeja juba valmistub huvituma uustulnuka käekäigust ning võitlusist Soodomas. Kuid tarvitseb esimesel soodomasel Eiuhtile lehe asutamise plaan ära laita — ja Eiuhti ei teegi enam midagi. Ainult ta hangib Soodoma parki ilusa krundi, ehitab sinna kauni maja kaminaga ja jääb sinna elama aastaiks mitte midagi tegemata, algul üksinda, hiljem tagasi mehe juure tulnud naise ning tütrega, keda ta koolitab Tartus, — olles varem nii naisele kui tütrele maksnud igakuist piisavat elatisraha. Arvestades kõike äsjamainitut, kerkib lugejal tahtmatult arvamine: see mees oli alles jõukas! Kuid kust see jõukus? Teisel leheküljel on üteldud lausa: „Willibald Eiuhti müüs suure kiirusega kogu oma varanduse, mis ta äärmise kokkohoiu ning mõningate väikeste äritehingutega oli korjanud.“ Niisiis, suur see varandus ei võinud olla — aga ometi jatkus sellest nii paljaks, nagu eespool nägime. Nähtavasti autoril on juhtunud oma Eiuhtiga viperus. Paistab, et algul on ta teda kavatsenud tuua Soodomasse nagu mingiks positiivseks vas-

tandtüübiks (Eiuhti ei joo nimetamisväärselt, ei liiderda, ei soperda), kuid siis äkitselt jätab ta tema täiesti passiivsema, varustades teda müstilise sissetulekuga, mis lugejas tekitab kahtlustusi: kas Eiuhtil lõpuks rahaministeerimis teenides ei olnud seal sisse seatud ka oma isiklik maksuamet... ja kas ta seepärast kohalt ei lennanudki? Kuid sellast viibetki autor ei anna, ehkki ta muidu n. ü. lehte suu ette ei võta oma tegelaste moraali suhtes. Arvatavasti on autor liiaks rutanud oma teose kirjutamisega ja vahepeal selge joone Eiuhti suhtes silmist lasknud.

Oma kummalisus on juhtunud ka ühe teise figuuriga, linnanõunik Madjakaga. See mees on algul esitatud kahtlemata negatiivsena, ka jutustuse kestel ta ei parane õigupoolest millegi poolest, joob, praalib ning segab endiselt linnaasju kõrtsiasjadega ja isiklike võimupüüetega, kuid ometi, oma murraku, individuaalse värvingu, heasüdamelisuse ja tahumatuse siirusega ta pikapeale muutub kaunistest sümpaatseks. Ta on ka ainus jumekam tüüp kroonikas. Teised on jäänud skitsideks, — negatiivseist, tähtsusetuist, passiivseist ja allakäinud inimestest.

Teose stiil ei ole eriti ilmekas, jutustuse seesmine pingeline lödvavõitu ja raamat ei evi erilisi voorusi.

Artur Adson

Karl Ristikivi: Tuli ja raud

Romaan. Kirjastus-osaühing „Loodus“, Tartu, 1938. Hind kr. 6.50.

Noorte talentide väljatoomises on „Looduse“ kirjastusel järjekordseid teeneid. Ongi nõnda kujunenud, et vanemad kirjanikud ei võta osa „Looduse“ poolt korraldatud romaanivõistlusist. Arvatavasti on

peale väikeste auhindade veel muidki põhjusti. Võistlus on jäänud algavaile romaanikirjanikele hääks hüppelauaks. Muidugi mõista ei jääks talendid tulemata. Nad tuleksid, kui aeg täis saab, kuid nad

ei saaks muidu sellast reklaami ega ülemaalist tutvust kui romaanide võistluse ja auhindade kaudu, olgugi et need auhinnad on tegelikult vaid honorar, nagu viimasel võistlusel, kuid siiski hää honorar, sest algajale romaanikirjanikule, kel pole nime ega reklaami selja taga, ei sõandaks kirjastus maksa sellast honorari, mida „Loodus“ annab auhindadena.

Kui nüüd noortel autoritel on küllaldaselt enesekriitikat, siis on asi igati korras. Puudub aga vajalik enesekriitika, siis saab esialgne näiline edu suureks õnnetuseks autorile enesele, nagu kõnelevad mõned kurvad juhtumid.

Esimesele kohale tulnud Karl Ristikivi ei ole tundmatu autor. Ta on oma suleharjutusi avaldanud „Perekonnalehes“ ja mujal. Noorsookirjanikuna ta on äratanud tõsist tähelepanu ja on saanud auhinnalist tunnustust. Ta on näidanud arenemisvõimeid.

Oma „Looduse“ poolt auhinnatud romaanis „Tuli ja raud“ esineb ta soliidset ja sümpaatselt. See on hää tunnus noore autori juures. „Tuli ja raud“ on kirjutatud päle väheste võnkumiste järjekindlas realistlikus stiilis, annab üldiselt võltsimatu pildi töölisperekondade elust ning näitab, et autor oskab fabuleerida ja jutustada. Neid voorusi silmas pidades väärub ta võistlusel tõepoolest esimest kohta. Aga eelteadetes ei oleks tarvitsenud romaani tähtsusega nii liialdada, seades selle töö Tammsaare „Tõe ja õiguse“ kõrvale. Noorele autorile ei ole sellest kasu. Aga ka lugejal on raske leida „Tules ja raud“ seda vanameistri eluküpse päikesepaistet, mis targalt valgustab talupoja tõde ja õigust Tammsaare romaanis. Mulle näib, et „Tule ja raua“ autor, kes tõsiselt ja liialduseta on suhtunud oma ülesandele, pälvib sama tõsist ja liialdamata suhtumist tema teosele. Sellest on suurim kasu nii autorile kui ka lugejale.

Kõigepäält ei ole „Tuli ja raud“ probleemromaan, kõnelemata töölise tõest ja õigusest ja võitlusest selle tõe ja õiguse pärast, nagu seda näeme Tammsaare talupoja tõe ja õiguse probleemistikus. Mida

Ristikivi meile suudab anda, on üldtõde töölise olukorrast, on töölise õieti joonistatud üldsaatus. Viiskümmend aastat pääkangelase Jüri Sääveli elust on perekonna üldkroonika muutuvus olustikus. Siin puudub tõsine võitlus olukorra üldise paranemise eest. Selles kroonikas näeme kõigepäält fakte, mis muudavad päätegelase ja ta tuttavate elukorda, mitte aga nende muutuste ettevalmistamist kellegi jõulise, — kas üksikisiku või massi — kaudu. Nõnda ei saa meie pilti maauhiskonna muutusist läinud sajandi viimselt veerandilt, samuti seisame 1905. ja 1917. a. revolutsiooni põhjustatud olukordade tulemuste ees, mitte nende sündimise juures. Eesti Vabadussõjast ja omariiklusest näeme ka ainult väliseid muudatusi, resultate.

See asjaolu johtub sellest, et Jüri Säävel on passiivne kangelane, kelle najal jutustatakse ajajärgu sündmusi. Nõnda jääme ilma ka psühholoogilisest romaanist ja saame enam-vähem usaldatava kroonika töömehe elust. See passiivne kangelane on aus töömees, kes ise ei mõjusta asjade käiku. See aus töömees on ettevõtlik ainult tööhankimisel, oma otsesel leivamuretsemisel. Ta püüd on jõuda ise pisikesse varanduse juure, anda oma järeltulejale paremat ja puhtamat tööpõlve. Järelopõlve huvides on ta ennastsalgav, loobudes oma eluea unistustest. Ses mõttes on ta tüüp edasipüüdlikust eestlasest-töolisest, keda leidub külluses. Tüüp, kel ei ole palju isikulisi jooni. Ja see tüüp on oma olemuselt puhtmaterialistlik, teadlikust maailmavaatest ei tarvitse siin kõnelda. Sellaseid kinnisi, eneseteadvuses jonnakalt kindlaid, näiliselt tundetuid, ilma laialisemate kultuurihuvidega pisimaterialiste annab eesti rahvas külluses — ja siin on autor, kaldumata kõrvale, selle tüübi joonistanud igapäeva taustal. Need on positiivselt igavad inimesed. Keegi aga ei või ütelda, et nad oleksid südametud. Sellaste iseloomude psühholoogiline lahtimuuksimine oleks tänuvik ülesanne, kuid mitte veel jõukohane Ristikivile. Pääkangelase passiivsus on põhjuseks, et romaan ei saa

vuta vajalikku põnevust, ka mitte sündmuste välispidiseski arengus. Leheküljelt leheküljele vaibub huvi. Liiguksid nagu mingis rikkalikus registratuuris, mis on täpne, aga igav. Seda huvilangust ei korva ka kriminaal- ja seiklusromaanide maigulised kõrvalsündmused abielurikkumistest, tapmistest, kiivusest jne.

Sündmuste ja situatsioonide elutruu edasiandmise puhul noore autori inimesekujutamise on veel kaunis pinnaline. Aga meil ei ole õigust nii noorelt autorilt palju rohkem nõudagi. Samuti ei ole me õigustatud nõudma, et noor autor oma teosega meile midagi tähtsat peaks ütleva. Lepime hää kroonikapärase romaaniga, lepime edevuse ja võimetekohase sündmuste välispidise kirjeldamisega ja järjekindla realistliku käsitlemisega, mida võiks eeskujuks seada nii mõnelegi vanemale autorile, kes on oma ainet ammutanud samuti tööliste elust. Meie võime tõdeda, kui palju on väärt kasvõi tundetoonita realism ülespaisutatud naturalismi kõrval.

Lõpuks mõningaid pisiasju. Juhiksini autori tähelepanu asjaolule, et romaani alguses kangelaste kõnekeel on liigselt nüüdisaegne oma sõnavara ja konstruktsiooni poolest. See vähendab naudingut. Politseireform teostati 1889. a., kas enne seda leidis urädnikke (v. lk. 53). A. 1886 kõneldakse mõisavalitsejast, kes „pidavat koosolekuid ja kõnesid, mängivat pasunakooris kõige suuremat pilli“ jne. Mis koosolekuid see erakordne valitseja pidas? (lk. 60). Kas oli tollesama aja ümber hüpajate usulahku? (lk. 63). Kas käisid tol ajal teenijad kübaratega Tallinnas? (lk. 84). Üsna erakordselt soe mardipäev pidi olema, et Kasari jõest saadi vähki vabrikandi lauale. Vanasti tuli mardipäev küllega, ja vähjad mardipäeval? Linnakoolis polnud direktorit, vaid oli inspektor (lk. 295). Miks käis Herman Säävel isakese usuõpetaja Davõdovi tunnis? Oli ta veneusuline? Koolist väljapressimine on üldse sihilik.

H. Visnapuu

Pedro Krusten: Pime voorus

Romaan. Noor-Eesti kirjastus Tartus, 1938.

Ka meie kirjanduses on ikka vahetevahel tegelasena, tihti koguni peategelasena figureerinud kirjanik. Rääkimata varematest aegadest, võime leida kirjaniku-kuju kirjanduslikku käsitlust ka meie oleviku-kirjanduses. Hindrey „Sündmusteta suves“ hakkab kirjanikuks soliidsetes aastates ajakirjanik, keda vihastavad toimetajad ja kes siis ise otsustab õnne katsuma belletristina; Mart Raua „Turus“ näeme Lõuna-Eesti maapõisi kujunemist kirjanikuks, õigupoolest küll selle sõna tugevasti hanejalastatud mõttes. Niisiis on nimetatud romaanides õigupoolest tegemist kirjanikuks hakkajatega. Krusteni „Pimedas vooruses“ figureerib aga tegelasena valmiskirjanik — Vello Jaagumäe, — kelle kohta üteldakse, et kui seda nime ei leidu ei entsüklopeedias ega biograafilises leksikonis, siis pole selles

süüdi nime vähene kuulsus, vaid nimekandja noorus.

See Vello Jaagumäe on niisugune täitsamees, kes tunneb, et ta talent hakkab pudenema linna tühiste bridži-tuttavate seltskonnas. Et aga elu ei tohtivat raisata säärase ükskõiksusega, nagu oleks elada tuhat aastat, ja et kirjaniku kohustuseks olevat kätkeada endasse elu mitmekesisust, siis Vello Jaagumäe otsustab vaatama minna, kuidas elatakse maal, samal ajal kui tema ametivennad teevad uurimisreise minevikku. Ulualust leiab ta ühes elatanud hoonetega talus, mida peab ihnurist peremees Tõnis koos oma tuimavõitu tütre Anniga. Nii selle talu kui ka kogu ümbruskonna patriarhaalses miljöös hakkab siis see sulesangar tegema tähelepanekuid, püüdes tungida nende maainimeste hingsoppidesse, samal ajal aga jälgides valvsa

pilguga saadud muljete kajastumist endas. Peale tähelepanekute tegemise *an und für sich* tunneb Jaagumäe endas veel rahvakasvataja ja -valgustaja kutsumust, püüdes sealsest elust välja juurima hakata „pimedaid voorusi“, milleks ta peab näiteks oma peremehe ihnsust, mis ju õigupoolest on kokkuhoidlikkuse-voorusega hasartimine. Teataval määral psühholoogilisest eksperimenditsemis-huvist aetuna Jaagumäe püüab vajutada inimhinges õigetele nuppudele, et saavutada soovitud tegusid. Algul läheb kõik hästi ja elu näib edenevat — Tõnis nõustub viljapuuaiasutamisega ja on loota isegi uute hoonete ehitamist. Kuid üpris rabava uudisena kuuleb Jaagumäe järsku, et Tõnis on oma talu hoopis maha müünud, nähtavasti tagasi ihates peo peale rahapabereid, mis ta mattis viljapuuaias alla. Selle kirjani-kust-rahvakasvataja edumeelse tegevuse fiasko on ootamata ja üllatav ja lugejalgi, kellele on lõbu pakkunud vaadata n.ü. teadusliku pilguga inimhinges toimuvaid protsesse, on põhjust ühineda Jaagumäe hüüatusega: „Oi sa kurat!... See on küll õudne, kuid see on huvitav.“

Lõbusa ironiaga suhtub autor oma kirjani-kust elu-uurijale ja maailmaparandajale. „Minu vaimul ei ole tegemist sügavusega, ta on kõrguses“, lastakse sel sulesangaril ütelda iseloomustavalt enda kohta — otsekuu Aristophanese komöödia kõrgusis hõljuval Sokratesel. Kogu romaan on kirjutatud heas mõttes fõljetonistliku libisevusega, kergelt, olles täiesti higilõhnata. Kurbuse ja traagika kasvud inimhinges (kasvõi Anni kahtlemata luhtumisele määratud armumise algus) aretatakse välja koomikaga. Kuigi pole sugugi kindel, et traagika ja kurbusepisarad viivad ligemale elu-tuuma tunnetamisele, osutades „sügavamaid hingesügavusi“ kui rõõm ja naeruhõiskid, ei saa me Vello Jaagumäed ometi arvestatava isiksusena võtta, ja tema aedniku-huvigi — hakata kasvatama „paepeasel roose“, s. o. õilistama inimhinge — on pigem ajaviite-lõbu kui jõuline kiindumus oma ülesandesse ja intensiivne huvi asja vastu. Seepärast jääb ro-

maani lõpul ähmaseks, kas ei ole üldse võimalik kasvatada paepeasel roose, juurida välja „pimedaid voorusi“ ja õilistada inimhinge, või peavad meetod ja meetodi kasutaja olema teissugused. Aga see on juba tuntud Krusteni komme — jätta nii karakterite kujutamises kui probleemi arendamises palju lahtisi otsi.

Käesolevaski romaanis on Krustenil esiplaanil psühholoogilised huvid. Väärrib tähelepanu peente hingeeluliste finesside virtuooslik tabamine ja oskus kujutada iseloomustavalt inimese nii vaimset kui füüsilist füsiognoomiat. Kuigi inimloomused ei ole siin nii sügavasti läbivalgustatud kui kasvõi autori väga tähelepanudavas novellis „Maapoiss“, mis ilmus käesoleva aasta „Loomingu“ kaheksandas numbris, siiski ka siin ei lase igavust tunda ta kirglik inimese tegude varjatud motiivide jahtimine. Aga üsna tähelepanudava peenusega oskab Krusten edasi anda — eriti oma novellides — seda spetsiifilist lõhna, seda individuaalset hõngu, mis hooab erinevaist eluringidest ja ka igast inimesest. Käesolevas romaanis on kõigist puudusist hoolimata elavalt tunda seda oma konservatiivsuses ja staatikas isegi õnneliku maamiljöö hõngu ja praeguses „Varamu“ numbris ilmunud novelliski me haistame nii teravasti mahajäetud mereäärse suvituskoha aroomi.

P. Krusteni käsitlusviisis paistab silma tugev kalduvus situatsiooni-koomikasse. Autor otse mõnuleb joonistades teravasti välja groteskselt-koomilisi olukordi — meenutagem kasvõi Jaagumäe vingerdamisi teeseldud haiguses, et avada inimeste halastuse-allikad ja saada ulualust, ja seda veider-koomilist pilti, millega lõpetatakse teine peatükk: vana peremees aluspükstes kükitamas juuniööl pisut avatud akna kõrval ja valvamas, et aidas magav õomajaline ei lipsaks minema aidavarna rippuma unustatud seljariietega. Ja peatükk lõpetatakse allakriipsutusega: „Ja Tõnis kükitab...“ Samuti Krusteni kujunduslikus fantaasias pühendatakse märkimisväärtset tähelepanu tegelaste žestidele, mis võimaldab nappide vahenditega väl-

jendada palju. Pangem tähele kasvõi lk. 65 seda kümnekroonise stseeni, kus vana Tõnise žestide seeria seletab Jaagumäele kogu olukorra, võimaldades jälgida selle vana peremehe hinges toimuvat protsessi.

Aga siiski: olles läbi lugenud selle Krusteni romaani, on küll äratatud isu, kuid nälg jääb kustutamata. Krusten miskipärast ei kasuta täiel määral temale antud võimeid, sest „Pime voorus“ on õigupoolest ainult romaani visand, tõsikääl — huvitav visand, visatud paberile andeka käega. Krusten näib kirjutavat nagu *humoris causa*, ta ei vaeva ennast põhjaliku viimistlemisega. On huvitavaid psühholoogilisi välgatusi, ilmekaid profiile, virtuooslikke momentülesvõtteid, kuid autor

ei võta vaevaks seda kõike kokku sulatada imposantsemaks tervikuks. Just Krusteni puhul aga on kiusatus seda nõuda, sest Krustenile näib olevat palju antud.

Õigupoolest iseloomustab ju küll kogu meie praegust aega kiirustamine, ruttamine, tempo. Nii on see igal alal. Ikka harvemaks jäävad Lääne-Euroopaski kirjanike read, kes võivad aastaid viimistella oma teoseid. Jacobseni südametunnistust võivad lubada endale harvad ja otse muinasjutuna kõlab, et on elanud kord Flaubert, kes tundis õhtul rahuldust, kui ta päevase kaalutlemise järel võis maha tõmata koma, mille ta sinna elmisel õhtul päevase kaalutlemise järel oli asetanud...

Erna Tilleman

Leida Tigane: Seitse pastlapaari

Romaan. Tartu, „Loodus“, 1938. (LRV).

Leida Tigane oma noorusliku temperamendiga viljeleb päris järjekindlalt humoristlikku ajaviiteromaani. Seda laadi teoste arvukusega ei saa eesti kirjandus just hoohelda. Tigane pole enam debütant oma alal, sest „Seitse pastlapaari“ on juba autori kolmas raamat. Nimetatud teoses keskendub kirjaniku tähelepanu ühele suvele maal, kusagil Elva kandis. Romaanis Tartust põlvnev seitsmeteistkümne-aastane gümnaasiumi-õpilane satub koolivaheajal maale karjuseks. Juba see on omaette karikatuur, sest on raske kujutella käesoleval ajal gümnaasiumi-õpilast, kes on jõudnud säärasesse ikka, maal lehmakarjusena, olgugi et ta on Tartust Karlova linnaosast pärit oleva lesestunud õmbleja tütar. Nüüdisaja vähegi edasijõudvat gümnaasiumi-õpilast selles vanuses näeme pigemini kusagil repetiitorina ja seepärast eesmainitud tõik tundub otsituna. Erandjuhtumeid ju võib olla. Pigemini siiski suksime, et autor on ise veetnud lõbusa suve maal, kõnдинud talus lahtiste silmadega ringi ning tähendanud üles oma kui linlase tähelepanekud maaelust. Ja need

viimased on saanudki aluseks päris omapärasele ajaviiteromaanile, mille peategeiasiks on peamiselt loomad. Romaan on põhjalikult erinev oma aine uudusega meie tavalisist maaelu kujutavaist romaanest, sest see esitab positiivse tööriühkimise asemel rea humoriküllaseid, isegi karikeeritud episoodide nii koduloomade kui ka inimeste arvel. See on tavalise maaelu sootuks teine pale, mida näeme „Seitsmes pastlapaaris“. Tehakse tööd selleski romaanis (autor mainib teose algul talule omast suurt virkust), ent autor on nihetanud teoses töö kuidagi tagaplaanile, jälgides karjuse silmadega vaid taluelu koomilist külge.

Autori tähelepanekud talu koduloomadest on võrratult head ja üksikasjalised. Loomi armastab ta rohkem kui inimesi, keda ta kujutab peagu eranditult negatiivseina (välja arvatud talu naisteinija Taali ja karikeeritud perepoeg Leo). Loomad on aga Tiiust-karjuse parimaiks sõbruks, neile tühjendab ta korduvalt oma leivakoti sisu, neist lahkudes muutub nukraks ja heldivaks. Loomad on romaanis personifitseeritud.

ritud, nad on pandud mõtlema kui inimesed ja autor püüab mõistatada nende mõtteid. Nii näit. arvestab lehm, et heeringapea pole käsigranaat, mis võiks surmatoovalt lõhkeda, sääsk mõtiskeleb, kumba tüdrukut hammustada jne.

Talus elavad inimesed on pahurad ja riiakad, iga tühise asja pärast armastatakse teha palju sõnu ja head tuju näeb harva. Üldse on romaanis kujutatud nurk üks mahajäänumaid, nii on näiteks taldrikud talus äripäeval harulduseks, talu noorim kaitsevääealine perepoeg oskab käesoleval algkoolisunduse ajastul vaevalt kirjutada, taluteenija Taali salmikute kogumine on samuti ajast ja arust. Sealjuures on aga talus juba omamoodi raamatupidamine loomade sünnitustähtpäevade kohta, mis on üks edumeelsuse tunnuseid.

Peategelase Tiiu kuju jääb lugejale kaunis ähmaseks. Ei saa temast õiget pilti kooliõpilasena, ei karjusena. Ta olevat küll sportiv tüdrukki ja muidu kangesti hakkaja, kuid maal mõjub ta esimesest hetkest peale saamatuna ja toimib vaid Taali sabarakuna. Isegi suuremad tõrelemised (süüdistamine rahavarguses) jätaavad ta täiesti passiivseks ja reageerimisvõimetuks. Ka kõlbeliselt ei seisa Tiiu gümnaasiumi-õpilasena kõrgemal talu sea-

karjusest, kellega koos näpatakse alatiselt toitu talu sahvrist, käiakse teises talus marjavargil jne.

Romaanis esineb muide muidki vastuoksusi. Nii kõneldakse vanaperemehest kui poolpimedast, ent samas pannakse ta nägema tühisemaidki pisiasju (Tiiu heeringanülgimist, siga viljas jne.). Teose algul karjapoisi tondijutte kuulates üritab Tiiu kanget võitlust ebausust vastu, hiljem aga kardab saunalaval ise tonte. Romaani esimesel leheküljel mainitakse, et tallu on kolmkümmend kilomeetrit jaamast ja tuuakse karjatüdruk hobusega kohale. Lõpus läheb ta jaama jalgsi oma rõivakastiga, jookseb isegi osa teest ja näeb viieteistkümmet kilomeetri kauguses veel talu lähedasse metsatukka avanevat teed. Kuid need on pisiasjad, mis ei vähenda romaani lõbusat alatooni ega värskust. Teose stiilis on siiski märgatavalt lopsakust, mis paiguti langeb labasuseks ja mida oleks saanud vältida. Võib-olla on lugejaid, keda tõmbavad just säärased väljendused.

Võistlusromaanina võinuks teise auhinna naga honoreerida siiski pigemini Mardika teost „Tint“, mis probleem- ja miljööromaanina evib suuremaid kirjanduslikke väärtusi kui käesolev teos.

Mall Jürma

A. H. Tammsaare: Hiina ja hiinlane

91 lk. + 7 eritahvliit. Noor-Eesti kirjastus, Tartu, 1938. Hind 2 krooni.

A. H. Tammsaare on järjekindel ja loogiline mõtleja. Sellena koguneb tal aegade jooksul mõttepärlid ja paradokse kaasaegete elunähtuste kohta, mida ta oma eepilises loomingus ei saa täies ulatuses kasutada. Siis tekivad erilised mõttesädeluse teosed, kuhu ta saab paigutada kõik oma sadestunud paradokside tagavarad. Üks hilisemaist sellelaadseist teoseist oli näidend „Kuningal on külm“. Sellasena tuleb vaadata ka teost „Hiina ja hiinlane“.

Ida ja lääne maailma mentaliteedi kõrvutamisel ning võrdlemisel on A. H.

Tammsaarel suurepärased võimalused avaldada oma seisukohti mitmesuguste elu, kirjanduslike, kultuuriliste, majanduslike jt. nähtuste kohta. Kus on erinevus veel suurem kui vana kultuuriga hiinlaste ja noore kultuuriga eurooplaste vahel?

Hiinlased on alati hinnanud kõrge maksu sule, vaimu ja kultuurijõudu relvade omast. Seepärast ongi hiinlaste seas sõduri kutse kõige viimasem ja põlatum, peaaegu üheväärne rõõvli omaga. Seepärast on hiinlased jäänud alati alla ka vallutajatele, kuid võitnud neid oma

vana ja kõrge kultuuriga. Vallutajad on aegade jooksul ise hiinastunud. Seega on jäänud hiinlased nende üle ikka lõplikeks võitjaks. Hiinlast „ei huvita riiklikud küsimused, vaid ta ripub oma perekondlike asjade küljes. Keegi ütles veel a. 1930: Hiinas peetakse peaaegu ebaviisakaks poliitikaga tegutseda. Hiinlane teab oma kogemust, et riigid, dünastiad ja valitsused vahelduvad, aga tema, hiina talupoeg, hiinlane jääb“ (lk. 39).

Oma kommetes ja eluviisides on hiinlane alalhoidlik ja tõrjub tagasi kõik võõra. Ristiusu levitamine hiinlaste seas on kannud väga vähe vilja. „Meie peame suureks vooruseks uskuda kolmainust jumalat ja õndsakssaamist, aga hiina mõjukam tark ei tegele jumala, taeva, põrgu ega hingeõnnistusega. Hiinlased arvavad veel tänapäevgi, maapealne elu olevat nii raske ja vaevarikas, et kui keegi tahab sellega ausalt toime tulla, siis ei jätku tal enam aega ega jõudu tulevase elu eest muretsemiseks. Elada nagu kord ja kohus siinset elu ja muretseta tõelikult tulevase eest, olevat sama võimatu nagu kahes lootsikus korraga üle jõe sõitmine. Sellepärast peetakse preestrid, kes tegelevad tulevase eluga, raiskunud inimesiks ja nendega ei tohi kedagi võrrelda, kui ei taheta teda solvata“ (lk. 60/61).

Samuti paistab hiinlastele võimatu, et maapealsete pisikeste palvetega võib keegi enesele lunastada igavese elu ja õndsuse. See mõte on töökalale ja usinale hiinlasele absurdne. Ta ei usu, et nii kergesti ja nii väikese vaevaga võib saavutada nii palju.

Eurooplased on jäänud hiinlastele ikka barbariteks, valgeiks kuradeiks, kellega hirmutatakse lapsi. Ja seda peamiselt just oma metsikustega. Üheks tüübilisemaks näiteks on oopiumisõda (1839—42), mis tekkis sellest, et äritsejad inglased Hiinas juba 7. sajandist arsti-mina tarvitatava oopiumiga hakkasid rahvast kuritahtlikult mürgistama, nii et selle mürgi tarvitamine on aasta-aastalt

järjest tõusnud. Kui Hiinasse toodi 1729. aastal 200 kasti oopiumi, siis toodi 1838/39. aastal seda juba 40.445 kasti, umbes 4.420.000 naela. Oli loomulik, et valitsus ja rahvas sellases inglaste talitlusviisis nägi barbaarsust ja oli sunnitud tarvitusele võtma karme abinõusid.

Nii võrdlevalt Hiinat ja Euroopat kõrvutades vaatleb A. H. Tammsaare Hiina suurust, rahvast, selle iseloomu, eluviise ja kombeid, mehe ja naise suhteid, maa küsimust, ajalugu, kultuuri, paberi ja trükikunsti leutamist ning hiina keele ja kirja iseärasusi. Samuti käsitleb ta ka Hiina tähtsamate filosoofide õpetust, hiinlaste usku ja usukombeid, karistusviise ja eurooplaste misjonitööd ning kokkupuuteid hiinlastega, mille tagajärjeks on bokserite mäss 1900, kus hüüdsõnaks oli: kõik kristlased ja välismaalased Hiinas peavad surema!

Kuid autor tutvustab meile ka tänapäeva Hiinat ja hiinlasi. Vaatleb jaapanlaste ja eurooplaste mõju hiinlaste arenemisele, mis seisneb küll peamiselt kultuuri ja südamehariduse taganemises moodse tehnika ja tapamasinate ees. Ka hiinlane hakkab aru saama, et „vaevalt tunnustab Euroopa enne Hiina voorusi, kui ta on tehniliselt ja riiklikult sinna maale arenenud, et suudab õieti pemees olla iseomal maal — suudab kaitsta end kõigi võõraste vastu, kes tikuvad talle kallale kõige totramate ettekäänete põhjal. Nõrkadel ei ole vourusi, tugevate pahedestki tehakse vourused, nõnda on siin ilmas tänini olnud“ (lk. 89).

See teos on ehtselt tammsaarelik ja pole huvitav mitte ainult Hiina ega hiinlastega tutvumise seisukohalt, vaid avab meile esijoones autori mõttemaailma, tööekspidamised, vaated ja hinnangud tänapäeva elu põletavamate päevaküsimuste kohta. Kahju, et see raamat on ilmunud ajal, kus meie rahva laialdasema hulga huvi Hiinat käsitlevate teoste vastu on langenud, kuna rahuldutakse esijoones ajalehekirjutustega, milliseid Hiina-Jaapani konflikti tõttu ilmub ajaleh-

tedes iga päev niigi külluses. Kuid A. H. Tammsaare väikese teose lugemisele maksaks siiski aega pühendada. Mõtlemale inimesele selle 89-leheküljelise hõ-

redakirjalise raamatukese lugemine ta sub ajakulu mitmekordselt. Kahju, et raamatus orienteerumist takistab sisukorra puudumine. P. Ambur

Poleemika

Mihkel Veske poliitikuna

Vastuseks M. Pässi avaldusele „Varamus“ nr. 7.

Artiklis „Dr. Mihkel Veske C. R. Jakobsoni järglasena“ leidub avaldusi, milles autor seletab, nagu oleksin ma oma kirjandusloos ja Veske luulet käsitelevas essees tema poliitilist tegevust sihilikult alahinnanud. Tõeliselt rajanevad mu otsused M. Veske väljaastumiste kohta poliitilises elus peamiselt nendele artiklitele ja mälestuskirjadele, mis 1915. a. kadunud teadlase ja luuletaja surma 25. aastapäeva mälestuseks trükis ilmusid. (Vt. ka „Eesti Kirjandus“ 1915, nr. 5—6). Mälestuskirjade kirjutajad, kogusummas on neid üle 30, ei ole mitte M. Veske vastased, vaid isiklikud sõbrad ja tuttavad, kes temaga on kokku puutunud kodumaal, Moskvas, Kaasanis jm. Niipea kui neist keegi satub kõnelema M. Veske poliitilistest püüetest, siis järgneb selge ja otsekohene seisukohavõtt: Veske oli ju luuletaja ja palava hingega inimene, aga mitte külmalt kaaluv poliitikamees. Ta astus samme, mis C. R. Jakobsoni taoliste mõistusinimestele küllalt järjekindlad ja õiged ei paistnud olevat. Ehk jälle: See lapselikluuleline keeleteurija ei olnud kellegi poliitikamees (A. Jürgenstein). Et M. Veske kutsutud keeleteurija oli, mitte kõnemees, mitte ka poliitikamees ega otsitud seltsiline perekonnas, kus ta oma igavate teemadega eriti naisterahvastele otse hirmu võis peale ajada, on küll üldiselt tuttav tõsiasi, nii et seda ei ole vaja pike-malt seletada. (M. Lipp). Läbi ja läbi idealist, keeleteurija ja luuletaja, seisis Veske igapäevastest tegelikust elust nagu kaugemal väljas (A. Anson). Hiljem konstateerib Fr. Tuglas oma uurimuses E. K. Seltsi üle: dr. Veske, Jakobsoni senine parem käsi, oli teadusmees ja luuletaja, mitte poliitik. Ja pisut allpool loeme: Veskel ei ole loodud andeid seltsi juhataja olla.

Mis puudus Veskel, et tema ei sobinud ei poliitikuks ega seltsi juhatajaks? Teda ei saadud ühelgi jutuainel kuigi kaua kinni pidada, sest neid oli tal nii laialiselt, et seda nähtust nagu haiguseks võis pidada. Pealeselle kõneles Veske kokutades; vaba kõnega, mida poliitik hädasti vajab masside juhtimiseks, ei saanud Veske hakkama. Et ta kokutas ja nii kuivalt kui võimalik kõneles, ei meeldinud ta loengud eesti üliõpilastele ja Kaasaniski oli tal üksainus ametlik kuulaja, kes valmistus professuurile.

Poliitikul peab olema poliitilist vaistu ja oskust, kindlaks kujunenud veendumusi ja eeskava, mida ta innukalt püüab kaitsta. Tal peab olema teravat pilku tungimiseks poliitilise vastase kavatsustesse, võimeid vastase püüdeid intuiivselt aimata ja neid õigel ajal parandada.

Veske poliitilised vaated olid väga kõikuvad. Ta hüüdis Leipzigis hurraa Saksa imperialistlikule ekspansiooni-poliitikale ja sai Prantsusmaalt naasvatele sõduritele piduliku vastuvõtu korraldamise eest kuninglik-saksi ordeni ja kalli mälestussõrmuse. Kas oli see kõrvalehüpe eesti noormehele, kes tegevuseks oma rahva keskel siin ette valmistus, küllalt sobiv? Leipzigist tagasi jõudnud, avaldas Veske balti-saksa orientatsiooni, ta töötas Tartus saksa ajalehetoiimetuses paigalisena, avaldades balti saksasõbralikke laulukesi, mis eesti radikaale hirmsasti vihastas. C. R. Jakobson nimetas Vesket sel puhul sakslaste ilalakkujaks ja veel pahemaks, needis ta laulud ära. Ülikooli juures eesti keele lektori koha saanud, asus Veske teaduslikule tööle, hakkas vajalikku saksa-eesti sõnastikku koostama, milleks oli vaja uut keelematerjali korjata, eriti murrakuid, ja tundma

õppida häälikute hääldamist. Sealjuures kogus ta rahvalaule ja materjale eesti grammatika koostamiseks. Vaevalt olid need tööd üritatud, seal veetles Vesket erakonnavõitlus, mida pidas Jakobson; see ning kaastöö „Sakalale“ võttis tal aja käest. Ainult kahest üritusest on jäänud esimesi jälgi. Kui sihitult meie andekas ja tunnustatud keelemees kargles ning mõistmatult oma tööjõudu killustas, näitab juba see asjaolu, et ta laskis end vallavanemate konverentsi juhatajaks valida ja hakkas hiljem „Linda“ seltsi Tartu osakonna agendiks, milline amet tõi talle palju tüli ja etteheiteid. Jakobsoni surma järel oli Veske senaator Manasseini revideerimise ajal maanimestele alatiseks nõuandjaks palvekirjade kirjutamisel. Selle tegevuse tähtsus on mu kirjandusloos küllalt rõhutatud. Veske muretses selle eest, et rahva õiged soovid riigi valitsusele tuttavaks saaksid. Avalikule poliitilisele võitlusrindele rahva nõuandja üldse ei pääsnud ja poliitiliste vastastega Veske siin kokku ei puutunud. Keerulisi poliitilisi võitlusvõtteid ei olnud selles kantsleitöös tarvis tööle rakendada. Kuigi asjal oli poliitiline värving ja eesmärk, aktiivse poliitikuna polnud Veskel mahti siin avalikult esineda.

Eriliselt raskele proovile pandi meie liberaalsete poliitikute rahvuslik meelsus, kui pärast keiser Aleksander II surma sai Vene riigi aateks panslavism ja selle tõttu Tartu ülikooli professorile Pavel Viskovatovile tehti valitsuse poolt salajaseks ülesandeks valmistada Eestis pinda venestuse külvile. Selle libeda mehe poliitiline virtuositeet pimestas ja uimastas meie vabameelseid rahvuslasi — Vesket, Treffneri ja Kõrvi sel teel, et mõistis neile ette maalida kõige kaunimaid asju eesti-vene ühendusest ja avaldada silmakirjaks sümpaatiat eesti rahvuslikele püüetele. Sealjuures tekitas ja suurendas ta lõhet eesti ja saksa seltskonna vahel. Oma meelelihtsuses pidasid meie tegelased seda kõike täieks tõeks, liiati kõrgema võimu tahtmiseks, mida lausus kaval professor, ja hakkasid siis ülistama venelasi ja nende püüdeid. Nad ei märganudki, et olid mässitud vene poliitiku sõrme ümber ja seisid tema sugestiooni all.

Kui Pogodin ja teised marulised panslavistid nõudsid kategooriliselt ja edasilükkamatult eestlaste venestust, hakkas Kõrv „Valguses“ seletama, et eesti rahval ei ole suuremat rahvus-

likkude püüete sõpra, kui vägev vene rahvas. Juba lõõbki Kõrv koolide venestuse puhul oma ajalehes hingekelele eesti keelele ja nimetab seda õnnetuseks, kui eesti keel Aleksandri-koolis oleks seatud õppekeeleks. Ta vaidleb selle vastu, et eestlased ja lätlased kõnelevad iseisvust rahvuslikust kultuurist, sest nende rahvaste kasu seisnevat sulandamises vene rahvaga. Nagu selgub Veske ja Kõrvi kirjavahe- tusest, pahandab Veske küll „Valguses“ esinevate jämedate kirjavigade pärast, kuid toetab siiski tema poliitilist suunda moraalselt ja saadab talle kaastööd. Nii on panslavistlik propa- ganda haaranud ka Veske. Kauaks ajaks oli „Valguses“ ilmunud artikkel peamiseks allikaks Veske elu ja tegevuse tundmaõppimisel. Kas teadlikult või teadmata muutusid endised liberaalid, kes endid pidasid C. R. Jakobsoni jüngeriteks ja poliitilise voolu pooldajaks, mille otseks ülesandeks oli meis hävitada eesti rahvuslikku meelsust. On iseloomulik, et Vene võimud vaatasid õige alandavalt Kõrvile ja tema tegevusele. Sai tuttavaks nende suus liikuv vene sõna: „Milleks on meil koerake, kui ta küllalt ei haugu!“ Mehi, kes langesid pimesi ohvriks venestuse kahekeelsele poliitikale, ei saa mitte pidada küünaldeks rahvajuhtimise alal. Seepärast on mu ütlus, et M. Veskel ei olnud poliitikuks annet, küllaltki mõõdukas ja ta- gasihoidlik, sellepärast, et on võetud arvesse ta suuri ja tunnustatavaid teeneid eesti keele uuri- misel ja rahvapärase lüürika viljelemisel, sest omal ajal on ta teataval määral siiski seisnud juhtival kohal.

1915. ja 1933. a., kui mu vaated M. Veske poliitilise tegevuse kohta lõplikult välja kujunesid, oli mul esmalt gümnaasiumi- ja hiljem seminari-õpetajana küllalt sõltumatu asend seltskonnas vabaks mõtteavalduseks. Seepärast puudub M. Pässil alus teravate torgete saatel omistada mulle erakondlikke tendentse ja Tar- tuga ühendatud orientatsiooni. See mõte on niisama väär nagu M. Pässi väide, et C. R. Ja- kobson on vabatahtlikult loobunud vaimulikust seisusest.

Kel tekib vajadus pidada M. Vesket C. R. Jakobsoni poliitika jätkajaks, võib seda käsi- tust maksma panna teatava kitsendusega ainult lühikeseks ajaks. Kuid nimetada hiljem pan- slavistliku propaganda käsilasi Jakobsoni polii-

tika järglasiks on minu arvates kahtlustav varjuheitmine Jakobsoni isamaaliselt ja rahvuslikult seisukohalt õigustatud poliitikale. Mis siis oleks juhtunud, kui C. R. Jakobsonile oleks osaks saanud isiklikult üle elada seda pettumust, mis ta oleks pidanud kogema venestuse-

laine tulekul üle Eesti, on väga raske ütelda. Isiklikult arvan, Jakobsoni karakter ei oleks lubanud talle alistumist. Võib-olla ta oleks ehk pelgupaika ja tegevusvõimalust otsinud Soomest.

M. Kampmaa

Ecce homo!

Vaidlusaluses artiklis käsitlesin dr. M. Veske avalikku tegevust pärast C. R. Jakobsoni surma. On päris ilmne, et C. R. Jakobsoni algatatud mõtteliikumine oli küllaltki elujõuline, et mitte vaibuda pärast C. R. Jakobsoni enneaegset ja ootamatut varisemist. Ma näitasin, kuidas dr. M. Veske oli tegev C. R. Jakobsoni matuse korraldamisel, kuidas ta hoolitses „Sakala“ edaspidise ilmumise eest ja kuidas ta kasutas soodsat välist olukorda senaator Manasseini revisjoni päevil, propageerides laiades hulkades C. R. Jakobsoni rahvuspoliitilisi nõudmisi, mis esitati ajaloolises märgukirjas 19. juulil a. 1881 Vene keiser Aleksander III-ndale. Ma näitasin tõenduste varal, kuidas Tartu ülikooli kuraator parun Stackelberg ja ka kohalikud politiseivõimud tegid tõkkeid dr. M. Veske avalikule tegevusele. Maalt saadeti välja C. R. Jakobsoni ja dr. M. Veske kaastööliised Andres Dido ja Jaan Pintmann ja nende kohtuaktides on kõnet dr. M. Veskest kui C. R. Jakobsoni järglasest. Ma näitasin lõpuks, kuidas dr. M. Veske toimetatud ainulaadne ja suure rahvuskultuurilise tähtsusega ajakiri „Oma Maa“ viis dr. M. Veske ainelistesse raskustesse ja ta oli sunnitud vastu võtma õppejõu kohta Kaasani ülikoolis (Kaasani peatus ka Andres Dido ajutiselt — pärast vabanemist Riia vangimajast.) Nende minu artiklis ette toodud põhiküsimuste vastu ei vaidle M. Kampmaa, millest järeldub, et ta tunnustab dr. M. Vesket kui omaegset avaliku elu tegelest ja poliitikut.

Aga mille üle siis vaidleb M. Kampmaa? Ta püüab iga hinna eest kinnitada, et tema kergel käel a. 1915 „Eesti Kirjanduses“ ja „Kirjanduse peajoonetes“ allakirjutatud hinnangud dr. M. Veske puhul on kuidagi põhjendatud. Ta toetab ennast A. Jürgensteini ja M. Lipu kontrollimata hinnanguile, milliseid hinnanguid või õi-

gemini alahinnanguid ei kinnita näit. dr. M. Veske kaasaegne vann. adv. Jaan Ermas. M. Kampmaa toetab ennast Fr. Tuglase „E. K. Seltsi ajaloo“ leiduvale paljusõnalisele lausele ja kordab vana laulu: dr. M. Veske ei olnud poliitik. Aga M. Kampmaa näib unustavat, et ma märkisin oma artiklis, et dr. M. Veske alahindamist tuleb võtta kui „teatavat Tartu-orientatsioonilist üldtunnust“. M. Kampmaa tohiks ju teada, et Tartu omaaegne tõusev haritlaskond ja mõned eesti tolleaegsed akadeemilised eriringid ei ilmnud isegi dr. M. Veske matusele, sest ka pärast dr. M. Veske surma ei võidud talle andestada tema „Avalikku vastust õpetaja härra J. Hurt'i avaliku kirja peale“ a. 1883. Ja see vaenuline meeoleolu, mis ei andesta surnuile ega anna rahu elavatele, valitseb mõnedes maailmavaateliselt eraldatud Tartu ringides edasi veel kuni tänapäevani. Siit näiliselt on pärit ka see üleolev toon ja alahindamine, mis ilmneb M. Kampmaa igast reast ta avalduses dr. M. Veske puhul.

M. Kampmaa ei väidagi, et C. R. Jakobsoni algatatud mõtteliikumine vaibus ja varises kokku pärast C. R. Jakobsoni surma, aga ta ei ütle meile ka, kes siis oli C. R. Jakobsoni mõttejärglaseks? M. Kampmaa rõhutab igal võimalikul juhul dr. M. Veske andevaesust, aga ta jätab targu ütlemata, kes siis oli noil aegadel see väljapaisteve anne, kes hiilgas üle teiste? M. Kampmaa norib väiklaselt dr. M. Veske kallal, et see kõneles kokutades ja „kõneles nii kuivalt kui võimalik“, nagu ei oleks kokutanud Mihhailovski ja Lenin ja paljudgi nimekaid poliitikuid? Ja kui M. Kampmaa väidab, et M. Veske üliõpilasena võttis vastu Leipzīgis mingi „kuninglik-saksi ordeni ja kalli mälestussõrmuse“, siis ütleb see iseenesest niisama vähe nagu näit. etteheited, et dr. Kreutzwald ja

Koidula vahetasid kirju saksa keeles, või et mõni vana vaimu demokraatia juht praegu võtab meeeldi vastu audoktoreid diktaatoreilt. Ja kui M. Kampmaa halvustab, et dr. M. Veske tegi kaastööd saksa lehtedele ajajärgul, kus ta oli tööta ja leivata ja elatas ennast tundideandmisega, kuna keegi ei vajanud eestlasest keeleteaduse-doktorit, siis teab M. Kampmaa väga hästi, kuidas meie ärkamisaegsed kirikupoliitilised rahvajuhid tegid kaastööd saksa lehtedele, kuigi kirikumõisa tõhusad tulud ei vajanud lisateenistust. Ja kui M. Kampmaa toob ette sel puhul C. R. Jakobsoni teravused dr. M. Veske suhtes, siis peaksid M. Kampmaal teada olema ka need teravused, mida C. R. Jakobson tarvitas näit. dr. J. Hurda või ka isegi Jaak Järve kohta. Minu loomupärane taktitunne ei luba mind M. Kampmaa eeskujul välja tuua neid teravusi, kuid mulle on päris ilmne, et need teravused iseenesest ei kõiguta dr. M. Veske, dr. J. Hurda ega „Virulase“ toimetaja Jaak Järve tähendust meie toleaeagses avalikkuses.

M. Kampmaa halvustab, et dr. M. Veske üritas korraga saksa-eesti sõnastiku ja eesti grammatika koostamiseks materjalide kogumist ja et tööd jäid lõpule viimata. Aga näidaku M. Kampmaa meile kedagi, kes on kõik oma kavatsused sajaprotsendiliselt teostanud? Ja kui M. Kampmaa leiab võimalikuks ette heita, miks tõmbas dr. M. Veske kaasa ka kaubalaeva-seltsi „Linda“ Tartu haruorganisatsioonis, siis peaks M. Kampmaa ometi teadma, et ärkamisaegadel oli haritud tööjõududest sama puudus, nagu meie Vabadussõja päevil varustusest, kuulidest ja sõjamoonaast. Või loeb M. Kampmaa seda „objektiivseks ainekäsitluseks“, kui ta ütleb: „Kui sihitult meie andekas ja tunnustatud keeleteadur kargles ning mõistmatult oma tööjõudu killustas, näitab juba see asjaolu, et ta laskis end vallavanemate konverentsi juhatajaks valida...“ Kas M. Kampmaa ei märka ja ei mõista, kui palju oli tarvis dr. M. Veskel rahvuslikku iseteadvust selleks, et Tartu toleaeagse saksa ülikoolis lektorina võtta enese peale vallavanemate juhtimine? Ja ma tahaksin küll teada, kuidas hindab M. Kampmaa ühe teise ärkamisaegse tegelase (õpetaja ja poliitik M. Jürmann) avaliku tegevust, kes meie riikliku iseseisvuse lävel tahtis meie vallavanemaid viia reetvale teele a. 1918 Riia konverentsil? Ja milles pidi siis

avalduma M. Kampmaa arvates dr. M. Veske poliitiline vaist, kui talle M. Kampmaa ära keelab isegi vallavanemate konverentsi juhutamise? Ei saa salata, et M. Kampmaa seisukohavõtt dr. M. Veske puhul on enam kui imelik.

Prof. Viskovatovi ja Pogodini küsimusest peaks M. Kampmaa ju teadma, et dr. M. Veske oskas Tartus olles päris puudulikult vene keelt. Aga vähimatki objektiivset alust ei ole M. Kampmaal ütelda, nagu oleks dr. M. Veske olnud panslavist. Dr. M. Veske lahkus kodumaalt a. 1885 ja M. Kampmaal ei ole põhjust siduda tema nime „Valguse“ toimetaja J. Kõrvi tegevusega, kuna selle kahtlane kulminatsioon oli hoopis hiljem. Venestusaegsed reformid aga piirasid oluliselt baltisaksa kohapealset meelevalda ja omavoli ning neid reforme kohtu ja poliitisei alal ei saa kuidagi lugeda kahjulikeks eestlusele. Minu arvates algab just nende reformide järel eestluse tõeline emantsipatsioon ja vabanemine baltisaksa ajaloolisist kütkeist. Aga kui oli dr. M. Veskel teeneid selles, et ta poliitiline tegevus tekitas ja suurendas „lõhet eesti ja saksa seltskonna vahel“, nagu kirjutab M. Kampmaa, siis ei ole temale siin küll midagi ette heita. M. Kampmaa peaks ometi ka ühiskondlikest küsimustest teadlik olema, et hinnata kaheksakümnendate aastate poliitisei ja kohtu reforme ja nende suurt mõju meie rahva elus, mille kohta ei ole antud kahte arvamist. Ka tohiks M. Kampmaa teada, et prof. Joh. Köler põhjendab peale muu kooli reformi ja vene keele vajadust sellega, et oleks võimaldatud ka eestlastel saada Venemaal sõjaväelist kõrgemat haridust. Meie teame, et Soome Vabadussõda lõppes Karjala jätmisega Nõukogude Venele. Seda seletatakse peale muu asjaoluga, et soomlastel nende eritingimustes puudusid võimalused vajalise sõjaväelise juhtkonna väljakoolitamiseks Maailmasõjas. See oli meie ajalooline õnn, et Uusikaupunki rahupaktis ettenähtud baltisaksa eesõigused murdsid õigeaegselt kaheksakümnendates aastates aset leidnud reformide survele. Selleks aitas kaasa ka õieti valitud C. R. Jakobsoni, prof. Joh. Köleri ja dr. M. Veske toleaeagne rahvuspoliitiline orientatsioon.

Minu väide, et C. R. Jakobson lahkus vabatahtlikult vaimulikust seisusest, jääb püsima, kuni ei ole kindlaks tehtud vastupidist ega

tõendatud, et C. R. Jakobson on välja heidetud vaimulikust seisusest.

M. Kampmaa teab, et juulikuus a. 1878 palus Jakob Hurt ennast maha kustutada „Sakala“ kaastööliste nimekirjast, sest et ta toimetuse laual ei põle puhas „evangeeliumi lamp“. Ega seesugust lampi olnud ka „Oma Maa“ toimetuse laual. Või tuleb just siit otsida M. Kampmaa kallaletungide põhjust dr. M. Veskele?

Dr. M. Veske saatus oli raske. Rahu ei annud talle omal ajal Tartu ülikooli kuraator, rahu ei anna talle nüüd Tartu kirjandusloolane-kõster-kooliõpetaja. Aga M. Kampmaa oletuste puhul C. R. Jakobsoni arvatavate pettumuste kohta tahaksin lõpuks veel niipalju ütelda, et venestamisaeg andis rohkemgi, kui seda lootis C. R. Jakobson, prof. Joh. Köler ja dr. M. Ves-

ke: ta kasvas baltlusvaba uue inimpõlve, uue eestlase, kelle ajalooliseks ülesandeks oli meie Vabadussõja päevil — alates kindralist kuni kapralini ja Maailmasõjas väljakoolitatud sõdurini — seista valvel eestluse eest. Siin voolas midagi muud kui tint M. Kampmaa laual. Selle ajajärgu „uued inimesed“ võitlesid Riia, Pihkva ja Narva all, et luua riiki, mille varjul on võinud M. Kampmaagi pidevalt edasi levitada päris ekslikke väiteid nii C. R. Jakobsoni kui ka dr. M. Veske kohta. Sellepärast ei ole õige, kui tuleb — ecce homo! — õpetaja Tartu õpetajate seminarist, nagu M. Kampmaa, kes pajatab, et dr. M. Veske „elu sisemine tugi oli nõrk“, et tal ei olnud poliitilist meelt ega vaistu ja et ta oli panslavist.

M. Päss

Varia

Kroonikat Soome kirjanduslikest uudistest.

O. Manninen on avaldanud WSOY kirjastusel uue luuletuskogu „Matkamies“. Arvustaja Eino Railo nimetab seda kogu kõrgeimaks saavutuseks Mannise toodangus. See on küps, süvenenud ja sügavasti läbivalgustatud luulepõimik. Luuletuskogu esimeses osas kõlavad kindlad ja mehelikud helid, mis kõnelevad luuletaja võitlusrikkast teest inimese kõrgemate sihtide poole. Teises osas poeet tõmbub enam oma tundemaailma piiridesse andes väga kirjaid ja õrnu ridu, mis kõnelevad andumisest igavikumüstikale. Luuletaja hing siin nagu laieneb mõistma seda, mis enne oli võõras. Kolmas osa näitab, nagu ütleb Railo, et luuletaja võib laulda ka nn. „objektiivseist aateist“, üldisist ideaaldest. Lõpposa viimane luuletus „Jumalan lintu“ kõneleb noorest mungast, kes läheb otsima puieistikus laulvat lindu ja eksib ringi kogu elu, ehkki tahab ja kavatseb pöörduda igal hetkel koju. Railo nimetab käesolevat luuletuskogu „hõbedaste aastate kevadeks“ hinnates väga kõrgelt selle aatelist ja luulelist rikkust.

Yrjö Jylhä on avaldanud Otava kirjastusel luuletuskogu „Toiviotiellä“, mis sisaldab väga musikaalseid ja rütmirikkaid värse.

Hilja Haahtilt ilmus Otava kirjastusel romaan „Sukupolvet vaihtuvat“, mis kõneleb vanast pastoraatide idüllilisest elust, „lavendililõhna ja pitside romantikast“.

Ka Artur Siebergi mälestusliku soojusega kujutatud kultuuripildid minevikust „Vuodet ovat vierineet“ manavad meie silme ette elu „pappilas“ rahvuslike külviage taustal.

T. Vaaskivi on avaldanud biograafilise romaani „Loistava Armfelt“. Vaaskivi, keda nimetatakse Soome Zweigiks, oma moodses ajaloolises romaanis manab meie silme ette sügava sissetundmisega ja andeka kujutamiskusega elupilte 18. sajandist.

Mika Valtarilt ilmunud „Jälkinäytös“ moodustab õigupoolest jatku raamatule „Vieras mies tuli taloon“, mis on ilmunud ka eestikeelsena pealkirjaga „Võõras mees tuli tallu“. Selleski romaanis Mika Valtari näitab oma head maalimisuskust andes ilmekaid miljööpilte ja hästi karakteriseeritud profiile inimesist.

Selma Anttila on avaldanud uue romaani „Nuoret kauppiaat“. Paar aastat tagasi nimetatud naiskirjanik avaldas menuka romaani „Pyryn perhe“. Käesolev romaan moodustab sellele jatku kujutades Pyry perekonna noorimate laste elu. Teos on tähelepandav ka kultuuriloolise maalinguna.

Elsa Heparauta rikastas soome kirjanduseelu äsja romaaniga „Jumalan kämmenellä“, mis kujutab elu ühel Soomelahe väikesel saarel.

Eino Hosia't on ilmunud romaan „Tulipunaiset ratsastajat“, mis kujutab maaelu Lääne-Soomes.

Urho Karhumäki on avaldanud põneva armastusromaanid „Yli rajan“.

Ilmari Kianto avaldas uue raamatu „Korpikirjailijan kirot“, mis annab huumoriga jumestatud pilte laanerahva elust.

Aili Somersalo'lt ilmus ajalooline romaan „Suomalaista kuningasverta“, kus ühe peategelasena figureerib Pontus de la Gardie.

Betty Järnefelt-Rauanheimo avaldas romaani „Myötä- ja vastoinkäymisessä“, kus käsitletakse kirikumõisa elu Savos.

Aini Alhovuori'lt ilmus romaan „Älkää tuomitko!“, kus jälgitakse kahe noore naise saatust. Seal, kus nõrk murdub, leiab tuve uue tee.

Ilmari Turja romaan kannab pealkirja „Johannes Renko, ylioppilas“ ja kujutab käesoleva aja üliõpilaselu.

Prof. Eino Sormunen on avaldanud oma kultuurikriitiliste uurimuste kogu „Selvyyttä kohti“, mis on jätk paari aasta eest ilmunud samanimelisele esimesele köitele.

Soome kirjanduslik stipendium

määrati A. Mälgule. Nagu teada, asutasid soomlased Kultuurkonventsiooni alusel 15.000 Soome marga suuruse stipendiumi eesti kirjanikele soome-ainelise romaani kirjutamiseks. Nagu kuuleme, on 1939. a. stipendium soomlaste poolt määratud A. Mälgule.

Pariisi linna suure auhinnaga, mis möödunud aastal sai osaks Roger Martin du Gard'ile, kes mõni päev hiljem tõsteti Nobeli kirjanduslikuks laureaadiks, honoreeriti neil päevil Pariisis prantsuse kuulus poet André Dumas, ajakirja „L' Illustration“ kaastöölisi. Pariisi linna auhinda on õigus anda romaanikirjanikule, luuletajale, ajaloolasele, mõtteteadlasele või arvustajale. André Dumas on avaldanud ajakirjas „La Petite Illustration théâtrale“ korduvalt lavastamisele tulnud näidendid: „Ester, Iisraeli printsess“ (Esther, princesse d'Israël), „Esimehe paar“ (Le premier couple) ja „Mu õde Anne“ (Ma soeur Anne) jt. Dumas' looming on sügav ja lihtne, täis teravaid tähelepanekuid ja tunneteküllust. Eriti ta luuletuskogud, nagu „Maastikud“ („Paysages“), „Pilliroog“ („Roseaux“) ja romaan „Mu väike Yvette“.

Itaalias jääb ka 1939. a. kehtivaks 10.000-liirilise auhind „Premio Annuale per sei novelle“, mis k. a. anti kirjanik Leo Bevilacqua'le.

Rubensi 300 a. surmapäeva puhul korraldatakse Amsterdamis nimetatud kunstniku näitus. Samuti restaureeritakse maja, kus elas ja töötas kunstnik.

1939. a. korraldatakse Brügges näitus, mis on pühendatud Memling'i loomingule. Näitusel esinevad maailma suurimad muuseumid, kus on tema maalinguid.

1939. a. algul toimub Royal-Academy's (Kuninglikus Akadeemias) Londonis šoti kunsti näitus tema algeist kuni käesoleva ajani. Peale maalingute esitatakse näitusel ka rakendus-kunsti esemeid.

Pariisis asutati „Comité national de la gravure“. Ühingu ülesandeks on ettekannete, näituste ja trükitud väljaannete abil populariseerida nii prantsuse kui ka välismaa graviüri tundmist ja levitamist.

XV rahvusvaheline kongress, mis pühendatakse kunstide ajaloole, toimub 24. kuni 28. juulini 1939. a. University College'is Londonis. Inglise komitee esimeheks on Victoria ja Alberti Muuseumi direktor sir Eric Maclagan.

Rembrandti maaling „Tiitus“, mis läks kaduma pärast kunstniku surma, on leitud hiljuti ja ripub Amsterdami muuseumis kunstniku teiste tööde seas.

Antikvaarsete esemete turgudel välismaal, eriti aga Pariisis, on hinnad teiste maade jaoks väga soodsad ja madalad. Oksjoneil võib mõnesaja krooni eest omandada häid mööbleid ja maalinguid. Erandi moodustavad ainult esmajärgulised esemed, nagu head vanaaegsed kirjutuslaud ja -puldid, milliseid võib osta siiski juba 200—300 kr. eest. Omab aga mööbel omaniku signatuuri (nimetähti), tõuseb hind kohe mitmekordselt. Novembri lõpul müüdi Hôtel Drouot's Louis XV stiili kapp kr. 220 eest, samasugune kapp Defriche'i signatuuriga aga kr. 1100.— eest. Sama võib ütelda maalinguist. Hôtel Drouot's müüdi de Gaddi maaling 3600 fr. eest, Hilaire'i maalingu eest makseti fr. 3700, Burstraten'i oma eest fr. 3600, Tiepolo koolist põlvneva maalingu eest fr. 12000, Jos. Vernet' maalingu eest fr. 8600, Noël'i „Rue de Bretagne'i“ (Bretagne'i tänav) eest fr. 1800, Joukind'i „Canal en Hollande“ (Kanal Hollandis) eest fr. 31.100, Laurencin'i maalingu eest „La femme au lévrier blanc“ (Naine valge koeraga) fr. 6800, Vlaminck'i „Paysage“ (Maastiku) eest fr. 4400.

Kuid veel odavamad tunduvad meile raamatute hinnad. Lehitsedes antikvariaatide katalooge, kes pakuvad raamatuid 25—50 prots. hinnaalandusega, tuleb arvestada lisaks veel asjalu, et frank, mis maksis hiljuti alles 25 senti,

on langenud juba 10 sendile, seega oleks hinnaalandus meile isegi 75—80 prots. Eriti palju pakutakse luksusslikke nummerdatud väljaandeid.

Oksjoneil on saadud: Boccaccio „De claris mulieribus“ saksakeelse väljaande eest 13.500 franki, 1544. a. illustreeritud piibli eest 5600 fr., Dante „Divina Commedia“ (1493. a.) eest 4060 fr.

Suure hinnaalandusega pakuvad raamatuid ka saksa antikvariaadid, ainult venekeelsete raamatute hinnad on neil äärmiselt kõrged, nagu nähtub Leipzgis asuva Simmel'i „Slavica“ kataloogist.

Ameerikas on antiikesemed aga endiselt kõrges hinnas: Louis XVI stiilis kummuti eest (Riesener'i töö) makseti \$ 1100., samas stiilis kirjutuslaua eest \$ 250, Limoges'i email-triptühonist \$ 280.

*

Haagis ilmus pealkirja all „Répertoire des Catalogues de Ventes 1600—1825“ esimene köide tööst, milline ühendab kõiki teateid raamatute oksjoneist ja müükidest alates 1600. aastast kuni käesoleva ajani. Autoriks on Fritz Lugt, kes töötas I köite kallal rohkem kui 11 aastat.

Ajakirja „Philobibloni“ nr. 8-nda kroonikas on kaks märkust Eestist, esimene neist M. Laarmani „Käigust tuultesse“ ning teine Ed. Taska ja Adamson-Ericu köidetest rahvusvahelisel näitusel Berliinis.

*

J. G. Krüger'i kirjastusel Tartus ilmus Otto Freymuthi töö Agenda Parva Brunsbergae 1622. a. üle. Jättes puudutamata raamatu sisu, mainime vaid seda teost kui parimini trükitud raamatut tüpograafilises mõttes 1938. a. Raamatu eeskujuliku trükitehnilise külje eest on hoolitsenud Hans Treumann.

*

Neil päevil ilmub Julius Genssi kunsti-raamatukogu kataloogi I osa, mis on pühendatud bibliograafiale, raamatuteadusele ja teatmeteostele. Tiraaž on 130 exemplari. Mõned eksemplariid (30) on kaunistatud originaalofordiga.

*

Oma 30. tegevusaasta täitumise puhul „Päevalehe“ väljaandja Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus kuulutab välja ajalehe joonealuse-romaani võistluse. Võistluse mõtteks ja ülesandeks on süvendada huvi Eesti algupärase kirjanduse vastu ja ergutada tuntud kui ka seni tundmatuid kirjanikke senisest tõhusamalt vil-

jelema head algupärasest ajalehe-romaani. Kõik, kes tunnevad endal selleks annet ja võimet olevat, on kutsutud sellest võistlusest osa võtma.

Võistluse tingimused on järgmised:

1. Käsikirja ulatuse alammääraks on „Päevalehe“ 30 keskmise joonealuse pikkus, seega mitte vähem kui 260.000 tähe ruum.

2. Võistlusele saadetud töödest tulevad hindamiseks ainult niisugused tööd, mis pole paljudumise teel seni veel avalikkusele tuttavaks saanud.

3. Tööd tulevad võistlusele saata aadressil „Päevalehe“ toimetuse, Tallinn, postkast 433. Töö peab kandma mingit varjunime või märksõna ja töö juure peab olema lisatud kinnine ümbrik, mis peab sisaldama autori õige nime ja aadressi.

4. Tööd peavad olema kirjutatud kirjutusmasinal kaheksandikkaustas lehekülje ühele poolele ja vähemalt ühe tähe kõrguse reavahega. Segaselt kirjutatud käsikirjad jäetakse võistlusest kõrvale.

5. Tööde vastuvõtmise viimaseks tähtpäevaks on 1. sept. 1939. a.

6. Jury avaldab oma otsuse 1. okt. 1939. a. Enne seda tähtaega ei peeta autoritega mingit kirjavahefust ega läbirääkimisi.

7. Auhindadeks maksetakse võistlusel parimaks tunnustatud kolmele tööle kogusummas kr. 1800:

Esimeseks auhinnaks	kr. 1.000
Teiseks „	„ 500
Kolmandaks „	„ 300

8. Jury võib oma äranägemisel jätta mõne auhinna välja andmata või T. E. K. Ü. nõusolekul määrata mõnda auhinda rohkem kui üks, samuti üldse loobuda auhindade väljaandmisest, kui võistlustööd ei osutu auhinna väärilisteks.

9. Maksetud auhinna arvel on T. E. K. Ü. õigus iga auhinnatud töö trükkida üks kord ajaleht „Päevalehes“. Kui T. E. K. Ü. pärast ajalehes trükkimist avaldab töö ka raamatuna, maksetakse autorile honorar kokkuleppel.

10. Auhinnatud tööde järgmiste trükkide avaldamiseks on T. E. K. Ü. l eesõigus.

11. T. E. K. Ü. l on õigus kokkuleppel autoriga avaldada „Päevalehes“ võistlusest osa võtnud, kuid auhindamata jäänud töid, või katken-deid nendest, kui need tööd jury poolt tingimisi avaldamiskõlvulisteks tunnustatud.

12. Võistluse jury koosseis on järgmine: kirjanik Ed. Hubel-Metsanurk, kirjanik A. Kivikas, kirjanik-arvustaja P. Viiding, kirjanik-ajakirjanik P. Krusten, teatriarvustaja-ajakirjanik V. Mettus ja toimetaja O. Mänd.

Vastutav ja tegev toimetaja: Henrik Visnapuu.

Väljaandja: K. O/ü. „Kultuurkoondis“.

Kunstiosakonna toimetaja: R. Paris.

A.-S. „Ühiselu“ trükk, Tallinn, Pikk 42, 21. XII 1938.

Rahvarõivad uuesti aukohale!

ILMUS

Sihtasutus Eesti Rahva Muuseumi väljaandel käsiraamat

EESTI RAHVARÕIVAD

II TRÜKK

Umbes 300 lehekülge suures kaustas. Ligi 1200 joonist tekstis ja tahvlitel. Nende hulgas 32 tahvlit 4-värvilises sügavtrükkis, 40 tahvlit ofset-trükkis jne., peale selle erilisana 5 suurt poognat muustrilehti.

Hind Kr. 9 — Kriitpaberil Kr. 12.—

Raamatu toimetajaks on E. R. Muuseumi direktor F. LINNUS, teksti on koostanud ERM-i assistent HELMI KURRIK mitmete eriteadlaste kaasabil. Värvilised tahvlid kunstnikkude Hilda Kamdroni, A. Mõttuse jt. poolt.

EESTI RAHVARÕIVAD on asendamatuks käsiraamatuks kõigile, kes tahavad ehtseid rahvarõivaid valmistada ja neid õieti kanda.

EESTI RAHVARÕIVAD pakub väärtuslikke juhiseid käsitööinstruktoritele, kutse- ja käsitöökoolidele, naisorganisatsioonidele, töökodadele, kõigile rõivastusalal töötajatele ja igale eesti naisele.

EESTI RAHVARÕIVAD sisaldab kandmiseks soovitatavate naiste ja meeste ülikondade kirjeldusi kõigist Eesti kihelkondadest ühes üksikasjaliste juhistega nende valmistamiseks.

EESTI RAHVARÕIVAD on suurem ja rikkalikumalt illustreeritud kui ühegi teise rahva vastavad käsiraamatud. Ühtlasi sisaldab ta rohkem materjali eesti rahvarõivaist ja tekstiiltehnikast kui ükski seni Eestis ilmunud teos.

Pealadu Kirjastus-osaühing „**KULTUURKOONDIS**“

Tallinn, Pärnu mnt. 10—8. Postkast 483. Telefon 411-35.
Posti j. arve 785.

Kreenholmi Puuvillasaaduste Manufaktuuri Osaihisus

Asutatud 1857. a.

Vabrikud: Kreenholmis, Narva lähedal.

Juhatus: Tallinnas, Pikk 68, tel. 426-63.

Müügikoht: Kaubandus-Tööstus Aktsiaselts „Kreenbalt“

MÜÜK AINULT SUUREL ARVUL

*Aastakümnetega omandatud rohkeid
kogemusi kasutab Eesti vanim päevaleht*

„Postimees“

*edukalt ka praeguste keeruliste sünd-
muste ja olukordade valgustamisel*

*POSTIMEES ilmub varahommikul
ja saabub juba ilmumispäeval kõiki-
desse müügikohtadesse*

ÜKSIKNUMBER 6 SENTI

Lasteleht *EESTI LASTE LEMMIKAJAKIRI*
Ilmub 2 korda kuus. Hind 20 senti

Naudingsuitsud

AHTO ✕ TURIST
VIKING
IDAMAA KULD

Reserveeritud

U.-ü.
W. Lampe & Ko

Tallinn,
Olevimägi 5/7

*

Ainuesindus Eestis
Samuel Jones & Ko Ltd
London

Inglise kvaliteetpaberid

Reserveeritud

ELEKTRISELTS

AEG

TALLINN

Raekojapl. 4, tel. 428-15

Reserveeritud

Haridusministeeriumi pedagoogiline ajakiri

EESTI KOOL

ilmub ka 1939. a. 10 korda aastas, iga kuu üks vihik, välja arvatud juuni- ja juulikuu. Iga vihik sisaldab vähemalt 64 lehekülge kirjutusi ja pilte pedagoogiliste ja teiste kultuuriliste küsimuste kohta, kui ka ilmunud raamatute arvustusi ja teateid hariduseelust meil ja mujal.

EESTI KOOL

toimetusse kuuluvad vastutav toimetaja V. Altoa, toimetuse liikmed: J. Aavik, I. Grüntal, A. Kurvits, V. Päts ning J. Vellerind ja tegev toimetaja K. Ollik. Toimetuse asukoht on Haridusministeeriumis, tuba nr. 18, tel. 476-65, (Tallinn, Tõnismägi 11).

Tellimishind on aastas 3 krooni, poolaastas 1 kroon 50 sn., välismaale 4 krooni aastas.

Tellimisi võtab vastu toimetus ja iga posti-asutus.

Kõiki hooaja kodu- ja välismaa riidekaupu suures valikus soovitab

INGLIS MAGASIN

H. Gutkin

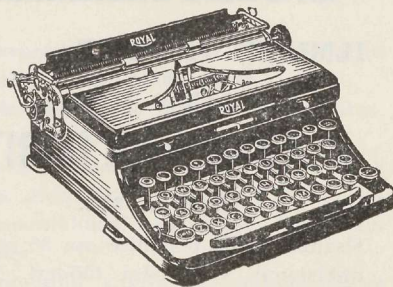
Tallinn, Viru 4. tel. 436-46

Firma
„Favor“

Tallinn, Raekojapl. 13

Parim, kiireim ja vastupidavam on

ROYAL

KIRJUTUSMASIN

V-d LOUN & SCHITIKOV

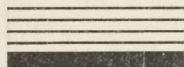
Tallinn, Niguliste 18. Telefon 434-37

Tõsist jõulurõõmu valmistab hea raamat

○ □
**NOOR-EESTI
KIRJASTUS**

TARTUS, G. ADOLFI 8
TELEFON 2-66
POSTI J-AE NR. 2232

<i>F. Ederberg, E. Päss: M. J. Eiseni elu ja töö</i>	Hind broš. kr.	2.75
<i>A. Gaili: Karge meri. Romaan</i>	" "	3.75
<i>E. Grossschmidt-Suursepp: Valge rinne</i>	" "	4.50
<i>Villem Grünthal-Ridala: Laulud ja kaugeid rannad. Luuletused</i>	" "	2.50
<i>K. A. Hindrey: Nõid. Romaan</i>	" "	2.75
<i>A. Hinnom: Läti küttidega Maailmasõjas. Mälestusi</i>	" "	3.90
<i>A. Jakobson: Oktoobrituul I. Romaan</i>	" "	5.25
<i>A. Jakobson: Oktoobrituul II. Romaan</i>	" "	4.—
<i>Pedro Krusten: Pime voorus. Romaan</i>	" "	2.90
<i>Enn Kippel: Kui Raudpea tuli I. Romaan</i>	" "	4.—
<i>Enn Kippel: Kui Raudpea tuli II. 2. tr. Romaan</i>	" "	4.60
<i>Kunstiühing „Pallas“, XX juubelialbum. Hulk artikleid ja lisaks kunsti-reproduktioone 31 paremalt kunstnikult</i>	" "	3.—
<i>Kunstiühingu „Pallas“ kunsti piltpostkaardid à 10 s. mapis 20 kaarti</i>	" "	1.75
<i>E. Laaman: Juhhan Luiga elu ja mõtted</i>	" "	3.75
<i>E. Laidaar: Viimne ring. Spordi novellid</i>	" "	1.—
<i>Jakob Livo: Mälestusi lühijuttudes</i>	" "	2.75
<i>O. Luts: Sügis. Jutustus</i>	" "	2.50
<i>Mait Metsanurk: Kutsutud ja seatud 2. tr. Romaan</i>	" "	5.—
<i>K. Mihkla: A. H. Tammsaare elutee ja looming. Monograafia</i>	" "	2.75
<i>H. Mäelo: Sõhüti Liine</i>	" "	1.80
<i>A. Mällk: Taeva palge all. 2. tr. Romaan</i>	" "	4.50
<i>R. Rohi: Elutee. Romaan</i>	" "	5.50
<i>F. Sell — P. Seeberg-Elverfeldt: Eesti-Saksa sõnaraamat. 2. täiendatud ja parandatud trükk</i>	" "	6.75
<i>Ed. Värza: Taevareedel. Romaan</i>	" "	3.50
<i>A. H. Tammsaare: Hiina ja hiinlane</i>	" "	2.—
<i>A. H. Tammsaare: Tõde ja õigus II. 2. tr. Romaan</i>	" "	6.—
<i>E. Tennmann: Ekstaas ja müstika</i>	" "	4.—
<i>E. Tennmann: Hinge surematust</i>	" "	1.25
<i>E. Tennmann: Usk ja majandus</i>	" "	3.50
<i>Fr. Tuglas: Teekond Hispaania. 3. tr. Reiskirjeldusi</i>	" "	3.25
<i>Fr. Tuglas: Väike Illimar I. 2. tr. Romaan</i>	" "	3.—
<i>Fr. Tuglas: Väike Illimar II. Romaan</i>	" "	3.—
<i>J. Vahtra: Kuldne laev. Jutustused</i>	" "	1.—
<i>J. Vahtra: Ohvikiri. Jutustused</i>	" "	1.—

KIRJASTUS O-Ü. „KULTUURKOONDIS“.

KUNSTIRAAMATUTE SEERIA

ILMUSID TRÜKIST

ALFRED WAGA

ALEKSANDER UURITS

Hind kr. 3.80.

Sisaldab peale tekstilise osa 36 reproduktiooni A. Uuritsa töödest. Neist 15 kriittahvlitel ja üks neljavärvitrükis

R. KANGRO-POOL

EDUARD VIIRALT

Hind kr. 3.80

Tekstilise osa kõrval mahutab raamat 38 reproduktiooni Ed. Viiralti töödest. Neist 15 kriittahvlitel ja 8 vase-sügavtrükitahvlitel. Ühtlasi annab teos huvitavat pildimaterjali Ed. Viiralti viimaseaegsest loomingust Marokkos, mis on avalikkusele vähem tuntud.

KUNSTIRAAMATUTE SEERIAS

ilmuvad veel järgmised monograafilised esseed: A. Laikmaa (Laipmann), Vold. Mellik (Melnik), Kr. Raud ja A. Vabbe.

SEERIA ETTETELLIMISHIND:

Korruga makstes kr. 17.50. Osade viisi makstes kr. 18.—. Sellest tuleb tasuda tellimise andmisel kr. 3.— ja iga raamatu kättesaamisel kr. 2.50.

KIRJASTUS O-Ü. „KULTUURKOONDIS“.

Tallinn, Pärnu mnt. 10—8. Telefon 411-35. Posti jooksev arve 785.

Eesti Ühistegelise Liidu Eesti Ühistrükikoda

Tallinn, Narva mnt. 27, tel. 477-40

Valmistab kiirelt, maitsekalt ja odavalt igasuguseid trükiteid

Eesti Ühistegelise Liidu kirjast. ladu

Tallinn, Narva mnt. 27, tel. 477-40

Kooperatiivühinguile kontori- ja arvepidamise raamatud, formularid, planketid, põhikirjad, kodukorrad
ÜHISTEGELIK KIRJANDUS

EESTI HÜPOTEEGIPANK

Tartus Võidu 11
O m a m a j a s

Annab linnade kinnisvaradele pikaajalist pantleelaenu esimese obligatsiooni kindlustusel.

Laenult võetakse aastas 6,5 prots. ja 1 prots. kustutusmaksu

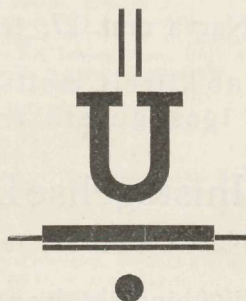
Üheks kasulikumaks ja kindlamaks raha paigutamise vahendiks on 6 prots. Eesti Hüpoteeqipanga pantlehed. Hoiusumma omanikkudel on kõige kasulikum hoida raha pantlehtedes.

Pantlehtedesse paigutatud kapital on mitmekordselt kindlustatud pangale panditud kinnisvaradega, mille korrashoiu ja tule vastu kindlustamise järele valvab Eesti Hüpoteeqipank.

Pantlehtedesse investeeritud kapital kannab praeguse kursi juures 6,7 prots. aastas, mis maksetakse välja 2 korda aastas.

Pantlehti müüvad Eesti Hüpoteeqipank ja kõik kodumaa suuremad rahaasutused.

J u h a t u s.

A K T S I A S E L T S

ÜHISELU TRÜKIKODA

TALLINNAS, PIKK 42, • KÖNETRAAT 442-04

VALMISTAB MAITSEKALT JA PARAJATE HINDADEGA

IGASUGUSEID TRÜKITÖID

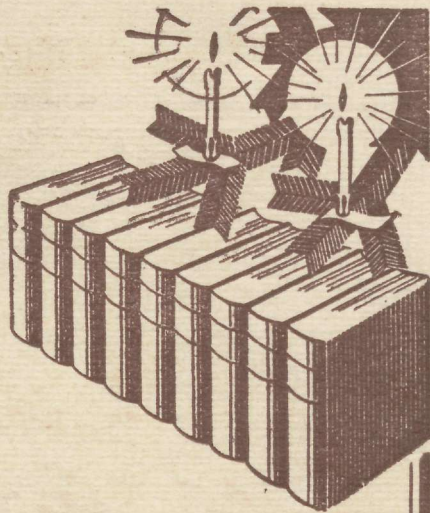
•
ROTATSIOONITRÜKK, NOODITRÜKK

RAAMATUKÖITMINE

Riigi
Piiritusmonopol

*

Mida kingin oma sõpradele jõuluks?

On vastus, mis lahendab selle küsimuse hõlpsaimal, kauneimal ja sobivaimal kujul. Ma kingin raamatuid! Üldtuntud väärtteos on kergesti kättesaadav, kuid soliidne ja kultuurne kink, mis oma püsiva väärtusega tuletab kingisaajale pidevalt meele nii kinkijat kui tähtpäeva, mille puhul kink saadud.

K. o.-ü. „Loodus“ säästab Teie aega vabastades Teid kinkide kättetoimetamisest.

Teatage meile kingitava teose nimi ja köide, kingisaaja täpne nimi ja aadress, makske raha meie posti jooksvale arvele nr. 2055, ja meie saadame kingitavad raamatud kingisaajale kätte Teie poolt kindlaksmääratud ajal ja viisil.

Erandlikke üllatusi.

Kui ühele aadressaadile kingitavate raamatute koguväärtus on vähemalt kr. 10.— ja kinkimise sooviavaldus ühes vastava rahasaadetisega on jõudnud hiljemalt 20. dets. kell 16 meie Tartu või Tallinna kontorisse, siis saadame Tartu ja Tallinna linna piirides elavatele kingisaajatele kingitavad raamatud ilupakendites 24. dets. kella 18—22 vahel koju kätte —

jõuluvanaga.

50-sendise juuremaksu eest trükime igasse kingitavasse teosesse erilehel sissekinnitatult kingisaaja ja kinkija nime ning tähtpäeva, mille puhul kingitus tehtud.

Kasutage raamatute kinkimisel neid ainulaadseld võimalusi! Sellega mitmekordistate enda ja oma lähedaste inimeste jõulurõõmu.

K.O.-Ü. »LOODUS«

TALLINN, KINGA 6,

TELEFON 411-92

TARTU, ÜLIKOOLI 18, TELEF. 4-35. POSTI JOOKSEV ARVE NR. 2055